VÁRI VINCE

A BŰNÖZÉS, MINT TÁRSADALMI JELENSÉG

ELMÉLETI NÉZŐPONTOK ÉS TUDOMÁNYOS MAGYARÁZATOK

VÁRI VINCE

A BŰNÖZÉS, MINT TÁRSADALMI JELENSÉG - ELMÉLETI NÉZŐPONTOK ÉS TUDOMÁNYOS MAGYARÁZATOK

International Criminal Geographical Association

Budapest, 2025

Szerző:

Dr. Vári Vince Ph.D. egyetemi docens

Lektorálta:

Dr. Kiss Tibor Ph.D. egyetemi docens (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Dr. Fekete Márta Ph.D. adjunktus (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Kiadja:

International Criminal Geographical Association

Felelős kiadó: Dr. Vári Vince

ISBN: 978-615-02-4088-6

Minden jog fenntartva © 2026
A szerző előzetes írásbeli engedélye nélkül sem a teljes mű, sem annak
része semmilyen formában nem sokszorosítható.

Tartalomjegyzék

Előszó 8
Bevezetés 10
1. Bevezetés a kriminológiába 15
1.1. Kriminológia fogalmi kapcsolódása, részei és vizsgálódási köre 15
1.1.1. A kriminológia fogalma 15
1.1.2. A kriminológia részei 22
1.1.3. A kriminológia vizsgálódási köre 23
1.2. A kriminológia tárgyát képező bűnözés és bűncselekmény fogalmak értelmezése 24
1.3. A kriminológia feladatai 25
1.4. A kriminológia helye a bűnügyi tudományok rendszerében 25
1.5. A kriminológia helye és szerepe a társadalomban 25
2. A kriminológia kezdetét meghatározó bűnözéselméletek 27
2.1. A klasszikus kriminológia 27
2.2. Pozitivista kriminológia 29
2.3. A társadalmi determinizmus 32
2.4. A pszichológiai determinizmus 35
2.5. A közvetítői irányzat 36
3. A társadalmi és a biológiai beállítottságú irányzatok, illetve a modern bűnözéselméletek 39
3.1. Biológiai, biopszichológiai irányzatok 39
3.1.1. Testi és szellemi alacsonyabbrendűség 39
3.1.2. Intelligenciavizsgálatok 39
3.1.3. Ikerkutatások 40
3.1.4. Családfakutatások (genealógia= származástan) 41
3.1.5. Mélylélektani irányzat 41
3.1.6. Kriminál-endokrinológia 42
3.1.7. Kriminál-biotipológia (1920-as évek) 43
3.2. Társadalomstruktúra-elméletek a kriminológiában 44
3.2.1. A funkcionális szociológiai irányzat 44
3.2.2. A társadalmi dezorganiáció elmélete 45
3.2.3. Kötődéselméletek 46
3.2.4. Tanuláselméletek 47
3.2.5. Az anómia-elmélet továbbfejlesztése – feszültségelmélet 48
3.2.6. A szubkultúra-elmélet 50
3.2.7. Differenciális azonosulás és megerősítés elméletei 51
3.2.7. A semlegesítés és sodródás elmélete 52
3.2.8. A kulturális konfliktus elmélete 53
3.2.9. A társadalmi ellenőrzés elmélete (social control theory) 54
3.2.10. Bizalom és kontroll – integrált megközelítés 55
3.2.10. Soktényezős (multifaktorális) elmélet 56
3.3. Modern kriminológiai irányzatok 57
3.3.1. Társadalomszerkezeti elméletek 57

3.3.1.1. A címkézés-elmélet (labelling-theory) ... 57
3.3.1.2. A radikális elmélet ... 59
3.3.1.3. Neoklasszikus irányzatok – a racionális döntés elmélete, és a rutintevékenység megközelítés ... 61
3.3.1.4. A konfliktuselmélet ... 62
3.3.1.5. A jóléti bűnözés elmélete ... 63
3.3.1.6. Radikális feminista elmélet ... 64
3.3.1.7. Béketeremtő kriminológia ... 64
3.3.1.8. Káosz elmélet ... 65
3.3.1.9. Big data analitika ... 65
3.3.1.9. Elméleti integráció a kriminológiában ... 66
3.3.2. A modern biokriminológia ... 67
3.3.2.1. A kromoszóma rendellenességek ... 67
3.3.2.2. Kondicionálódási elmélet ... 68
3.3.2.3. Alkati tényezők ... 69
3.3.2.4. Adoptációs vizsgálatok ... 69
3.3.2.5. Frusztráció-elmélet ... 69
3.3.2.6. Genetikai elméletek és epigenetika ... 69
3.3.2.7. Neurobiológiai elméletek ... 71
3.3.2.8. Hormonális és biokémiai elméletek ... 71
3.3.2.9. Bioszociális elmélet ... 72
3.3.2.10. Adatvezérelt biokriminológia és prediktív analitika ... 72
3.3. A magyar kriminológia fejlődése és a modern elméletek integrációja ... 73
3.4. A magyar kriminológia helyzete a két háború közötti időszakban ... 76
3.5. A kriminológia helyzete a II. világháborút követő időszaktól az 50-es évek végéig ... 77
3.6. A szocialista kriminológia időszaka a 60-as évektől a 80-as évek végéig ... 77
3.7. A kriminológiai gondolkodás jellemzői a szocializmus válsága idején ... 79
3.8. Kutatói irányzatok és területek ... 79
3.9. Modern elméletek és módszertan ... 81
4. A bűnözés társadalmi újratermelődése (reprodukciója) ... 83
4.1. A bűnözés mibenléte ... 83
4.2. A környezet jelentősége ... 83
4.3. A környezet és a bűnözés reprodukciójának modelljei ... 83
4.3.1. A társadalom statikus (álló) képe ... 84
4.3.1.2. Az antiszociális kultúrák ... 85
4.3.2. A társadalom dinamikus (mozgó) képe ... 86
4.3.3. Mikrokörnyezeti tényezők ... 86
4.3.3.1.A. Család ... 86
4.3.3.2. Az iskola szerepe ... 88
4.3.3.3. Rossz baráti társaság ... 88
4.3.3.4.Munkahely ... 88
4.3.3.5. Tömegtájékoztató eszközök ... 89

4.3.4. Makrokörnyezet 89
4.3.4.1. Termelékenység, termelés változása 89
4.3.4.2. Elosztási rend – javak redisztribúciója 89
4.3.4.3. Munkanélküliség 89
4.3.4.4. Migráció, ingázás, urbanizáció 90
4.3.4.5. Alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás 90
4.3.5. Összegzés 91
4.4. A bűnözés társadalmi reprodukciója Magyarországon a ’90-es években 91
4.4.1. Anómiás-e a magyar társadalom? 91
4.4.2. A ’90-es évek hagyományos bűnözésének reális társadalmi összefüggései 93
4.4.3. A piac formálta ismertté vált bűnözés 93
4.4.3.1. A gyermekek szegénysége és a bűnözés 93
4.4.3.2. Hajléktalanság és társadalmi kitaszítottság 94
4.4.3.3. Munkanélküliség és bűnözés 94
4.4.4. A család szerepe a normák reprodukciójában 95
4.5. A bűnözés újratermelődéséhez kapcsolódó elméletek 97
4.5.1. A kontroll elméletek 97
4.5.2. Eisner kutatásai a bűnözést befolyásoló tényezőkről 100
4.5.3. A piaci modell 100
4.5.4. Robert Merton feszültségelmélete 101
4.5.5. A „nyertes és a vesztes” réteg szerepe 103
5. A személyiség szerepe a bűnözésben. Oksági összefüggések 107
5.1. A személyiség szerepe a bűnözés megértésében 107
5.1. A személyiség fogalma 108
5.1.1. A személyiség komponensei 109
5.1.2. Tudatos elem és hibái 112
5.2. A személyiség genetikai, biológiai alapjai 113
5.3. A stresszelmélet 114
5.4. A személyiség viszonylagos önállósága 115
5.4.1. A motívumok harca 116
5.5. A személyiség és a bűncselekmények közötti kapcsolat 117
5.5.1. A vérmérséklet szerepe 119
5.5.2. A vérmérséklet és a bűnelkövetési szituáció kapcsolata 119
5.5.3. Szándékos és gondatlan bűnözés 120
5.6. A szocializáció fogalma 121
5.7. Társadalomlélektani jelenségek szerepe a bűnözésben 123
5.8. A bűnös emberi viselkedés szociálpszichológiai jellemzői: előítéletek és sztereotípiák szerepe 123
5.8. A bűnözés oksága 124
5.8.1. Az okság fogalma, alaptételei 125
5.8.2. Okok fajtái 127
5.8.3. Egyes bűncselekmények oksági mechanizmusa 127

5.8.4. A személyiség szerepe az oksági mechanizmusban 129
5.8.5. Ok-okozati láncolat 131
5.8.6. Oksági tényezők hatásának dinamikája 131
5.8.7.A hiányzó elemek és az okság problémája 132
5.9. A bűnözés értelmezésének többdimenziós modellje 133
5.9.1. A hagyományos modell 134
5.9.2.1. Biológiai–genetikai dimenzió 135
5.9.2.2. Pszichológiai dimenzió 136
5.9.2.3. Szociális–strukturális dimenzió 136
5.9.2.4. Kulturális–szubkulturális dimenzió 136
5.9.2.5. Jogi–intézményi (kontroll) dimenzió 136
Összegzés 138
Ábra- és táblázatjegyzék 143
Felhasznált irodalom 144
Folyóiratokban megjelent tanulmányok és szakcikkek 151
Kutatások, elemzések, jelentések, internetes források 158

Előszó

A bűnözés kérdése minden társadalom számára elkerülhetetlen kihívás. Bár minden korszak és minden közösség másképpen találkozik vele, a jelenségben közös, hogy állandóan újabb és újabb kérdéseket vet fel, s olyan válaszokat követel, amelyek egyszerre tekintenek a jogi, a társadalmi, a pszichológiai és a biológiai dimenziókra. A kriminalitás ugyanis nem ragadható meg kizárólag jogi kategóriaként: a „bűn" részben társadalmi meghatározás és kriminalizációs folyamat eredménye, ezért a kriminológiai magyarázatoknak a normaszegés mellett a szabályalkotás, a jogalkalmazás és a társadalmi reakció logikáját is vizsgálniuk kell. Következésképpen a jelenség nem kezelhető pusztán rendészeti eszközökkel; ha kizárólag a tünetekre reagálunk, a mélyebb társadalmi okok és mechanizmusok feltáratlanok maradnak.

A kriminológiai és büntetőpolitikai gondolkodásban újra és újra felmerül az a remény, hogy a szigorítás, az elrettentés és a tiltás önmagában hatékony választ adhat a bűnözésre. A kutatások összképe viszont óvatosabb képet fest: a büntetések egyszerű „keményítése" (különösen a büntetés súlyosságának növelése) sokszor csak korlátozott többlethatással jár, miközben a szabadságvesztésre épülő politika jelentős társadalmi költségeket is termel. (National Research Council, 2014; Nagin, 2013). Ebből nem az következik, hogy a szankcióknak nincs szerepük, hanem az, hogy önmagukban ritkán elegendők: a bűnözés alakulását a társadalmi környezet, a szocializáció, a közösségek működése és az életpálya-folyamatok is befolyásolják, ezért tartós eredményt általában azok a beavatkozások adnak, amelyek ezeket a háttértényezőket is kezelik (National Research Council, 2014). Ha tehát kizárólag reakcióként, büntetéssel próbáljuk „rövidre zárni" a problémát, könnyen előállhat, hogy a látható tüneteket csökkentjük ugyan, de a kiváltó okok és a hosszú távú társadalmi következmények érintetlenek maradnak (National Research Council, 2014).

A bűnözés megértése megköveteli a komplex szemléletet. E monográfia éppen ezért arra épül, hogy a kriminológiai magyarázatok sokféle dimenzióját együttesen vizsgálja: a biológiai hajlamoktól kezdve a pszichológiai sajátosságokon át a társadalmi környezet, a szocializáció és a jogi keretek hatásáig. Csak e tényezők együttes elemzésével alakítható ki olyan kép, amely a bűnözés jelenségét egészében képes megragadni. Fontosnak tartottam azt is, hogy a hazai tapasztalatokat folyamatosan összevessük a nemzetközi kutatások eredményeivel, hiszen a kriminalitás kihívásai ritkán ismernek politikai vagy állami határokat: a bűnözés globális dimenzió mögött egyetemes emberi folyamatok húzódnak meg.

A könyv célja kettős: egyrészt szilárd elméleti alapot kíván nyújtani a kriminalitás természetének megértéséhez, másrészt gyakorlati iránymutatást is ad a bűnmegelőzés és a büntetőpolitika számára. A monográfia részletesen elemzi a személyiség és a környezet kölcsönhatásait, a társadalmi kontroll formáinak jelentőségét, valamint a strukturális tényezők szerepét. E vizsgálat egyik kulcsüzenete, hogy a bűnözés elleni fellépés akkor lehet sikeres, ha egyszerre épül a társadalom intézményi erőforrásaira, a közösségek felelősségére és az egyéni döntések következményeinek tudatosítására.

Az egyéni és közösségi felelősség kérdése különösen hangsúlyos. A kriminalitás gyökerei nem pusztán az egyénben, hanem a társadalmi környezetben is keresendők, s éppen ezért a megelőzés és a kezelés sem képzelhető el pusztán állami szinten. A társadalom egésze felelős

azért, hogy milyen értékeket közvetít, milyen lehetőségeket biztosít, s miként reagál a devianciára. Ugyanakkor az egyén felelőssége is elvitathatatlan, hiszen személyes döntései révén maga is hozzájárul saját sorsához és a közösség működéséhez. A bűnözés elleni küzdelem így csak akkor lehet eredményes, ha a társadalom és az egyén egyaránt felismeri a maga szerepét, és felelősséget vállal a rend, a biztonság és az igazságosság fenntartásáért.

Ez a monográfia tehát nem csupán tudományos munka, hanem hozzájárulás egy szélesebb szakmai és társadalmi párbeszédhez. A jövő a megértésben, a komplex elemzésben és a közösen vállalt felelősségben rejlik. Bízom abban, hogy a kötet tartalma nemcsak kutatók, jogalkalmazók és hallgatók számára lesz hasznos, hanem szélesebb értelemben is hozzájárul ahhoz, hogy világosabban lássuk: a bűnözés elleni küzdelem nem technikai kérdés, hanem társadalmi és emberi felelősség, amely közös jövőnk minőségét határozza meg.

Ez a könyv nem passzív olvasásra hívja Önt. Vitára, gondolkodásra, kérdezésre és továbbépítésre ösztönöz. Célom, hogy párbeszédet nyisson tudomány és gyakorlat között, hogy hozzájáruljon a biztonságosabb és igazságosabb társadalom kialakításához.

Köszönet illeti mindazokat, akik e munka elkészültében mellettem álltak, s különösen azokat, akik nap mint nap tesznek azért, hogy megértsük, megelőzzük, és hatékonyan kezeljük a bűnözés jelenségét.

"Aki azt hiszi, hogy a bűnözés egyszerű kérdés,
az nem értette meg a kérdést."
– Cesare Beccaria, *A bűntettekről és büntetésekről* (1764)

Bevezetés

A modern kori bűnözés vizsgálata már régen túlhaladta azt a naiv felfogást, miszerint a bűncselekmények egyszerűen "jó" és "rossz" emberek között húzódó határvonalat jelentenének. Mint Edwin H. Sutherland, a kriminológia egyik megalapozója hangsúlyozta: *"A bűnözés nem egy elszigetelt patológia, hanem a társadalom normális, bár káros terméke"* (Sutherland, 1939). Ez a megállapítás ma, a globalizáció, technológiai forradalom és társadalmi átalakulások korában, soha nem volt fontosabb. A kriminológia, mint a bűnözés tudományos vizsgálatának diszciplínája, alapvető szerepet játszik a modern társadalom megértésében. Ahogy Cohen és Felson (1979) rámutatott a rutintevékenység elméletében: *"A bűncselekmények nem annyira a motiváció változásának, hanem inkább a lehetőségek változásának eredményei"* (p. 589). Ez a megállapítás különösen releváns a digitális korszakban, ahol a technológiai fejlődés radikálisan átalakította mind a bűnözési formákat, mind a megelőzési stratégiákat.

A bűnözés vizsgálata ma már messze túlmutat a bűnözők társadalmi kirekesztését és különállóságát hangsúlyozó elgondolásokon, Braithwaite (1989) reintegráló szégyenítés elmélete hangsúlyozza: *"Az a társadalom, amely képes bűnözőit újra befogadni, nemcsak humánusabb, hanem hatékonyabb is a bűnmegelőzés terén"* (p. 55). Ez a megközelítés különösen fontos a büntetés-végrehajtási rendszer reformjai szempontjából, hogy a rehabilitáció és a reszocializáció egyre nagyobb hangsúlyt kapjon. Sampson és Laub (1993) életút-elmélete szerint: *"A bűnözési pályák nem determinisztikusak – a megfelelő társadalmi tőke és életlehetőségek jelentős fordulópontokat teremthetnek"* (p. 243). Ez a megállapítás alapvető jelentőségű a preventív programok kidolgozásánál, különösen a fiatalok körében elterjedt droggal kapcsolatos bűncselekmények megelőzése oldaláról.

A kriminológia mint tudomány nemcsak a bűnözés okait keresi, hanem olyan értelmezési keretet kínál, amelyben a normasértés a mindennapi élet, a hatalmi viszonyok, az intézményi működés és a társadalmi egyenlőtlenségek metszetében válik érthetővé. E „lencsén" keresztül nemcsak az egyén döntései és helyzete, hanem a közösségi kötések, a kulturális jelentések, valamint a gazdasági és politikai struktúrák is láthatóvá válnak egy gyorsan változó világban.

„A kriminológia nem a bűnözőkről, hanem mindannyiunkról szól." – Philip Zimbardo: A Lucifer-hatás (2007). E gondolat arra figyelmeztet, hogy a bűnözés társadalomtól elidegenítő kezelése – mintha az pusztán „mások" rendellenessége volna – könnyen olyan büntetőpolitikai reflexeket igazol, amelyek a kirekesztést, a megbélyegzést és a szociális távolságot erősítik.

Ezzel összefüggésben a prohibíció a bűnözés megelőzését és visszaszorítását elsősorban szigorú, elrettentő hatású törvényektől, büntetésektől és szankcióktól várja. A megközelítés a büntetés elrettentő erejére, a cselekmény „költségének" növelésére és a megbüntetés valószínűségének hangsúlyozására épít. Csakhogy a kriminológiai gondolkodás klasszikus és kritikai hagyományai régóta jelzik: a bűnözés nem kizárólag egyéni rosszindulat vagy egyszerű

kalkulus következménye, hanem a társadalmi berendezkedés, az esélystruktúrák, a marginalizáció és a normaképzés ellentmondásainak tünete is.

„A bűnözés legfőbb oka nem az emberek gonoszsága, hanem a társadalom hibája." – Raffaele Garofalo: Criminologia (1885). A mondat ma is úgy olvasható, mint intés: ha a válaszaink kizárólag tiltásra és büntetésre épülnek, miközben a kiváltó társadalmi mechanizmusokat érintetlenül hagyjuk, akkor könnyen a jelenség újratermelődését segítjük elő. A kriminológia ezért nem a távolságtartás, hanem a megértés és a felelősség megosztásának tudománya: egyszerre vizsgálja az egyéni cselekvést, a közösségi kötelékeket és a társadalmi struktúrákat, és ebből kiindulva keresi a megelőzés, az igazságosság és a reintegráció arányos, bizonyítékokra támaszkodó formáit.

A szigor és a büntetési tételek önmagukban jellemzően nem számolják fel a bűnözés egyetlen szegmensét sem tartósan, legfeljebb korlátozott és gyakran mellékhatásokkal terhelt hatást érnek el. A kriminológiai bizonyítékok következetesen azt sugallják, hogy a jogkövetésre gyakorolt visszatartó hatás inkább a lebukás (felderítés/elfogás) bizonyosságához, mintsem a szankciók súlyának növeléséhez kapcsolódik. Ebből következően a kizárólag „prohibitív" logikára épített büntetőpolitika csak akkor lehet érdemben hatékony, ha a szigorúság mellett a bűnmegelőzés és a rehabilitáció is hangsúlyt kap. A strukturális hátrányok nem mentenek fel az egyéni felelősség alól, de befolyásolják a kockázatokat és a lehetőségeket; ezért a hatékony büntetőpolitika a szankciók mellett a megelőzésre, a reintegrációra és az intézményi bizalom erősítésére épít.

Technológiai és globális kihívások: a „leggyengébb láncszem" logikája

A 21. század kriminológiai kihívásai között a cybercrime, a nemzetközileg szervezett hálózatok és a klímaváltozáshoz kapcsolódó új kockázatok csak első pillantásra tűnnek „tisztán technikai" jelenségeknek. A tapasztalat inkább az, hogy a bűnözés nem a legerősebb falnak megy neki, hanem a legkisebb résen jut be.

Felson és Clarke klasszikus megállapítása szerint „a bűnözés mindig megtalálja a leggyengébb láncszemet" (Felson & Clarke, 1998, p. 12). A digitális térben ezt érdemes úgy érteni, hogy a leggyengébb láncszem nagyon gyakran nem a technológia, hanem az ember: a figyelem kihagyása, a rutinból elkövetett hibák, a kényelmi megoldások, a „majd holnap" halogatása, vagy az a szervezeti kultúra, amelyben a szabályok léteznek, de a gyakorlat nem követi őket.

A gyors innováció valóban képes átmeneti védelmi hézagokat nyitni, mert az infrastruktúrák, a felhasználói szokások és a szabályozás ritkán fejlődnek egy ütemben. Az elkövetők azonban sokszor nem a legjobban őrzött rendszermag felé indulnak, hanem a legkönnyebben befolyásolható belépési pontokat keresik: a gyenge jelszót, a rossz beállítást, a túl széles jogosultságot, a figyelmetlen kattintást, vagy az ellátási lánc kevésbé védett szereplőjét.

Ugyanez a logika visszaköszön a globális ellátási hálózatokban és a klímamobilitás, illetve erőforrás-szűkösség által felerősített konfliktusterekben is: a bűnözés ott „nyit utat", ahol a kontroll laza, a felügyelet hiányos, a felelősségi viszonyok elmosódnak, vagy az ösztönzők a legerősebbek az opportunista cselekményekre. A következtetés kényelmetlen, de felszabadító: a biztonság nem pusztán eszközök és rendszerek kérdése, hanem tudatosságé. Ha pedig a

„leggyengébb láncszem” az ember, akkor a védelem egyik legfontosabb terepe is az: a figyelem, a képzés, a felelősség és a mindennapi gyakorlat.

A bűnözés társadalmi tükörként: beágyazottság, reprodukció, igazságtalanságok

Külön – és élesen elkülönített – síkon értelmezendő a bűnözés társadalmi beágyazottsága. A hazai kriminológiai hagyomány rámutat, hogy a bűnözés nem a társadalom „peremén” keletkező, izolált anomália, hanem a társadalmi szerkezet működésének egyik tükre: gazdasági ciklusok, oktatási esélykülönbségek, területi és intézményi egyenlőtlenségek mintázatait jeleníti meg. Ezt a szemléletet sűríti Gönczöl állítása is, miszerint *„a bűnözés nem a társadalom peremén, hanem annak szívében lakozik – gazdasági válságokban, oktatási hiányosságokban, az intézményes igazságtalanságokban gyökerezik”* (Gönczöl, 2021, p. 45). Ez a nézőpont nem a kiberbűnözés technológiai természetével kíván folytonos érvelést adni, hanem a bűnözést össztársadalmi indikátorként értelmezi: arra figyelmeztet, hogy tartós prevenciós és kriminálpolitikai hatás csak akkor várható, ha a strukturális gyökerek – szegregáció, oktatási lemorzsolódás, munkaerőpiaci kirekesztés, intézményi bizalomhiány – is kezelésre kerülnek. Ehhez illeszkedő módon rövid–középtávon technikai és szervezeti „keményítésekre” van szükség (kiberhigiéné, ellátási lánc-biztonság, incidenskezelési kapacitások, prediktív elemzés felelős alkalmazása) – effektíve ez a „leggyengébb láncszem” kezelésének logikája (Felson & Clarke, 1998). Közép–hosszútávon a társadalmi gyökerek kezelése (oktatási felzárkóztatás, területi esélyegyenlőség, szociális mobilitás, intézményi igazságosság) teremti meg azt a környezetet, amelyben a bűnözés újratermelődése mérséklődik – ez pedig Gönczöl társadalmi beágyazottsági érvelésének terepe (Gönczöl, 2021).

E kettős stratégia biztosítja, hogy a cybercrime-hoz hasonló gyorsan adaptálódó fenyegetések ellen azonnali védelmi lépések történjenek, miközben a bűnözés „társadalmi tükrét” adó mélyebb okok kezelése sem marad el. Kiváltképpen, hogy a kriminológia jövője a hagyományos elméleti keretek és az innovatív technológiák integrációjában rajzolódik ki: a big data-analitika és a prediktív rendészet új távlatokat nyit a bűnözési mintázatok feltárásában, miközben továbbra is alapvető az emberi kapcsolatok és a társas beágyazottság szerepe a deviancia magyarázatában. E kettősség jól illeszkedik Hirschi társadalmi kötelék-elméletéhez, amely szerint a kötődés, az elköteleződés, a részvétel és a hit normakövetésre ösztönöz; a társas kapcsolatok minősége és erőssége tehát a bűnöző magatartás egyik kulcsmodulátora (Hirschi, 1969). Ugyanakkor a 21. században ez a kapcsolati logika az online térre is kiterjed: a digitális környezetben formálódó kapcsolathálók, időtöltési szokások és normaszocializációk érdemben befolyásolják az online deviancia előfordulását. Ezt a hidat a klasszikus kötődéselmélet és a cybercrime között empirikusan is erősítik a magyarországi ISRD–2 vizsgálat megállapításai, amelyek a fiatalok életmódjának és kapcsolati mintázatainak (például otthoni számítógép-hozzáférés, képernyőidő, szabadidő társas szerkezete) összefüggéseit mutatják a számítástechnikai devianciák különféle formáival (Parti, 2008).

Ez a kombinált nézőpont különösen időszerű a 21. század strukturális kihívásai miatt: a digitális bűnözés terjedése, a klímaváltozás által kiváltott migrációs dinamikák és a gazdasági egyenlőtlenségek mélyülése együtt alakítják át a bűnözés természetét. A kriminológia feladata így nem korlátozódhat az egyes cselekmények leírására: a mögöttük húzódó társadalmi folyamatok és hálózati mechanizmusok feltárása nélkül nem fejleszthetők adekvát megelőzési és beavatkozási stratégiák. Ezt az igényt már a klasszikus szociológia is jelezte: Durkheim értelmezésében a bűnözés nem pusztán „betegség”, hanem a társadalmi normalitás része és

indikátora — mindig jelen volt és jelen is lesz —, ezért a bűn megértése a társadalmi rend működésének megértéséhez vezető kapu (Durkheim, 1895).

Az integratív kriminológiai program tehát három pilléren nyugszik: (1) klasszikus elméletek korszerű újraértelmezése a digitális társadalom fényében (Hirschi, 1969), (2) empirikus, adatvezérelt eszközök (big data, prediktív modellezés) felelős és átlátható alkalmazása, valamint (3) a társas kötelékek és online közösségek szerepének következetes vizsgálata — ahogyan azt hazai ifjúsági vizsgálatok a számítástechnikai devianciák dimenziójában is demonstrálják (Parti, 2008). E három elem összehangolása nyithat utat olyan prevenciós és igazságszolgáltatási gyakorlatok felé, amelyek egyszerre hatékonyak és a társadalmi igazságosság elveivel is összhangban állnak.

A jogalkalmazás új kihívásai

A jogalkalmazók számára – rendőrök, ügyészek, bírók – a kriminológiai ismeretek elsajátítása ma már nem csupán hasznos, hanem létfontosságú. A hagyományos bűnözési formák mellett új típusú bűncselekmények jelentek meg: a cybercrime, a pénzmosás nemzetközi hálózatai, vagy akár a klímaváltozással kapcsolatos környezeti bűncselekmények. Ezek megértéséhez a jogalkalmazóknak tisztában kell lenniük nemcsak a törvényekkel, hanem a bűnözés társadalmi-gazdasági hátterével is. Robert K. Merton anómiaelmélete például rámutat arra, hogy *"amikor a társadalom egyes csoportjai számára elérhetetlenek a legitim sikerutak, a bűnözés válik alternatív stratégiává"* (Merton, 1938). Ez a megállapítás különösen releváns a fiatalok körében elterjedt bűnözés, a szervezett bűnözés, vagy akár a fehérgalléros bűnözés megértésében. A rendőrség és a bíróságok számára ez azt jelenti, hogy a bűnözés leküzdése nem kezdődhet a bűncselekmény elkövetésével, hanem annak társadalmi gyökereinek feltárásával. A kriminológia mai kihívása, hogy innovatív módszereket alkalmazzon a hagyományos megközelítések mellett. A big data analitika és a prediktív rendészet lehetővé teszi a bűnözési minták pontosabb előrejelzését, miközben a resztoratív igazságszolgáltatás (Farkas és mtsai, 2020) új utakat nyit a bűnözők rehabilitációja és az áldozatok igazságszolgáltatása terén. Ugyanakkor, mint Travis Hirschi rámutatott: *„A technológiai fejlődés ellenére a bűnözés megelőzésének alapja továbbra is az emberi kapcsolatok erősítése marad”* (Hirschi, 1969).

A jövőben a kriminológia egyre inkább integrálni fogja a mesterséges intelligencia és gépi tanulás eszközeit, amelyek képesek komplex adatbázisok elemzésére, így elősegítve a bűnözési trendek és kockázati tényezők korai felismerését. Az adatvezérelt megközelítés lehetővé teszi, hogy a szakemberek valós idejű, testreszabott elemzéseket készítsenek, melyek alapján hatékonyabb beavatkozási stratégiákat dolgozhatnak ki. A digitális átalakulás és az adatbányászat új módszertani lehetőségeket teremt a bűnmegelőzés és a bűnüldözés területén, olyan környezetben, ahol a bűnözési formák folyamatosan változnak és egyre komplexebbek lesznek. Mindezen nóvumok mellett a kriminológia továbbra is hangsúlyt fektet majd a társadalmi igazságosságra és az emberi jogok védelmére, biztosítva, hogy a bűnmegelőzési stratégiák ne csak hatékonyak, hanem etikusak is legyenek. A hagyományos értékek, mint a közösségi felelősségvállalás, a megelőzés és a rehabilitáció, továbbra is meghatározóak maradnak. A resztoratív igazságszolgáltatás, az alternatív büntetések és a közösségi programok egyre nagyobb szerepet kapnak, mint fentebb már többször utaltam rá.

Le kell szögezni, hogy a multidiszciplináris megközelítés továbbra is kulcsfontosságú marad, egyedül ez a módszertan képes ötvözi a pszichológia, szociológia, biológia és jogtudomány

eredményeit. Lehetővé téve a bűnözés komplex okainak mélyebb megértését, és támogatva a személyre szabott rehabilitációs programok kidolgozását. A fentiek fényében a kriminológia jövője tehát a technológiai innováció és a hagyományos emberközpontú megközelítések harmonikus ötvözésében rejlik, amely elősegíti a társadalmi biztonság fenntartását és a bűnözés hatékony visszaszorítását. Ez a monográfia, bár tankönyvi jellegű, mégis könnyen követhető stílusban mutatja be a kriminológia legfontosabb elméleteit, módszereit és kihívásait. Célja, hogy egyaránt támogassa a szakembereket és az érdeklődő laikusokat a bűnözés összetett világának megértésében – hiszen csak így biztosítható hatékony védekezés bűnözés ellen, miközben megőrizzük a társadalmi igazságosságot.

1. Bevezetés a kriminológiába

1.1. Kriminológia fogalmi kapcsolódása, részei és vizsgálódási köre

A kriminológia nem rendelkezik a tudományterületen egységesen elfogadott fogalommal, mivel az egyes elméleti megközelítések eltérő szempontokat helyeznek előtérbe, attól függően, hogy milyen a kutató felfogása, vagy éppen mi a kutatás iránya vagy orientációja (Szabó, 2003.. A kriminológia lényegében egy társadalomba integrált, tapasztalati alapú, elsősorban gyakorlati célokat szolgáló tudományterület, amelynek célja, hogy a közvélemény és a politikai gondolkodás bűnről és bűnözésről vallott nézeteit átalakítsa, a hétköznapi, tudománytalan gondolkodási sémákat tapasztalati tényekre és elemzésekre alapozza (Sutherland, 1934).

A különféle meghatározási rendszerek alapján különbséget tehetünk a szűkebb és a tágabb értelemben vett kriminológia között. A szűkebb értelemben vett kriminológia a bűn és a bűnözés tapasztalati kutatásával foglalkozik, középpontjában az elkövető áll. Módszerét az összbűnözés, valamint a bűncselekmények struktúrájának és dinamikájának leírása alkotja, valamint egyes bűnesetek bemutatása (Gönczöl, Korinek, & Lévai, 1999.. A tágabb értelemben vett kriminológia már ezeken túlnyúlva más tudományterületeket is érintően vizsgálja a bűnözésről, bűnelkövetőkről és az arra adott társadalmi reakciókról begyűjtött adatokat, hogy prevenciós elveket dolgozzon ki a bűnözés visszaszorítására.

A kriminológia az a társadalomtudomány, amely a kriminális viselkedés biopszichológiai és szociokulturális aspektusait vizsgálja abból a célból, hogy ennek a viselkedésnek az okát megtalálja, továbbá tanulmányozza azt a társadalmi reakciót, amit ez a viselkedés kivált (Szabó, 2003, p. 17).Egyértelműen a társadalomtudományok körébe tartozik, úgy is meghatározható, mint a „büntetőjog jogszociológiája", ahol a szociálpszichológiai attitűd domináns tényezőként jelenik meg, amely a bűnözés társadalmi jelenségének értelmezésével összekapcsolja az individuális lelki és társadalmi folyamatokat. A kriminológia atyjának Adolf Queteletet tekintjük, akiről az egyes irányzatoknál még külön szó lesz. Magát a terminust Raffaele Garofalo olasz jogászprofesszor alkotta meg (Garofalo, 1885). A „kriminológia" szó a latin „crimen" (bűncselekmény) és a görög „logiosz" (tan) szavak összetételéből jött létre, jelentése: „bűnözéstan" vagy „bűnügyi kóroktan".A kriminológia célja a jogalkotásra, a bűncselekményekre, a bűncselekmények kezelésére és megelőzésére vonatkozó általános és bizonyított alapelvek, valamint tudományos ismeretek kidolgozása.

1.1.1. A kriminológia fogalma

A kriminológia tudomány rendkívül fiatal, mindössze csupán 100 éves. Talán a legszélesebb körben elfogadott definíciót a kriminológia nagy alakja, Edwin H. Sutherland adta: „*Az a tudományág, amely a bűncselekménnyel, mint társadalmi jelenséggel foglalkozik. Tárgyköre felöleli a jogalkotás, a törvénysértések és a törvénysértésekre adott válaszok tanulmányozását"* (Sutherland, 1934, p. 3). A kriminológia tehát a bűnözéssel, mint társadalmi tömegjelenséggel és a bűncselekménnyel, mint egyedi magatartással foglalkozó empirikus és interdiszciplináris tudományág. Elsősorban a bűnözéssel, mint társadalmi tömegjelenséggel foglalkozó tudomány, de vizsgálja az individuális bűnelkövetést, a konkrét, egyedi bűncselekményeket, a tett, az elkövető, az áldozat milyenségét és az elkövetés körülményeit, mint a bűnözés tömegjelenségének elemeit.

A) Empirikus a kriminológia?

A kriminológiát elsősorban a kutatási módszere teszi empirikussá, azaz tapasztalati alapúvá, alapja a megismerés, az elemzés, és az ebből fakadó következtetés. Cesare Lombroso (1835–1909) egyike volt az első kutatóknak, akik empirikus adatokat (tényeket, statisztikákat és más vizsgálható információkat) dolgoztak fel a bűncselekmények okainak kutatása során. Az ő biológiai irányultságú elméletei befolyásolták a századfordulón a kriminológiai gondolkodást (Lombroso, 1887). Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az „empíria" teljesen mellőzi az elméleti alapvetéseket, hiszen a kutatás irányát mindig az adott elmélet képezi. A kriminológia csak az elmélet és a gyakorlat egymásrautaltságában tudja kifejteni hatását, vagyis a gyakorlati kutatás kiindulási alapját mindig a kutató feltevése megfigyelésen vagy gondolati struktúrán alapuló elméleti alapvetése indítja. A kriminológia hatékonysága kizárólag az elmélet és a gyakorlat szoros egymásrautaltságán alapul. Elméleti keretek nélkül a terepen gyűjtött empirikus adatok rendszertelenné válnának, míg a gyakorlat ismerete nélkül az elmélet elvont, a valóságot kevéssé tükröző spekulációvá silányulna (Clarke & Eck, 2018; Reawakening Criminology, 2023).

A deduktív megközelítés esetében a kutatás „felülről lefelé" halad: a kutató egy általános elméleti modellt tételez fel, majd abból vezeti le a tesztelendő hipotéziseket. Ezt követően empirikus vizsgálat következik, amely többféle módszertani úton is megvalósítható: a hipotézisek tesztelése történhet kvantitatív eljárásokkal (például kérdőíves felméréssel, kísérleti vagy kvázi-kísérleti dizájnnal, illetve adminisztratív/nyilvántartási adatok elemzésével), de bizonyos kutatási kérdések esetén kvalitatív módszerek is szükségesek lehetnek a mögöttes folyamatok megértéséhez (például narratív vagy félig strukturált interjúk, életútinterjúk, esettanulmányok). Például a racionális választás elméleti keretében megfogalmazott állítás, miszerint az erősebb társadalmi kötelékek csökkentik a bűnelkövetés valószínűségét, kérdőíves adatokon jól tesztelhető, ugyanakkor egyéni életutak és döntési helyzetek feltárásához sokszor interjús megközelítés kell: így érthető meg, milyen konkrét kapcsolatok, normák és „fordulópontok" védték meg valakit a deviáns környezet hatásaitól, vagy egy fogvatartott esetében milyen élmények és értelmezések vezettek a bűnelkövetéshez. (Turvey, 2017).

Ezzel szemben az induktív megközelítés „alulról felfelé" építkezik: a kutató először terepi megfigyeléseket, esettanulmányokat és statisztikai adatokat gyűjt össze, majd ezekből von le általános érvényű következtetéseket. Edwin Sutherland differenciális asszociációs elmélete is ilyen módon, a bűnözői szubkultúra normáinak és technikáinak empirikus feldolgozásával bontakozott ki, és állítja, hogy a bűnözés tanult viselkedés (Sutherland, 1939).

A kriminológiai kutatási folyamat azonban nem kizárólag egyik vagy másik módszeren alapul, hanem integráltan alkalmazza mindkettőt. A folyamat tipikusan így épül fel:

1. Elméleti modell kialakítása (deduktív fázis)
2. Terepi adatgyűjtés és megfigyelés (induktív fázis)
3. Adatok elemzése és hipotézisek igazolása vagy cáfolata
4. Az elmélet finomítása és új hipotézisek megfogalmazása

Ez a körforgás biztosítja, hogy az elmélet folyamatosan alkalmazkodjon a valós bűnözési mintázatok változásaihoz, és egyre pontosabb magyarázó modelleket hozzon létre (Clarke & Eck, 2018; Reawakening Criminology, 2023). Ahogy H. J. Schneider fogalmaz: *„Az elméletek a hely és idő függvényében, egy meghatározott értékrendszerben a kor szellemének megfelelően fejlődnek. A bűnözésre vonatkozó elméletek befolyásolják és megváltoztatják a társadalom értékrendszerét (értékorientációját), a bűnözéssel kapcsolatos közvéleményt. Az elmélet a kutatás alapja, meghatározza célját, tárgyát, módszerét, a fogalmakat. Az elméletek helytállóságát azonban bizonyítani, igazolni kell. Tapasztalatokon nyugvó ismeretek és*

empirikus tények segítségével kell az elméletet ellenőriznünk. Az igazolás vagy cáfolás azonban csak ideiglenes jellegű, csak addig érvényes, amíg új kutatási módszerekkel nem produkálnak új kutatási eredményeket…" (Schneider, 1975, p. 23).
A kriminológiában különböző szintű elméletekről beszélhetünk: a bűnözés egészére, valamely különös formájára, egy bűncselekménytípusra stb. vonatkozó elméletekről. Napjainkban egyre gyakrabban találkozunk olyan elméletekkel, amelyek szándékosan nem kívánnak egy logikailag zárt és koherens rendszerben gondolkodni, felfogásukat többdimenziós megközelítés jellemzi.

Az 1980-as években a magyar szociológiai–kriminológiai gondolkodásban formálódott meg egy nyílt, többdimenziós elemzési keret, amely a bűnözést a deviáns viselkedés egyik megnyilvánulásaként, egymásra ható társadalmi, kulturális, jogi és intézményi dimenziók metszetében értelmezi. E hazai koncepció kifejezetten arra törekszik, hogy a bűnözés okát ne kizárólag egyéni döntésekben keresse, hanem a strukturális egyenlőtlenségek, a kulturális normarendszer, az állami és igazságszolgáltatási reakciók, a társadalmi percepciók, valamint a büntetőjogi szabályozás értéktartalma közötti összefüggéseket tárja fel. A modellt nyílt rendszerként fogja fel, vagyis lehetőséget ad további elemzési szintek és dimenziók bevezetésére, ezáltal a bűnözés komplex társadalmi, gazdasági és jogi kontextusának rugalmas vizsgálatára (Andorka, Buda, & Cseh-Szombathy, 1987).

E szemlélet nem légüres térben született: illeszkedik ahhoz a szélesebb nemzetközi hagyományhoz, amely a kriminalizációt történeti és hatalmi összefüggéseiben értelmezi. Már Marx (1867/1975) is rámutatott arra, hogy a korábban társadalmilag elfogadott cselekmények – például a faszedés – bizonyos történeti-gazdasági fordulópontokon büntetendővé válhatnak, vagyis a „bűn" határai társadalmi viszonyok, tulajdonviszonyok és normaváltások függvényében alakulnak. Ennyiben a magyar modell nem izolált „találmány", hanem a komplex, többoldalú megközelítés hazai, rendszerezett alkalmazása, amely nyitott a további – például digitális, környezeti vagy globális – dimenziók integrálására is.

A magyar szociológiai és kriminológiai szakirodalom széles körben foglalkozik azzal, hogy a bűnözés nem egy elkülönülő, elszigetelt jelenség, hanem a társadalom működésének elkerülhetetlen velejárója, amely folyamatosan alakul és változik a társadalmi, gazdasági és politikai környezet függvényében (Gönczöl, 2021). Az 1980-as években a kutatások hangsúlyozták a strukturális és kulturális egyenlőtlenségek szerepét, valamint azt, hogy a bűnözés megelőzése csak akkor lehet hatékony, ha a társadalom, az állam és az intézményrendszer együttesen, nyitott rendszerként reagálnak a bűnözésre. A bűnözés elméleti modelljei ebben az időszakban már kiterjedtek a szervezett bűnözés, a pénzmosás és más modern bűnözési formák elemzésére is, amelyek mind társadalmi, gazdasági és jogi folyamatok összefüggéseit tükrözték (Nyitrai, 2015). Ezek a kutatások azt is igazolják, hogy a bűnözés megjelenési formái és intenzitása szorosan összefügg a társadalmi dezintegrációval, a szegregációval és az értékrendszer változásával, valamint a jogállam és a kriminálpolitika hatékonyságával (Andorka et al., 1987; Gönczöl, 2021).

B) Az empíria módszerei
A bűnözés, mint tömegjelenség és a konkrét elkövető, mint individuális jelenség vizsgálatára eltérő tudományos módszereket alkalmaznak. A tömegjelenségre leginkább a statisztikai elemzéseket alkalmazzák, amelyek tudományos alapját a statisztika tudományterülete biztosítja (kriminálstatisztika). Az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott kriminálstatisztika alapját

a bűnözési ráta (ismertté vált bűncselekmények száma / összlakosság × 100 000), az egységes bűnügyi statisztika (Uniform Crime Report, UCR), az országos bűnügyi viktimizációs felmérés (National Crime Victimization Survey, NCVS), valamint a névtelen, önbevalláson alapuló felmérések szolgáltatják (Cohen & Felson, 1979; Felson & Clarke, 1998). Hazánkban az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer (1964. január 1-től), a bírósági statisztikai rendszer (bírósági ügyforgalom és a jogerősen befejezett vádlottak adatai), valamint a büntetés-végrehajtási statisztika (büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak száma, megoszlása, szabadulása, stb.) nyújt statisztikai adatokat a kriminológiának.
Az egyedi, egyéni jelenségek vizsgálatát a klinikai módszer szolgálja, míg a sokaság egy részére irányuló vizsgálatot a reprezentatív módszer nyújtja.

C) Az empíria kutatási módszerei, eszközei

- A kriminológiai empíria módszertani repertoárja a bűnözés komplex jelenségeinek feltárására kvalitatív és kvantitatív eljárások kombinációját alkalmazza; a dokumentumelemzés, az interjú, a kérdőíves felmérés, a megfigyelés, a kísérlet, az önéletrajzi források, az esettanulmány, a kriminálszociográfia és a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok egymást kiegészítve adnak megbízható képet a jogalkalmazási mintázatokról és az elkövetői–áldozati viselkedésről (Héra & Ligeti, 2014; Maxfield, Babbie, & Schuck, 2024). A módszertani pluralizmus – a több forrásból származó adatok triangulációja – növeli az érvényességet, mert a kvantitatív általánosításokat kvalitatív mélymegértéssel, a szöveges–intézményi elemzéseket pedig viselkedéses megfigyeléssel lehet ellenőrizni és kiegészíteni (Heap & Waters, 2019; Higgins, 2009).
- Dokumentumkutatás és ügyiratelemzés. A dokumentumelemzés különösen alkalmas a jogalkalmazási sajátosságok és intézményi gyakorlatok feltárására: a bűnügyi aktákon túl bírósági ítéletek, rendőrségi jelentések, szabályzatok és szakpolitikai anyagok elemzésével nemcsak tartalmi következtetések vonhatók le, hanem a dokumentumkészítők intézményi logikáira és döntési mechanizmusaira is rálátás nyerhető, ami finomítja a statisztikai elemzésekből levont általános következtetéseket (Héra & Ligeti, 2014; Maxfield et al., 2024). A digitális nyomok vizsgálata (logok, platformadatok) és innovatív adatgyűjtési formák új lehetőségeket teremtenek e területen (Lammers, Menting, Ruiter, & Bernasco, 2014).
- Interjú. Az egyéni interjú – félig strukturált vagy kvalitatív mélyinterjú – a szereplők jelentésvilágát és élménystruktúráit tárja fel; Becker klasszikus devianciaszociológiai munkája megmutatta, hogy a „belső nézőpont” megragadása nélkül a szabálykövetés és a normaszegés társadalmi konstrukciói nem érthetők meg kielégítően (Becker, 1963). A kvalitatív interjúzás különösen értékes elkövetői karrierek, áldozati tapasztalatok, intézményi interakciók és szubkulturális normák megértésében (Ranaweera, 2024).
- Kérdőíves felmérés. A leggyakoribb primer adatfelvétel, amely standardizált kérdésekkel teszi lehetővé nagy minták vizsgálatát és a statisztikai általánosítást; erőssége a replikálhatóság és a változók közötti összefüggések kvantifikálása, ugyanakkor korlátai közé tartozik a válaszadói torzítás és a kontextusvesztés (Maxfield et al., 2024; Héra & Ligeti, 2014). A módszer különösen hatékony populációszintű trendek és elméleti hipotézisek deduktív tesztelésében (Higgins, 2009).
- Megfigyelés. A természetes (résztvevői vagy nem résztvevő) megfigyelés az alanyok tényleges viselkedését és interakcióit követi a saját környezetükben, ezért láthatóvá tesz olyan mintázatokat is, amelyeket a résztvevők nem verbalizálnak; különösen értékes

intézményi terepek (rendőrség, börtön, iskola) és kockázati helyszínek vizsgálatában (Héra & Ligeti, 2014; Maxfield et al., 2024).

- Kísérlet. A kísérleti elrendezések kontrollált feltételek mellett, szisztematikus változtatásokkal teszik lehetővé oksági hatások vizsgálatát; a Stanford-börtönkísérlet klasszikusan példázza, miként alakítják a szerepek és a szituációs nyomások a viselkedést – ugyanakkor rámutat a szigorú etikai kontroll szükségességére (Zimbardo, 1973). A kiberbűnözés és a digitális környezetben zajló devianciák terjedése egyre több (kvázi-)kísérleti megoldást tesz lehetővé, ugyanakkor a gyorsan változó online terek miatt a kutatásetikai dilemmák (különösen a beleegyezés, a megtévesztés és az adatvédelem) kezelése sokszor még nehezen „standardizálható". A modern, etikus kísérleti megközelítésekben ezért a virtuális és szimulált környezetek kínálnak alternatívát, mert kontrollált módon teszik vizsgálhatóvá a jelenségeket, miközben csökkenthetők a valós személyekre és rendszerekre háruló kockázatok. (Lammers et al., 2014).
- Önéletrajz és önvallomás. E források a kriminális életutak, identitás- és karrierfolyamatok rekonstrukciójában hasznosak; sikerük feltétele a bizalmi légkör és az etikai–adatvédelmi garanciák biztosítása (Héra & Ligeti, 2014; Maxfield et al., 2024).
- Esettanulmány. Az esettanulmány mélyfúrás jellegű, egyedi ügyek, programok vagy életutak kontextusgazdag elemzésével segíti a hipotézisalkotást és az elméletfejlesztést; általánosításra korlátozottan alkalmas, de kiválóan illeszkedik vegyes módszertanú (mixed-methods) tervekre (Heap & Waters, 2019; Ranaweera, 2024).
- Kriminálszociográfia. A valóság művészi eszközökkel történő, mégis valósághű ábrázolása különösen a társadalmi perifériák, térbeli egyenlőtlenségek és devianciát termelő közegek bemutatásában hasznos; a történeti magyar falukutató hagyomány máig inspiratív (Héra & Ligeti, 2014).
- Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Az eltérő jogi, kulturális és intézményi környezetek közötti összehasonlítás láthatóvá teszi a bűnözési mintázatok hasonlóságait és különbségeit; a globalizáció, a transznacionális bűnözés és az igazságügyi együttműködés korában ez a perspektíva nélkülözhetetlen (Maxfield et al., 2024; Heap & Waters, 2019).

Ország	**Összes bűncselekmény (100k lakos)**	**Erőszakos bűncselekmény (100k lakos)**	**Vagyon elleni (100k lakos)**	**Cybercrime esetszám (2023)**	**Börtönlétszám (100k lakos)**
Magyarország	436	32	268	2340	177
Németország	655	45	420	18500	75
Franciaország	590	78	380	14200	104
Olaszország	380	55	230	8900	89
Lengyelország	290	28	180	5600	190
Csehország	520	38	310	3800	209

Ország	Összes bűncselekmény (100k lakos)	Erőszakos bűncselekmény (100k lakos)	Vagyon elleni (100k lakos)	Cybercrime esetszám (2023)	Börtönlétszám (100k lakos)
Ausztria	670	42	450	4200	97
Szlovákia	340	35	220	1900	186

1.táblázat: Európai bűnözési összehasonlítás (Forrás: Saját szerkesztés, összevont mutatók. Az eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt az országok közvetlen összevetése korlátozott. Források: ESC elnöki felhívás: European criminology needs a European victimisation survey; Bijleveld, C. (2023): European criminology needs European data: The case for a pan-European crime and victimization survey; EIGE: Gender-based violence country profile – Hungary.)

- Módszertani konklúzió. A kriminológiai empíria akkor a legeredményesebb, ha a fenti eljárásokat tudatos kutatástervezéssel illeszti össze: a kérdésfelvetéstől és operacionalizálástól a mintavételen, adatfelvételen és elemzésen át a validálásig és replikációig – mindvégig szem előtt tartva a kutatásetikai és adatvédelmi normákat (Maxfield et al., 2024; Héra & Ligeti, 2014; Zimbardo, 1973).

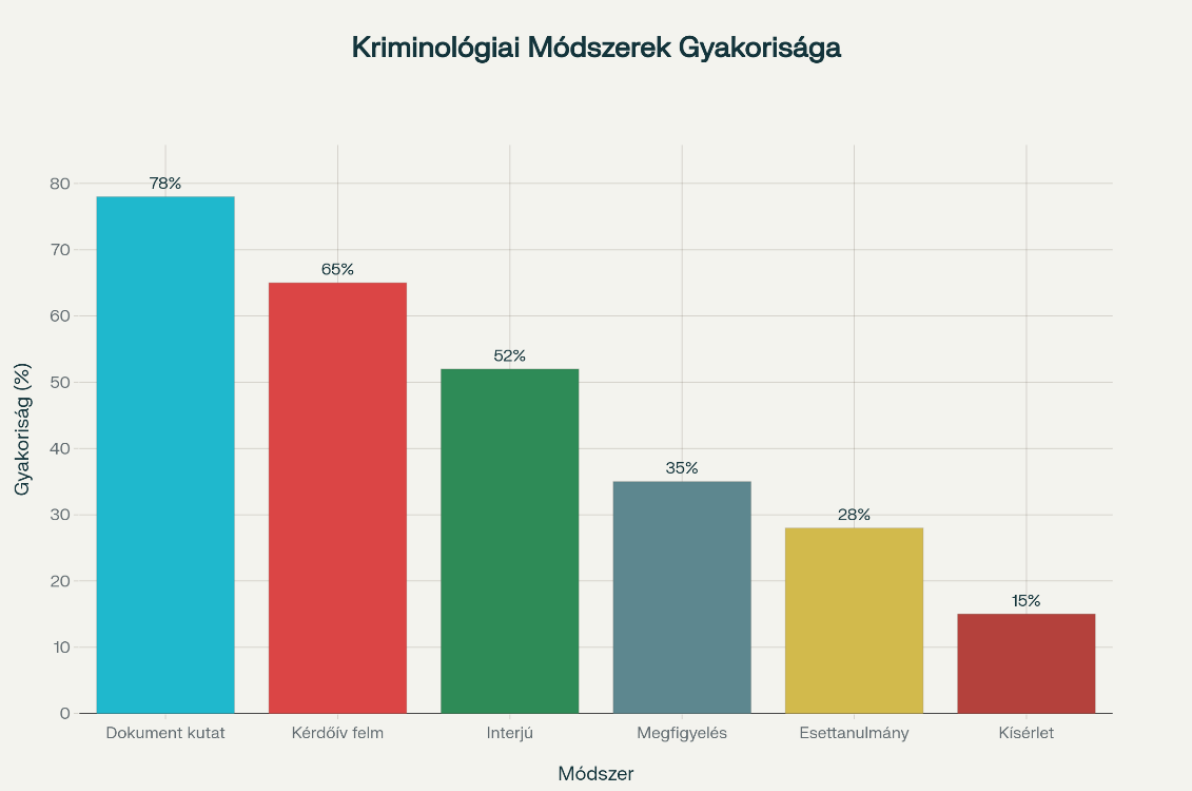

1.ábra: Kriminológiai kutatási módszerek használati gyakorisága. (Forrás: szemléltető arányok nemzetközi módszertani összefoglalók alapján. Forrás: Maxfield et al. (2024); Heap & Waters (2019); Higgins (2009).Megjegyzés: Az eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt a közvetlen összehasonlíthatóság korlátozott.

D) Interdiszciplináris és multidiszciplináris a kriminológia?

A kriminológia eredendően multidiszciplináris: jogi, társadalom- és természettudományos ismereteket egyaránt integrál, hogy a bűnözés teljes spektrumát értelmezni tudja (Szabó, 2003). A hazai klasszikus kézikönyvek szerint a diszciplína támaszkodik a büntető- és büntető-eljárásjogra (a kriminalizáció és jogkövetkezmények kerete), a pönológiára (szankciók és kezelés), a viktimológiára (áldozati nézőpont), a kriminálstatisztikára (mérés és trendelemzés), a kriminálpszichológiára (egyéni motivációk, csoportdinamika), továbbá az antropológia, genetika, biológia, szociológia és pedagógia elméleteire és módszereire (Gönczöl, Korinek, & Lévai, 1999). Az interdiszciplináris összetettség a vizsgálati tárgy sokszínűségében tükröződik: a kriminológia nemcsak a regisztrált bűnözést, hanem a deviancia szélesebb formáit, a látens (rejtett) cselekményeket, az áldozattá válás folyamatait, a büntető igazságszolgáltatás intézményi működését és a bűnmegelőzés hatásosságát is kutatja (Sutherland, 1934). Az Encyclopedia Britannica szerint a terület több tudományterületre építő jellegét és módszertani pluralizmusát, amely a laboratóriumi és terepkísérletektől a nagy adatbázisok statisztikai elemzésén át a kvalitatív terepmunkáig terjed (Encyclopædia Britannica, 2025). A hazai szakirodalom a módszertani oldalról is hangsúlyozza: a kriminológia empirikus és multidiszciplináris bűnügyi tudomány, eszköztára lényegében a tapasztalati társadalomtudományok technikáira épül, tárgyának sajátosságaihoz igazítva (Korinek, 2006/2009). Végül, a nemzetközi fókusz erősödését jelzi az „internacionális kriminológia” szemlélet, amely a transznacionális bűnözés, migrációs és szabályozási dinamikák, valamint a kutatói hálózatok összekapcsoltságának növekvő jelentőségét emeli ki (Xenakis, 2021).

Tudományterület	**Hozzájárulás típusa**	**Felhasználási gyakoriság (%)**	**Jelentőség**
Büntetőjog	Normatív keret	95	Alapvető
Büntető eljárásjog	Eljárási keret	85	Alapvető
Pönológia	Szankciók és kezelés	70	Magas
Viktimológia	Áldozati perspektíva	75	Magas
Kriminálstatisztika	Mérés és elemzés	90	Alapvető
Kriminálpszichológia	Egyéni motivációk	80	Magas
Szociológia	Társadalmi folyamatok	85	Alapvető
Antropológia	Kulturális tényezők	45	Közepes
Biológia	Természetes hajlamok	35	Alacsony
Pedagógia	Nevelési hatások	60	Közepes

2.táblázat: A kriminológia multidiszciplináris jellege. (Forrás: a szerző szintézise a hazai kézikönyv alapján. Kiinduló forrás: Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévai, M. (1999). Korinek, L. (2006/2009). Kriminológiai kutatási módszerek. OKRI Szemle. Megjegyzés: eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt a közvetlen összehasonlíthatóság korlátozott.)

1.1.2. A kriminológia részei

A) Az alaktani (morfológiai) vizsgálat a bűnözés megjelenési formáinak, terjedelmének, szerkezetének és dinamikájának rendszerezett feltárását jelenti, elsősorban kriminálstatisztikai és célzott empirikus kutatási adatok felhasználásával (Gönczöl, Korinek, & Lévai, 1999, pp. 65–73). A megközelítés célja, hogy számszerű és összehasonlítható képet adjon a bűnözés „alaktanáról", miközben érzékeny marad a mérési és regisztrációs torzulásokra, valamint a látens bűnözés problémájára (Korinek, 2006/2009).

- A bűnözés terjedelme (volumene): azt mutatja meg, mekkora az ismertté vált bűncselekmények száma adott időszakban és területi egységben; például hány lopást regisztráltak Magyarországon 2012-ben (Gönczöl et al., 1999, pp. 66–67; Maguire, 2012, pp. 207–210).
- A bűnözés szerkezete (struktúrája): az összbűnözésen belüli megoszlást írja le bűncselekménytípusok szerint; például mekkora a vagyon elleni bűncselekmények aránya az összes regisztrált bűncselekményhez viszonyítva (Gönczöl et al., 1999, pp. 68–70; Maguire, 2012, pp. 212–220).
- A bűnözés változása (dinamikája): az időbeli trendeket és ingadozásokat vizsgálja; például hogyan módosultak az összbűnözés számai egyik évről a másikra, milyen ciklusok, fordulópontok azonosíthatók, és ezek mennyiben köthetők társadalmi–gazdasági változókhoz (Gönczöl et al., 1999, pp. 70–73; Farrington, 2007, pp. 19–25).

A morfológiai elemzés megállapításai regisztratív kriminálstatisztikákra (nyilvántartott bűnözés), kiegészítő adatforrásokra (például látens bűnözés becslései, felmérések) és speciális, jelenség- vagy területalapú kutatásokra támaszkodnak; tipikus kérdése például: milyen a bűnözés volumene, szerkezete és trendje egy meghatározott régióban vagy településtípusban (Gönczöl et al., 1999, pp. 65–73; Maguire, 2012, pp. 206–224). A hazai módszertani összefoglalók külön is kiemelik, hogy a morfológiai leírás érvényességét a mérési eljárások, intézményi szelekciók és a statisztikai adatgyűjtések konzisztenciája jelentősen befolyásolja (Korinek, 2006/2009).

Év	Összes regisztrált bűncselekmény	Személy elleni bűncselekmény	Vagyon elleni bűncselekmény	Közrend elleni bűncselekmény	Gazdasági bűncselekmény	Vagyon elleni %	Személy elleni %
2018	60094	7850	38200	6500	7544	63.6	13.1
2019	45293	7320	28300	4800	4873	62.5	16.2
2020	36807	6890	22100	3900	3917	60.0	18.7
2021	36280	7120	21800	3600	3760	60.1	19.6
2022	42344	7850	25800	4200	4494	60.9	18.5

Év	Összes regisztrált bűncselekmény	Személy elleni bűncselekmény	Vagyon elleni bűncselekmény	Közrend elleni bűncselekmény	Gazdasági bűncselekmény	Vagyon elleni %	Személy elleni %
2023	43019	8200	26500	4100	4219	61.6	19.1

3.táblázat: Magyarországi bűnözési trendek 2018–2023. (Forrás: a trend szemléltető jellegű; hivatalos, területi bontású statisztikák: KSH, Regisztrált bűncselekmények, megye és régió szerint. Macrotrends – Hungary Crime Rate & Statistics. Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévai, M. (1999). Megjegyzés: eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt a közvetlen összehasonlíthatóság korlátozott.)

B) Oksági (etiológiai/kauzalitási) vizsgálat: Az oksági törvényszerűségek vizsgálata, pl. milyen okok járulnak az erőszakos bűncselekmények elkövetéséhez, ezek hogyan függnek össze. Az oksági kérdések a bűnözésre, mint tömegjelenségre és a konkrét bűncselekményre is vonatkoznak – pl. mitől nőtt a korrupciós bűncselekmények száma, vagy miért felülreprezentált a bűnözés az alsóbb néprétegeknél. Cél a kriminogén tényezők és a bűnözés közötti korrelációk jobb megértése (Gönczöl et al., 1999).
C) Megelőzési (profilaxis) vizsgálat: A bűncselekmények megelőzésének érdekében utak, módszerek, eszközök kidolgozása. Vizsgálata arra irányul, hogy miként reagál a társadalom, az állam a büntető normák megsértésére. Legszélesebb terepe a társadalmi megelőzés, ami lényegében a gazdasági, szociális, igazgatási, egészségügyi, oktatási-nevelési intézkedésekben realizálódik (Gönczöl et al., 1999).

1.1.3. A kriminológia vizsgálódási köre

A kriminológia vizsgálódási köre magába foglalja:

- A deviációk: öngyilkosság, alkoholizmus, nem organikus eredetű mentális zavarok.
- Intézményesített közösségi reakciók, kezelés: gyógyítás, nevelés, reszocializáció-rehabilitáció.
- Büntető jogszabályok létrehozása.
- Bűnözés: büntetőjogi normasértések.
- A büntető igazságszolgáltatás és az egyéb hatósági és intézményi kontrollok hatékonysága, észszerűsége: beleértve az emberi jogi normáknak való megfelelést.

A kriminológia tárgyköre a jogalkotás, a törvénysértések és a törvénysértésekre adott válaszok. Fejlődése a XIX. század második felében kezdődött, majd tárgyköre fokozatosan szélesedett. Jelenleg az alábbiakat foglalja magában:

- Az ismertté vált bűnözés
- A bűnelkövetők, a bűnelkövetővé válás, a bűnöző életmód
- A bűncselekmények áldozatai (viktimológia)
- A rejtett (látens) bűnözés
- A büntető igazságszolgáltatási rendszer (mint reagáló intézmények) működése
- A bűnözés és a devianciák összefüggései
- Bűnözési prognózisok
- Bűnmegelőzési kutatások

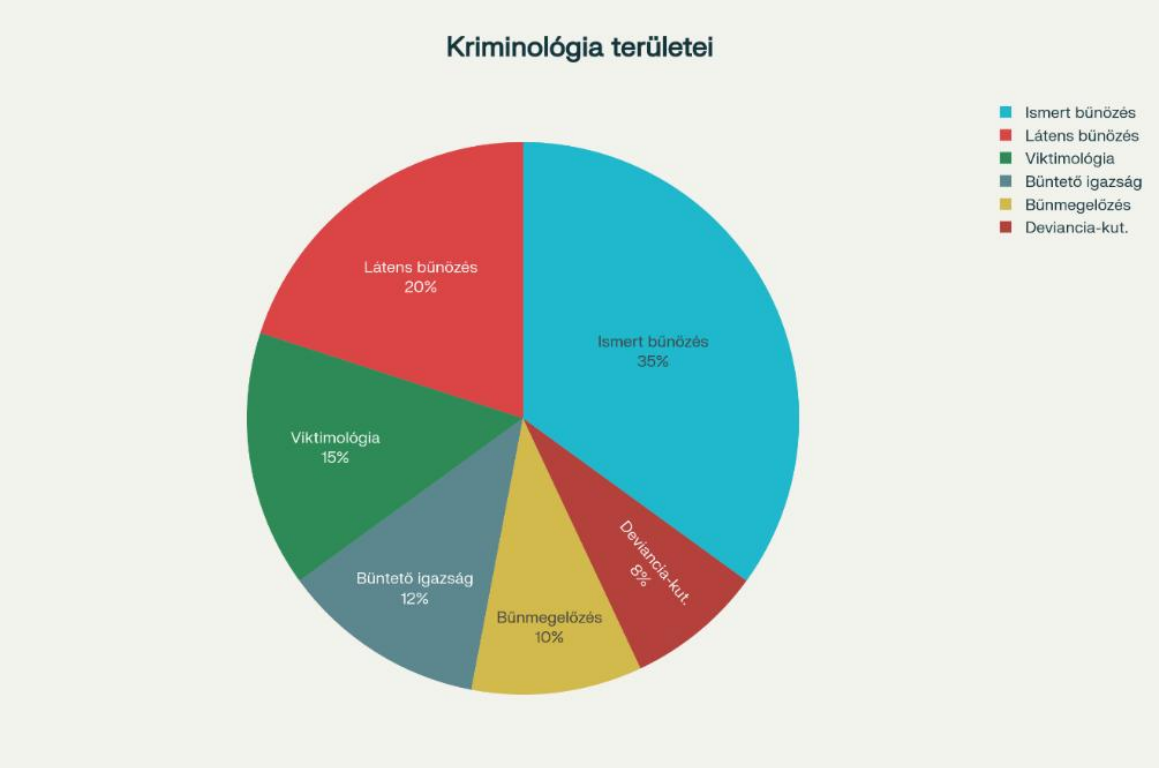

2.ábra: A kriminológia vizsgálódási körének megoszlása. (Forrás: Szerkesztés a szövegben felsorolt fő területek alapján. Sutherland, E. H. (1934). Megjegyzés: eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt a közvetlen összehasonlíthatóság korlátozott.)

1.2. A kriminológia tárgyát képező bűnözés és bűncselekmény fogalmak értelmezése

A kriminológia a társadalomhoz való viszonyokat olyan magatartásokban vizsgálja, amelyek sértik az adott társadalom politikai, gazdasági, kulturális rendjét és az uralkodó értékeket. A bűnözés történelmileg változó, társadalmi-jogi tömegjelenség, amely egy meghatározott területen és időben elkövetett bűncselekményeket, az elkövetőket és a sértetteket foglalja magában. A bűnözés nem csupán a büntetőjogi normákat megszegő magatartások összessége, hanem olyan komplex társadalmi folyamat, amelyet számos tényező befolyásol, így a kriminológia tárgya jóval tágabb, mint a büntetőjogé (Korinek, 2010, Sutherland, 1934).

A bűnözést alkotó bűncselekmény minden olyan emberi magatartás, amely a büntetőtörvényeket megszegi, és amelyért büntetés fenyeget. A kriminológiai bűncselekmény fogalma tágabb, mint a természetes vagy a normatív (büntetőjogi) bűncselekmény fogalma. Például a gyermekek által elkövetett is a kriminológiai összbűnözés része, még akkor is, ha büntetőjogilag nem minősül bűncselekménynek. A kriminológiai kutatások kiindulópontja nem szűkülhet le a büntetőjogi (formális) bűncselekményfogalomra, mert a kriminológiai (materiális) bűncselekményfogalom tágabb jelenségkört ragad meg: a társadalomra káros, illetve társadalmi veszélyességgel összefüggő magatartásokat akkor is vizsgálja, ha azokat a jog még nem (vagy már nem) minősíti bűncselekménynek. Ennek megfelelően a kriminológia a látens (rejtett) bűnözés feltárására és a jövőbeni kriminálpolitikai dilemmák azonosítására is vállalkozik, vagyis nemcsak a „regisztrált” esetekre, hanem a társadalmi valóságban működő mechanizmusokra is rákérdez (Korinek, 2010, ; Felson & Clarke, 1998).

A bűncselekmények kutatása során fontos szerepet játszik a bűnöző és a társadalom közötti kölcsönhatás, amelyben a kirekesztés vagy a rehabilitáció is meghatározó lehet (Braithwaite, 1989). A bűnözői szerep társadalmi konstrukciója, valamint a szégyen és a kirekesztés hatása jelentős tényező a visszaesésben és a bűnözés újratermelődésében (Braithwaite, 1989; Sampson & Laub, 1997).

1.3. A kriminológia feladatai

- Ismeretek bővítése, gyűjtése a bűnözésről és az individuális bűnelkövetésről: A kriminológia kollektív ismeretanyagának gyarapítása, a bűnözés okainak, következményeinek és típusainak tudományos vizsgálata.
- Adatok gyűjtése és szolgáltatása: Megbízható adattárak, nyilvántartások és dokumentációs bázisok létrehozása, amelyek a kriminológiai kutatások és a kriminálpolitika megalapozását szolgálják.
- Gyakorlati kutatások folytatása: A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás összefüggéseinek feltárása, az összegyűjtött és rendszerezett adatok alapján (Korinek, 2010).

A feladatok végrehajtása során a kriminológia nemcsak a bűnözés okait, hanem a társadalmi reakciókat, a bűnmegelőzési stratégiákat és a bűnözési prognózisokat is vizsgálja, vagyis nem pusztán a „cselekményt", hanem az arra adott intézményi válaszokat és azok következményeit is elemzi. A rutinaktivitás-megközelítés például éppen arra mutat rá, hogy a bűnözési trendek alakulása nem kizárólag „motivált elkövetőkből", hanem lehetőségi és felügyeleti viszonyokból (célpontok, őrzés/mindennapi rutinok) is következhet, ami közvetlenül kriminálpolitikai tanulságokhoz vezethet. Ebben az értelemben a kriminológia a kriminálpolitika számára visszacsatolást ad: feltárja, ha egy beavatkozás vagy szabályozás mellékhatásai károsak, és kijelöli, hol indokolt stratégiai korrekció az intézményi működésben. (Gönczöl, Korinek, & Lévai, 1999; Cohen & Felson, 1979). A kriminológiai kutatások célja, hogy a bűnözésről és a bűnelkövetésről szóló összefüggéseket empirikus módszerekkel feltárják, és ezáltal hozzájáruljanak a kriminálpolitika tudományos megalapozásához (Walsh & Beaver, 2009).

1.4. A kriminológia helye a bűnügyi tudományok rendszerében

A bűnös emberi magatartás vizsgálatát számos tudományterület foglalkoztatja, amelyek közös célja a bűnözés visszaszorítása. Az elhatárolás alapvető ismérve a normatív (jogi) és az empirikus (tudományos) megközelítés közötti különbség (Földvári, 1987.).

A bűnügyi tudományok egységes célja a helyes kriminálpolitika kialakítása. Optimális bűnözéskontroll segítségével megvédik a polgárt a bűnözéstől, de a bűnelkövetőt is az állam túlhatalmától és a társadalom önkényétől.

„A jövőre irányuló feladat-meghatározás elengedhetetlen feltétele megbízható, igazolt ismeretek birtoklása arról, mi van ezt követően dönthető el, mi legyen. Az első megállapítás a kriminológia, a második a kriminálpolitika feladata." (Földvári, 1987, p. 26)

1.5. A kriminológia helye és szerepe a társadalomban

A kriminológia vizsgálati területe, a bűnözés, a tömegtájékoztatás népszerű tárgya. A tömegtájékoztatás gyakran szenzációhajhász, anyagi érdekek által motivált módon ábrázolja a bűnözést, ami tudománytalan, féligazságokkal teli elméleteket teremt meg a lakosság gondolkodásában, és torzítja az ítélőképességet (Cohen & Felson, 1979; Schneider, 1975).

A kriminológiai kutatásoknak ebből fakadóan kettős feladatuk van: egyrészt a politikusokat kell meggyőzniük és a kriminálpolitikát tudományos alapokra helyezniük, másrészt a közvéleményt tájékoztatniuk arról, hogy a tömegtájékoztatás ábrázolása gyakran félrevezető, és jelentős mértékben hozzájárul a szubjektív biztonságérzet romlásához és a szorongás növekedéséhez (Cohen & Felson, 1979; Felson & Clarke, 1998).

A társadalom nagy elvárásokat támaszt a kriminológiával szemben, azonban tudományos eredményei nem mindig felelnek meg a hétköznapi, egyszerű felfogásnak, és gyakran olyan komplex társadalmi okokra mutatnak rá, amelyek nem egyeznek a „bűnöző már bűnözésre született, így meg kell büntetni” dogmatikus nézettel.

Időszak	**Fő irányzat**	**Kulcs szerző(k)**	**Fő hangsúly**	**Módszertan**
1885-1900	Pozitivista iskola	Lombroso, Garofalo	Biológiai determináció	Antropometria
1900-1930	Szociológiai iskola	Durkheim, Park	Társadalmi dezorganizáció	Statisztikai elemzés
1930-1960	Szubkulturális elméletek	Sutherland, Cohen	Tanulási folyamatok	Etnográfia
1960-1980	Címkézési elmélet	Becker, Lemert	Társadalmi reakció	Kvalitatív kutatás
1980-2000	Kritikai kriminológia	Quinney, Taylor	Hatalmi viszonyok	Kritikai elemzés
2000-2024	Integrált elméletek	Sampson, Laub	Életút perspektíva	Longitudinális kutatás

4.táblázat: Kriminológiai elméletek fejlődése (időrendi vázlat) (Forrás saját szerkesztés Sutherland, E. H. (1934). Encyclopædia Britannica (2025, Babbie–Schuck (2024) alapján. Megjegyzés: eltérő definíciók és mérési rendszerek miatt a közvetlen összehasonlíthatóság korlátozott.

2. A kriminológia kezdetét meghatározó bűnözéselméletek

2.1. A klasszikus kriminológia

A kereszténység bűnről vallott dogmatikus felfogásának felvilágosodás korabeli leszámolása hozta meg az újszerű, világi tudományos gondolkodás esélyét. Immár a kriminológia tudományára hárult a fogalom lényegének és okainak cizellált kimunkálása.
Az indeterminista irányzathoz tartozó Cesare Beccaria (1738–1794) „A bűntett és büntetés" (1764) című műve jelentős áttörést hozott az addigi büntetőjogi gondolkodásban,nem kizárólag a kriminológia kérdéseivel foglalkozott, hanem a büntetőjog céljával, alkalmazásával és megelőzésével is. A klasszikus iskola jeles képviselőjeként Beccaria számára a bűn középpontjában a tett áll. A tett egyenlít, nem bír jelentőséggel a származás és a társadalmi rang. A tett-arányos iskola az emberi jogokat és a jogegyenlőség elvét kapcsolja össze a bűnnel szembeni fellépés eredményességével. Beccaria a társadalmi szerződésből vezeti le a büntetés jogát: az emberek szabadságuk egy részéről lemondanak, hogy nagyobb részét élvezhessék, ezt felhasználva gyakorolhatja az uralkodó a büntetés jogát (Beccaria, 1764/1967).
„Természeténél fogva igazságtalan az a büntetés, amely túlmegy a közjólét megóvásának szükségén, de annál igazságosabbak a büntetések, minél szentebb és sérthetetlenebb a biztonság, és minél nagyobb a szabadság, amelyet az uralkodó alattvalói számára biztosít." (Beccaria, 1764/1967, p. 57)
Néhány jelentős gondolat főművéből, „A bűntett és büntetés"-ből:

- Szükségtelen és értelmetlen a vádlott vallomásának esküvel való megerősítése
- Inkább megelőzni, mint üldözni és büntetni
- A terheltet semmilyen módon sem szabad védekezési jogában korlátozni
- A büntetés célja, hogy az elkövető újabb károkat ne okozzon polgártársainak; a büntetés a speciális és a generális prevenció szolgálatában kell, hogy álljon
- A büntetés annál igazságosabb, minél közelebb áll a cselekményhez időben
- A büntetésnek a tetthez kell igazodnia
- A halálbüntetést és a kínzást el kell törölni
- A törvényesség, szükségesség és arányosság elve a bűncselekményeknél
- A bírák csak a törvénnyel összhangban szabhatnak ki büntetést
- A megelőzés legfontosabb eszköze tehát a világos, egyszerű törvények megalkotása és a tiszteletben tartásuk előmozdítása
- Törvény előtti egyenlőség
- ***A** nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* elv a büntetőjog egyik alapvető garanciális követelménye, amely a jogállamiság és a jogbiztonság szempontjából meghatározó.

Kiemelendő, hogy a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elv a büntetőjog egyik alapvető garanciális követelménye, amely a jogállamiság és a jogbiztonság szempontjából meghatározó. Jelentése: „nincs bűncselekmény törvény nélkül, nincs büntetés törvény nélkül", azaz egy cselekmény csak akkor minősülhet bűncselekménynek, ha azt a törvény előzetesen bűncselekményként meghatározza, és büntetés is kizárólag akkor alkalmazható, ha azt a jogszabály előre rögzíti (Schabas, 2015). Ez biztosítja, hogy a büntetőjog ne alkalmazkodjon önkényesen a mindenkori politikai vagy társadalmi elvárásokhoz, hanem a jogalkotásban rögzített, kiszámítható keretek között működjön. A büntetőjognak kiszámíthatónak kell lennie, és senkit sem lehet olyan cselekményért felelősségre vonni, amelyet a törvény nem nyilvánított bűncselekménnyé (Beccaria, 1764/1991). A modern jogrendszerekben ez az elv alkotmányos

szinten is megjelenik, például a Magyarország Alaptörvénye kimondja: „Senki sem tekinthető bűnösnek és nem büntethető olyan cselekményért, amely az elkövetés idején nem minősült bűncselekménynek” (Alaptörvény, 2011, XXVIII. cikk (4)).

A nemzetközi jogban ugyancsak rögzített alapelv, amelyet az Emberi Jogok Európai Egyezménye 7. cikke (Council of Europe, 1950), valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 15. cikke tartalmaz (United Nations, 1966). Ez a garancia akadályozza meg a visszaható hatályú büntető törvénykezést (lex retro non agit), és biztosítja az egyének jogvédelmét az állami önkénnyel szemben.

Az elv négy klasszikus altételre bontható (Jescheck & Weigend, 1996):

- Lex praevia – a törvénynek az elkövetés előtt kell hatályban lennie, tehát tilos a visszaható hatályú büntető jogalkotás.
- Lex scripta – a bűncselekményt és a büntetést írott jogszabályban kell meghatározni, a szokásjog és a bírói jogalkotás kizárt.
- Lex stricta – tilos az analógia alkalmazása a terhelt terhére, tehát a jogszabályt nem lehet kiterjesztő értelmezéssel a vádlott kárára alkalmazni.
- Lex certa – a büntető jogszabálynak kellően világosnak és egyértelműnek kell lennie, hogy a címzett számára kiszámíthatóvá tegye a következményeket.

E négy altétel együttesen biztosítja, hogy a büntetőjog a jogbiztonság és a jogszerűség keretei között maradjon, megakadályozva mind a bírói, mind a végrehajtói önkényt (Jescheck & Weigend, 1996; Schabas, 2015).

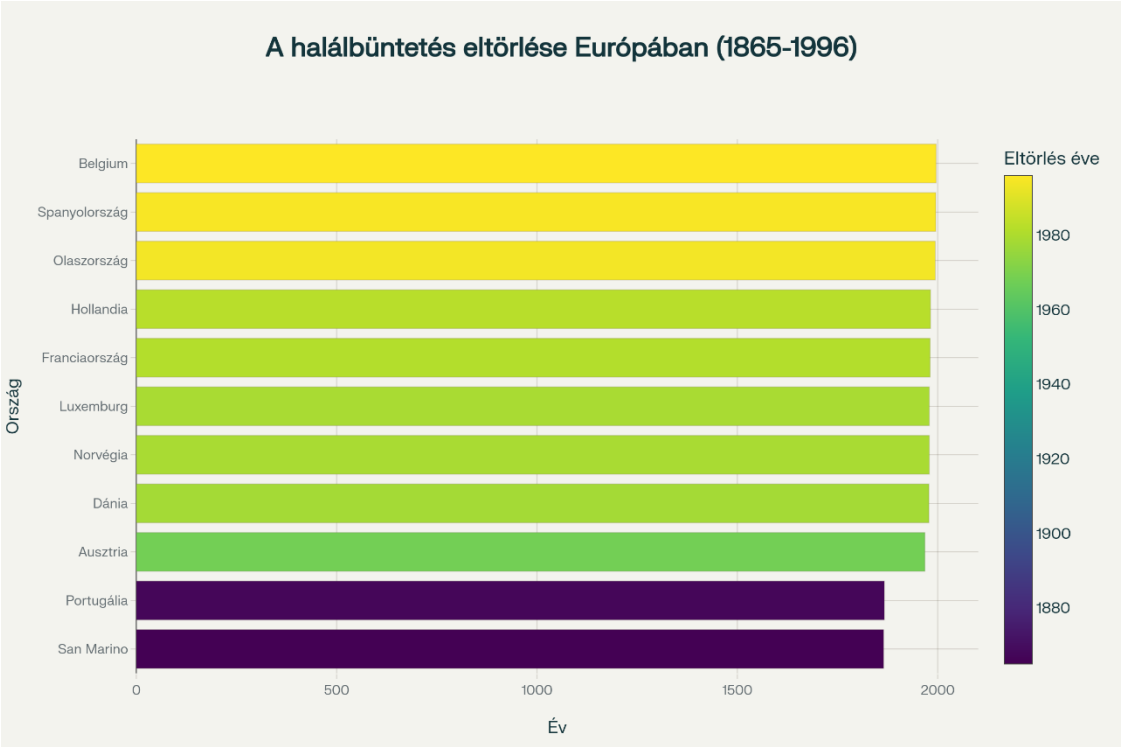

3.ábra: Halálbüntetés eltörlése Európában (1865-1996) (Forrás: saját szerkesztés az Európai Emberi Jogi Egyezmény (1950), az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966), az Amnesty International jelentései és egyéb hivatalos statisztikák alapján)

Beccaria elmélete hatással volt a korabeli törvényalkotásra és jogalkalmazásra, aminek köszönhetően:

- Mária Terézia 1776-ban eltörölte a kínzást
- II. József új törvénykönyvében elsőként törölte el 1787-ben a halálbüntetést
- II. Frigyes porosz uralkodó is alkalmazta elveit
- II. (Nagy) Katalin cárnő az új törvénykönyv előkészítésénél konkrét javaslatokat adott Beccaria eszméi átültetésére
- Magyarországon a Csemegi-kódex 1878. évi 5. törvénycikk a klasszikus büntetőjogi iskolát képviselve markánsan érvényre juttatja Beccaria tanításait.

Jelentős hatást fejtett ki Jeremy Bentham (1748–1832) angol jogász, filozófus is. Utilitarista, vagyis haszonelvű filozófiájában a jó és a rossz közötti mérlegelésre helyezte a hangsúlyt. Felfogásában az emberi cselekedetek motivációját a jelenben a jövőbeli szenvedés elkerülése és minél nagyobb öröm elérése határozza meg. A fájdalom és az öröm képzete mozgatja az ember gondolkodását, és sarkallja tettekre (Bentham, 1789/2000).
A bűnös magatartás Bentham szerint szabad akaratra épülő hedonisztikus kalkuláció, amiből következően a büntetésnek elrettentő hatása van a döntések formálásában. A büntetés megalkotásakor a jogalkotónak egyszerű képletet kell alkotnia, amivel a büntetésnek, mint rossznak, elég csak éppen meghaladnia a bűncselekménnyel elérhető előny okozta örömet. Benthamnél a jogalkalmazás nagyobb szerepet kap, mint a jogalkotás, hiszen a jogalkotó minden körülményt nem láthat előre, ezért a jogalkalmazást szűk keretek közé nem szabad szorítani (Bentham, 1789/2000).

2.2. Pozitivista kriminológia

August Comte (1798–1857) a klasszikus, spekulatív társadalommagyarázatokon túllépve azt az általános igényt fogalmazta meg, hogy a tudományosan kimondható tények megfigyelésen és kutatáson alapuljanak, s ebben a természettudományok szolgálnak a legpregnánsabb mintával. A hatkötetes *Cours de philosophie positive* (1830–1842; magyarul: „A pozitív filozófia tana") programja a társadalmi jelenségek empirikus, törvényszerűségeket kereső vizsgálatát sürgette, és azt az elképzelést erősítette, hogy a társadalomtudományoknak módszertani értelemben is tanulniuk kell a természettudományokból: a megfigyelésből, az összehasonlításból és az óvatos általánosításból (Comte, 1842). Ennek jelentősége a kriminológiára nézve abban áll, hogy a bűnözésről és a társadalmi reakciókról szóló állítások nem maradhatnak puszta benyomások vagy ideológiai tételek: a magyarázatok és a szakpolitikai következtetések hitelét az adja, hogy ellenőrizhető empirikus vizsgálatokkal alátámaszthatók (Comte, 1842; vö. Korinek, 2010).

A kor hasonlóan nagy formátumú szellemisége Charles Darwin (1809–1882) volt, aki „A fajok eredete" (1859) című művében megalkotta az evolúció elméletét, és leszámolt a teológia „teremtés" elméletével. A tudományos haladás és a pozitivista gondolkodás a kriminológiát is a természettudomány felé mozdította, és radikális érveket adott a biológiai irányultságú nézetek megjelenéséhez (Comte, 1842; Darwin, 1859).

A pozitivista iskola főbb tézisei:

- A bűncselekmény természetes és társadalmi tényjelenség
- Az elkövetőre koncentrál (az antropológia és a szociológia eszközeivel)
- Megtorlás helyett a társadalom védelme a cél

- Az elkövető bűnössége helyett a társadalomra veszélyessége érdekli
- A kriminológiai ismereteket figyelembe veszi, kezelni akar elsősorban
- A bűntettes veszélyes állapotához igazodó határozatlan tartalmú biztonsági intézkedések.

A pozitivizmus keresett választ a régen megfogalmazott kérdésre: miért követnek el egyes emberek gyilkosságot, rablást, lopást és más a büntetőjog által szankcionált, közösségre káros cselekményeket? Milyen az egyénben és rajta kívül lévő hatások váltják ki a jogsértő emberi magatartást? A pozitivizmus irányzatának eredményeként született meg a biológiai determinizmus, amely a természettudomány újszerű eredményeinek felhasználásával, egzakt válaszokkal kecsegtette a kriminológiai gondolkodást (Comte, 1842; Adler, Mueller, & Laufer, 2000).

Régi hiedelmek és nézetek voltak arra nézve, hogy az ember külső formája kifejezi az ember bensőjét, vagyis az egyén fizikai struktúrája és funkciói között kapcsolat mutatható ki, mint a testi fogyaték, öröklött szomatikus torzulások, hiányosságok. Mindezek kedvezőtlenül befolyásolják az ember magatartását.
XVI. században alapította a fiziognómia iskoláját egy itáliai orvos, Giambattista della Porta (1535–1615). Az iskola az arcvonások és az emberi magatartások közötti kapcsolatot tanulmányozta.

Ernst Haeckel (1834–1919) német biológus szerint az egyedfejlődés és a fajfejlődés párhuzamossága kimutatható, tehát a filogenezis (fajfejlődés) megismétlődik az ontogenezisben (egyedfejlődés). Az ember egy a sok élőlény közül, amelynek a biológiája a döntő, nem pedig a szabad akarata (Haeckel, 1866).
Cesare Lombroso (1836–1909), a biológiai determinizmus atyja, Torinói fegyházorvosként több száz elítélt empirikus tanulmányozásba fogott, akiket biológiai, orvosi irányultsággal közelített meg. Statisztikai módszerekkel igazolni kívánta, hogy a bűnöző emberfajta alacsonyabb rendű a többinél, erre a hipotézisre alapozva rengeteg adatot gyűjtött össze a börtönben és az elmegyógyintézetben lévőkről. Elméletében a nem bűnözőktől a bűnözőket az atavisztikus stigmák, azaz olyan fizikai vonások különböztetik meg, amelyek még a fejlődés korábbi szakaszában az emberré válás előtt alakultak ki (Lombroso, 1887, p. 230). Tanaiban nem nehéz felismerni Darwin hatását. Lombroso felfogása szerint az a személy tekinthető „született bűnözőnek", akin több, egymással együtt jelentkező morfológiai „stigma" azonosítható; ilyeneknek tartotta többek között a lejtős (lapos) homlokot, a kiugró állkapcsot (prognathismust), az előreugró szemöldökeresztet, az arc- és koponyaaszimmetriát, valamint a végtagok szokásostól eltérő arányait (Lombroso, 1876/2006; „Cesare Lombroso," n.d.). E gondolatkör történeti hátteréhez kapcsolódik a 19. századi frenológia (Franz Joseph Gall), amely a koponya alakjából igyekezett következtetni lelki–erkölcsi sajátosságokra; a modern tudomány azonban mind a frenológia, mind a lombrosói „stigmák" determinisztikus érvényét elveti (Morin, 2015; „Phrenology," n.d.).
Lombroso művében, „A bűnöző emberben" (1876), tette közzé megállapításait:

- Az emberek bizonyos csoportja jól felismerhető testi-lelki rendellenességekkel (stigmákkal) rendelkezik
- Ezek a rendellenességek jelentik az alapját a „született bűnöző" társadalomellenes magatartásának. A bűnöző a fejlődésben visszamaradt és a társadalomba jutott előember.

A született bűnözők primitív fejlődési formák, a bűnözők 1/3-át teszik ki, vannak az elmebeteg bűnözők (idióták, gyengeelméjűek, alkoholisták, epilepsziában szenvedők), harmadrészt pedig léteznek a bűnözésre hajlamosak, akik csak bizonyos körülmények között válnak azzá.
A született bűnözőknek eltérő kezelést javasol:

- Nincs helye a jóindulatnak, együttérzésnek, selejtezni kell őket (halálbüntetés, vagy életfogytiglani börtön, a felsőbbrendű faj mindig kiszorítja az alsóbbrendűt könyörtelenül)
- Fizikai beszámíthatóság kérdésére nem ad választ, bűncselekmény nélkül büntető kényszerintézkedéseket alkalmazna
- Megelőző intézkedésként pénzbüntetést, javító intézetet, feltételes elítélést, gyermekkorúaknak menhelyét javasolja.

A korszellemnek megfelelően, Lombroso gondolkodása a magyar tudományos életre is hatással volt. A magyar büntetőjogász Balogh Jenő „Fiatalkorúak és a büntetőjog" című művében (Balogh, 1909) 1909-ben azt írja, ha természettudományi igazság, hogy egyik-másik gyermek gonosztevőnek születik, mint „homo delinquens", akkor elesik annak szükségessége, hogy bevárjuk büntetendő cselekményeik elkövetését, így a büntetés már születésétől fogva jogos.

Mérés	**Bűnözők átlaga**	**Nem bűnözők átlaga**	**Minta mérete (bűnözők)**	**Minta mérete (kontroll csoport)**	**Állított szignifikancia**
Agytérfogat (cm^3)	1410	1450	383	122	Jelentős
Koponya hossza (mm)	185	188	383	122	Mérsékelt
Koponya szélessége (mm)	145	148	383	122	Mérsékelt
Arc szöge (fok)	78	82	298	98	Jelentős
Állkapocs előemelkedése (mm)	12.5	8.2	276	87	Jelentős
Testmagasság (cm)	165.2	167.8	421	156	Mérsékelt

5.táblázat: Lombroso antropometriai mérései (1876) - bűnözők és nem-bűnözők összehasonlítása (Forrás: saját szerkesztés Lombroso eredeti művéből (1876) származó antropometriai adatokat dolgozza fel, valamint Richard (2022) és egyéb modern tudományos elemzések alapján)

Említésre érdemes a frenológia, mely a 19. század elején Franz Joseph Gall nevéhez fűződő irányzat. Áltudományos megállapításként feltételezte, hogy az emberi koponya falának dudorai és bemélyedései alapján következtetni lehet az egyén értelmi, erkölcsi és személyiségjegyeire. Bár a korszakban jelentős népszerűségnek örvendett, valamint úttörő szerepet játszott az idegrendszeri lokalizáció kérdésének felvetésében, a tudományos közösség hamarosan erős kritikával illette. Empirikus vizsgálatok és idegtudományi fejlődések – különösen Paul Broca és Pierre Flourens munkássága nyomán – bebizonyították, hogy a koponya alakja semmilyen megbízható módon nem jelzi a mentális képességek vagy a jellemvonások milyenségét. A tudományos közfelfogás szerint a frenológia módszertani hibái miatt ma már egyértelműen áltudománynak számít, bár történeti jelentősége – főként a lokalizációs elv forradalmasítása

miatt – vitathatatlan. Így a modern idegtudomány egyik előfutárának is tekinthető, ugyanakkor ma már nem elfogadott tudományos elmélet (Pléh, 1997).

2.3. A társadalmi determinizmus

A szociológiai tudományának fejlődése a XIX. század elején: a statisztikai adatszolgáltatás odáig fejlődött a teljes igazságszolgáltatás területén, hogy a bűncselekmények és elkövetőik halmaza egyfajta tömegjelenségként realizálódott. A XIX. század utolsó harmadában a kriminálszociológia irányzat – egyes társadalmi tényezőknek a bűnözésre gyakorolt hatása alapján – a kriminálantropológiai irányzat reakciójaként jött létre.

André-Michel Guerry (francia jogász, 1802–1866) „Franciaország erkölcsi statisztikájáról" szóló esszéje (1833, szociográfia, az első tudományos kriminológiai mű), amely nemcsak az életkor, hanem a bűnözés viszonyát is elemezte területi megoszlásban. Vizsgálta a bűnözés földrajzi elterjedtségét is. Jelentős meglátásai:

- A bűnözés főleg a társadalom „veszélyes" rétegeire jellemző (csavargók, munkanélküliek)
- A vagyon elleni bűncselekmények a gazdag provinciákban jellemzőbbek, ott, ahol a javak egyenlőtlen eloszlása nagy, és a gazdag-szegény polarizáció erősebb
- A bűnözés a társadalom szegény rétegeire jellemző, és nagy jelentősége van az alkalomnak is.

Az első fejezetben már említett Adolphe Quetelet (1796–1874) belga matematikus, csillagász, morálstatisztikus szintén az irányzat kiemelkedő alakja. Jelentősebb művei: „Az emberről és képességei fejlődéséről – értekezés a társadalmi fizikáról" (1835) és „Társadalmi fizika" (1869). Quetelet a holland és belga bűnügyi statisztikák hosszú idősoros elemzése nyomán a bűnözést nem kontingens egyéni döntések halmazaként, hanem a társadalmi életben megfigyelhető, kvantifikálható és előrebecsülhető tömegjelenségként írta le, amely a természeti jelenségekhez hasonló szabályszerűségeknek engedelmeskedik (Quetelet, 1831/1984). A felismerés elméleti keretét az „átlagember" (homme moyen) koncepció adja: a populáció statisztikai eloszlásának centruma határozza meg a normát, míg az egyéni magatartások – így a deliktumok – az átlagtól vett eltérések formájában ragadhatók meg; a nagy számok törvényének hatására ezek az egyedi ingadozások aggregált szinten stabil mintázatot eredményeznek (Quetelet, 1835). E nézőpont szerint az életkor, a nem, a gazdasági viszonyok, az évszak, az éghajlat és más társadalmi-környezeti tényezők determináló hatásai a bűnözés volumenét és megoszlását makroszinten törvényszerűen alakítják, miközben az egyéni szabad akarat szerepe elsősorban mikroszinten, az egyedi esetek sztochasztikus varianciájaként érvényesül (Quetelet, 1831/1984; Quetelet, 1835). A magyar kriminológiai szakirodalom ezt a programot úgy foglalja össze, hogy a bűnözési mutatók „ijesztő rendszerességgel" ismétlődnek, és a társadalmi fizika keretében a kriminalitás statisztikai törvényszerűségei a társadalom általános törvényszerűségeibe ágyazódnak (Vigh, 1999).

„Szomorú az emberi nem sorsa, mert előre ki lehet számítani, hány ember fogja bemocskolni a kezét embertársa vérével." (Quetelet, 1835; Vigh, 1999, p. 24).

Az okokat két nagy csoportba osztja:

1. Természeti erők csoportja
2. Társadalmi (vagy perturbációs erők) csoportja, ami az ember erkölcsi és értelmi természetéből, a társadalmi élet viszonyaiból vezethető le, és ennek megfelelően a bűnözés csökkenthető a kulturális viszony változtatásával

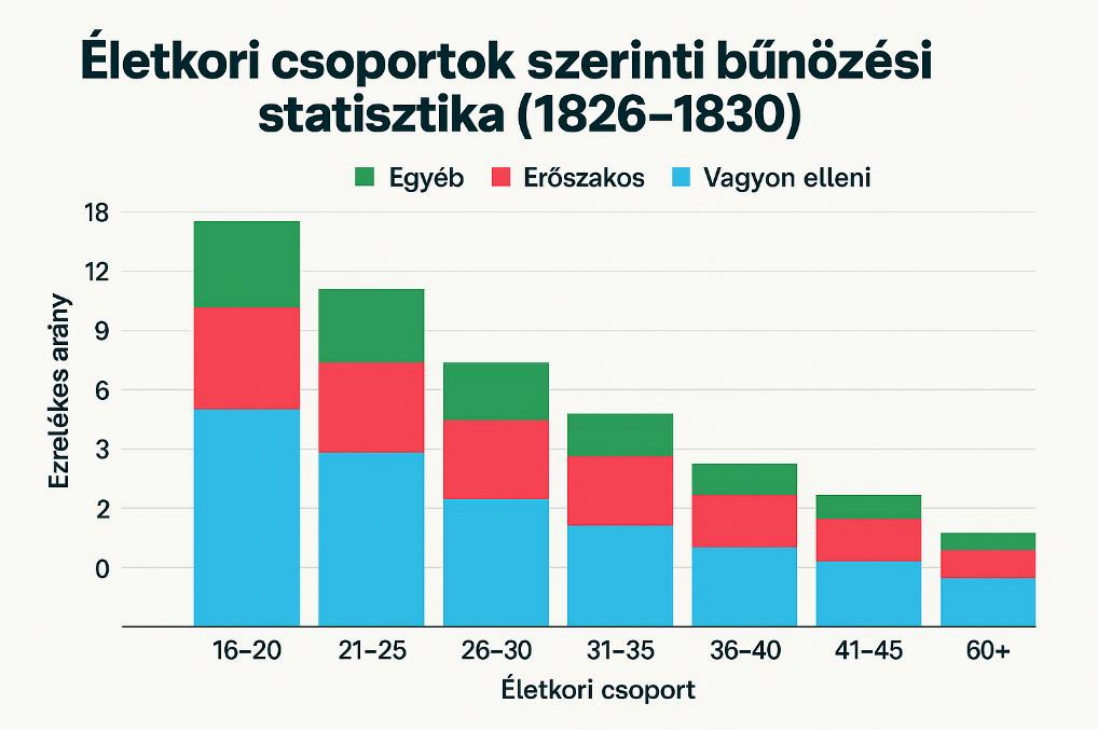

4.ábra: Quetelet bűnözési statisztikái életkor szerint (1826-1830) (Forrás: saját szerkesztés Quetelet korabeli statisztikai adatai, valamint Vigh (1999) alapján)

A bűnözési hajlam – kriminalitási arányszám (az életkor jelentősége: a maximum 21–25 év közöttire esik). A látszólag szabad akaraton és véletlen jelenségeken alapuló társadalmi viszonyokban törvények működnek, ahol a bűnözés a társadalmi egyenlőtlenség és igazságtalanság terméke (Quetelet, 1835; Merton, 1938).

Gabriel Tarde (1843–1904) francia jogász és bíró, akinek kriminológiai gondolkodása nem merült ki az utánzás elméletében: a róla szóló klasszikus összefoglalók kifejezetten úgy fogalmaznak, hogy kriminológiai elméleteinek „törzsanyaga" két könyvében, a La criminalité comparée (Tarde, 1886) és a La philosophie pénale (Tarde, 1890b) munkáiban található. A bűnözés összehasonlító elemzése során határozottan vitába szállt a lombroziánus „született bűnöző" elképzeléssel, és a bűnözés megértésében a társadalmi tényezők jelentőségét hangsúlyozta (Tarde, 1886). Ezzel párhuzamosan az utánzásról szóló főművében nem pusztán általános társadalomelméleti állítást tesz, hanem kifejezetten utal arra is, hogy bírói tapasztalatai alapján a bűnözői magatartásban milyen nagy szerepet játszik az utánzás (Tarde, 1890a).E gondolatmenetből adódik Tarde szocializációs kiindulópontja is: a gyermek nem „kész" erényekkel vagy „kész" bűnözői tulajdonságokkal érkezik, hanem a környezeti minták, kapcsolatok és visszajelzések alakítják, hogy erkölcsös vagy normasértő pályák felé mozdul-e el (Tarde, 1890a). A gyermekkorban meglévő általános hajlamok (például az utánzás) így önmagukban nem determinálnak, hanem kontextusfüggően működnek: deviáns közegben a mintaátvétel bűnözői „tanulássá" válhat (Tarde, 1890a). A La philosophie pénale pedig azért fontos itt, mert Tarde ott már nemcsak a bűnözővé válás magyarázatát, hanem a felelősség és a büntetés kérdéseit is rendszerszerűen tárgyalja, vagyis a kriminológiai megismerést közvetlenül összekapcsolja a büntetőhatalom működésének problémáival (Tarde, 1890b).

Lombroso elvi tételeit támadta Lacassagne (1843–1924) lyoni orvos, aki szerint „a bűnözés táptalaja a környezet, s a bűnöző, mint mikróba, csak akkor lesz jelentős, ha megfelelő környezetbe kerül" (Reneville, 1994, p. 23). Az 1892-es brüsszeli kriminálantropológiai

kongresszuson tette azt a szállóigévé vált kijelentését, hogy a társadalomnak olyanok a bűnözői, mint amilyeneket megérdemel.
Gabriel Tarde és Alexandre Lacassagne egyaránt elismerték az egyéni (biológiai-pszichológiai) sajátosságok szerepét a bűnelkövetésben, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy e tényezők jelentőségét kizárólag az egyénen kívüli környezet viszonyrendszerében lehet értékelni (Tarde, 1890; Lacassagne, 1892). A „környezet" fogalmuk egyszerre foglalta magában a fizikai feltételeket – klímát, évszakot, hőmérsékletet, földrajzi adottságokat – és a társadalmi-kulturális kontextust, vagyis a gazdasági, politikai, ideológiai intézményrendszert, valamint az emberek közötti interperszonális kapcsolathálót (Tarde, 1890, pp. 78–85; Lacassagne, 1892, pp. 112–118).

Tarde felfogásával szemben Émile Durkheim (1858–1917) a bűnözés magyarázatát nem az egyéni lélektanban, hanem a társadalmi szerkezet kényszereiben kereste. Kiindulópontja határozott determinista állítás: a „szociális tények" (faits sociaux) az egyénen kívül álló, rá kényszert gyakorló mintázatok – normák, intézmények, nevelés, gazdasági szerveződés –, ezért a deviancia okait is elsősorban megelőző társadalmi tényekben kell keresni, nem az egyéni tudatállapotban (Durkheim, 1895/1982). Ebből a nézőpontból a bűnözés nem egyéni gyengeség tünete, hanem a társadalmi rend szerkezeti és normatív működési zavarának jelzőrendszere (Durkheim, 1895/1982).

A társadalmi munkamegosztásról szóló főmű (Durkheim, 1893/1997) a kohézió két alapformáját különbözteti meg: a mechanikus szolidaritást, amelyre a hasonlóságra épülő, erős kollektív tudat jellemző és amely represszív szankciókkal védi a közösségi normákat, és az organikus szolidaritást, amely a munkamegosztás révén kialakuló kölcsönös függőségen nyugszik, és amelynek szankciórendszere inkább resztirutív, helyreállító jellegű (Durkheim, 1893/1997). A determinista olvasatban a kulcstanulság az, hogy a deviancia kockázata nem erkölcsi hiány, hanem az integráció módjának és minőségének strukturális függvénye: minél összetettebbé válik a társadalmi rend normatív fenntartása, annál sérülékenyebbé válik a szabályozási zavarokra (Durkheim, 1893/1997).

Az öngyilkosságról szóló könyv (Durkheim, 1897/2002) ezt az elemzést mélyíti el azzal, hogy két egymástól független, de együttesen ható társadalmi erőt azonosít: az integrációt (az egyén kötődésének erősségét a csoporthoz) és a szabályozottságot (a normarendszer irányító-korlátozó erejét). Az integráció gyengesége egoista, a túlzott integráció altruista öngyilkossághoz vezet; a szabályozottság hiánya anómiás, a túlszabályozottság fatalista öngyilkosságot produkál (Durkheim, 1897/2002). A determinista következtetés egyértelműen átvihető a kriminalitásra: ugyanaz az integrációs és normatív deficit, amely öngyilkosságot okozhat, más körülmények és lehetőségek mellett bűnözési mintázatokat generál (Durkheim, 1897/2002). Az anómia – normarendszer megbomlása, a régi orientációs pontok erodálódása, miközben újak még nem állnak készen – nem az egyén kudarca, hanem egy gyors gazdasági, technológiai vagy intézményi változáson átmenő társadalom strukturális állapota (Durkheim, 1895/1982).

Robert K. Merton (1938) Durkheim anómiafogalmát finomítja és élesíti: a deviancia nem pusztán a normavákuumból, hanem a kulturális célok és az intézményesített, legitim eszközök szerkezeti diszharmóniájából fakad (Merton, 1938). A modern társadalmak egyszerre kínálnak mindenki számára ígért sikerképet és egyenlőtlenül elosztott legitim elérési utakat; e feszültségre az egyének különféle adaptációs stratégiákkal reagálnak: konformitással,

innovációval (a cél elfogadása, illegitim eszközökkel), ritualizmussal, visszahúzódással vagy lázadással (Merton, 1938). Az innováció adaptációja a kriminológiai értelemben legfontosabb: strukturálisan azt jelenti, hogy a bűnelkövetés nem a jellem rosszaságából, hanem a legitim lehetőségek lezártságából és a célok társadalmi nyomásából érthető meg (Merton, 1938). E logika a digitális térben sem veszít érvényéből: az intézményi anómia-elmélet empirikusan igazolta, hogy ahol az intézményi kontroll gyenge és a kulturális-gazdasági nyomás erős, ott a kiberbűnözés arányai is magasabbak; a darknetes piacok decentralizált közösségei pedig sajátos belső normarendszert és szankciókat hoznak létre, mert a teljes szabályozatlanság önmagában fenntarthatatlan – az anómiás állapot belső rendet kényszerít ki (Ladegaard, 2017).

Lombroso legismertebb tanítványa, Enrico Ferri (1856–1929) fő műve a „Kriminálszociológia" (1892). Ferri teljesen nem tagadta meg kriminálantropológiai nézeteit, de alapjaiban támadta a szabad akarat klasszikus doktrínáját azzal a megállapításával, hogy a bűnözőket nem tekinthetjük erkölcsileg felelősnek a bűnelkövetésért, mivel nem maguk, hanem az életkörülményeik kényszerítik őket arra, hogy bűnt kövessenek el. Tényezőelméletében a kriminogén tényezőket úgy csoportosítja, mint:

A. antropológiai (kor, nem, szervi, lélektani tényezők)
B. fizikai (éghajlat, földrajzi fekvés)
C. társadalmi tényezők

Ferri szerint a bűnözés, mint társadalmi jelenség, történelmi kategória, az új civilizáció korában a társadalmilag szabályozott és igazságosan megfizetett munka következtében megszűnik, már csak egyes beteges típusú személyek bűnöznek: a büntetés nem lehet a bűnözés elleni harc fő eszköze, a megelőzést javasolja a bűnözés elleni egyetemes orvosságként (Ferri, 1897).
A társadalmi determinizmushoz sorolhatók az un. szocialisták is, akik szerint a bűnözés közvetlen kapcsolatban van a társadalom gazdasági viszonyaival, a társadalom struktúrájával. Ezen elméletben Turati milánói jogtanár, Bogner holland szociológus, Coljanni olasz bíró mentek a legmesszebbre: tagadták, hogy a bűnözésnek egyénben rejlő okai lennének. A kapitalista társadalom tehet róla, amely organikusan és szükségszerűen romlott. Szélsőségei okozzák a bűnözést, mert jelen van a gazdagok kizsákmányolásra épülő semmittevése, és a nehéz munka közötti szégyenletes ellentét, ami állandóan ösztönzi az alsóbb rétegeket bűnözésre (Turati, 1882; Bogner, 1885; Coljanni, 1889).

2.4. A pszichológiai determinizmus

A XIX. század elején és a XX. század elején az olasz kriminológusokat sokkal inkább az ember biológiai vonatkozásai ihlették meg, mint a lélek kérdései, ami javarészt az elmélet kiindulópontját jelentő darwinista szemléletmód volt. Ennek ellenére voltak előzményei a lélek kutatásának is, amelyekre a későbbi pszichológiai elméletek épülhettek.
Isaac Ray (1807–1881) amerikai pszichiáter, aki törvényszéki orvosként a beszámíthatóság kérdéseit kutatva alkotta meg a „morális elmezavar" fogalmát, amely lényegileg az egyébként normális elmeműködés ellenére az érzelmi reakciók nem megfelelő szabályozásának képességével magyarázza a bűnelkövetést. Henry Maudsley (1835 – 1918) brit pszichiáter Oswald Ray álláspontját osztotta a büntetőjogi felelősség kérdésében: elvi választóvonalat húzott a valódi elmebetegek és a bűnözők közé. 1874-es monográfiájában kijelentette, hogy sok elkövető számára a bűncselekmény „egészségtelen hajlamaik levezetése; ha nem követnének el bűnt, megőrülnének" (Maudsley, 1874, pp. 146–147). Így a kriminalitást egyrészt pszichopatológiai tünetnek, másrészt a mentális egyensúly megőrzését szolgáló „szelepnek" tekintette.A legtöbb figyelmet az elmezavar és a bűnözés közötti határvonal felállításának szentelte. Henry H. Goddard (1866–1957) amerikai kutató szintén a bűnözők értelmi

képességeinek vizsgálatára helyezte a hangsúlyt, és arra a következtetésre jutott, hogy nagyrészüknél olyan intelligenciahiány tapasztalható, amely képtelenné teszi őket ügyeik önálló vitelére. Az IQ hányados és a bűnözői magatartás közötti összefüggés nézete egészen az I. világháborúig fenntartotta magát, amikor a besorozott katonák intelligenciavizsgálata meggyőzően igazolta az elmélet hibás mivoltát (Goddard, 1912).
A modern pszichológiai determinizmus szerint a bűnözési kockázatot számos pszichológiai tényező befolyásolja, mint a gyermekkori traumák, családi konfliktusok, tanulási zavarok, vagy a személyiségfejlődés zavarai. Ezek a tényezők nem önállóan, hanem a társadalmi környezettel együtt járnak, és a bűnözés komplex okrendszerét alkotják (Agnew, 1992; Sampson & Laub, 1997).

2.5. A közvetítői irányzat

A 19. század végére élesen szétvált az olasz antropológiai és a francia szociológiai kriminológiai irányzat; e törésvonalat Enrico Ferri szintetizáló törekvései sem tudták véglegesen felszámolni. Ferri ugyanis – bár Lombroso tanítványaként indult – már felismerte, hogy a bűnözés nem kizárólag biológiai prediszpozíció függvénye: szegénység, urbanizáció, intézményi hiányosságok és társadalmi dezorganizáció egyaránt meghatározó szerepet játszanak (Ferri, 1884/1917). E kettősség oldására jelent meg a „közvetítő" iskola, amelynek legmarkánsabb alakja Franz von Liszt (1851–1919) volt. Liszt az 1882-es marburgi programadó előadásában (Der Zweckgedanke im Strafrecht) határozottan elutasította a kizárólagos megtorlásalapú büntetőjogot, és a célelvű, speciálpreventív szemléletet hirdette meg: a büntetés nem végső cél, hanem eszköz – az elkövető javítására, megfélemlítésére vagy a társadalom védelmére irányul (Liszt, 1882). Lombroso „született bűnöző" tézisét Liszt sem fogadta el fenntartások nélkül, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a biológiai komponensek teljes kizárása sem tartható; mind a büntetőpolitika, mind a kriminológiai értelmezés differenciált, többtényezős megközelítést igényel (Liszt, 1882).

Az elkövetők tipológiáját a szankciók funkcióival kapcsolta össze: (1) a javítható/javítandó elkövetőknél a nevelő-reszocializáló hatást kell érvényesíteni; (2) a javítást nem igénylőknél az általános prevenció, azaz az elrettentés eszközei indokoltak; (3) a javíthatatlanok esetében a társadalom védelmét szolgáló ártalmatlanítás a cél (Ostendorf, 1982, pp. 45–47). E program a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők integratív figyelembevételével megalapozta a modern, célhoz kötött kriminálpolitikai gondolkodást, azaz a különös prevenció (nevelés, reszocializáció, ártalmatlanítás) és az általános prevenció (elrettentés) összehangolását (Liszt, 1905). A Lisztnek tulajdonított tétel – „*a legjobb kriminálpolitika a jó szociálpolitika"* – e szemlélet normatív összefoglalásaként értelmezhető.

5.ábra: Liszt elkövetői tipológiája. (Forrás: saját szerkesztés Liszt (1905) elmélete alapján).

A két nagy irányzat tanulságait integrálva a tényezők modern csoportosítása az exogén (egyénen kívüli) és az endogén (az egyénben rejlő) komponensek együttes hatását emeli ki. Liszt nem csupán a bűnözés fennállását, hanem annak dinamikáját is magyarázni kívánta: a kriminalitás növekedését mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulásokhoz kötötte – a terménygazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való középkori átmenethez, majd a 19–20. század fordulóján a világgazdasági integrációhoz –, amelyek a változásokhoz alkalmazkodni képtelen társadalmi rétegek körében koncentráltan növelték a bűnelkövetési kockázatot; ebből következően a bűnözés létezését és expanzióját a társadalmi lét szükségszerű velejárójának tekintette (Liszt, 1919).

A századfordulón Prins és Van Hamel hozzájárulása új lendületet adott a szociológiai irányultságú kriminológiai gondolkodásnak: kísérletet tettek a kriminálbiológiai és a kriminálszociológiai nézetek konvergenciájára. A közvetítői iskola az indeterminizmus–determinizmus vitában kompromisszumot képviselt: fenntartotta a szabad akarat koncepciójára épülő büntetőjogi intézményeket, ugyanakkor reformokat sürgetett – a büntetések arányosságának lazítását, a szankciók differenciálását és egyéniesítését, a fiatalkorúak elkülönült kezelését, továbbá biztonsági és meghatározott szociálpolitikai intézkedések bevezetését (MeRSZ, 2019; Ostendorf, 1982, pp. 45–47). A magyar büntetőjogi fejlődésben e kompromisszumos, dualista tendenciák az 1908. évi I. Bn. révén is tetten érhetők, például a beszámíthatóság követelményének rögzítésében, a büntetés megtorló jellegének fenntartása mellett a cselekményszemlélet előtérbe kerülésében és a differenciált szankcionálás irányába tett lépésekben (Nagy, 2013).

6.ábra: Kriminológia fejlődésének kronológiai áttekintése (1764-1905). (Forrás: saját szerkesztés: Beccaria (1764), Bentham (1789), Guerry (1833), Quetelet (1835), Lombroso (1876), Ferri (1889), Tarde (1892), Liszt (1905 alapján).

3. A társadalmi és a biológiai beállítottságú irányzatok, illetve a modern bűnözéselméletek

A társadalom és tudomány fejlődésének hatására a kriminológia hajnalára jellemző oly ellentétes nézetek a XX. században jelentősen közeledtek egymáshoz. A társadalmi ellentmondások és feszültségek kiéleződése, az új eszmék és tanítások hatására beindult reformok és a forradalmi mozgalmak megjelenése a bűnözés növekedésével összhangban a kriminológiát is tudományos fejlődésre sarkallták. Az új irányzatokban és elméletekben a bűnözés okaként újra előtérbe kerül az egyén felelőssége, és a született örökletes tulajdonságai, adottságai. Ennek eredményeként az egyes elméletek alapvetően két vonulat mellé sorakoznak fel létrehozva ezzel a biológiai-biopszichológiai és szociológiai-szociálpszichológiai irányzatokat.

3.1. Biológiai, biopszichológiai irányzatok

3.1.1. Testi és szellemi alacsonyabbrendűség

Charles Goring angol börtönorvos *Az angol fegyenc* (1913) című munkájában Lombroso tételeinek igazolását vagy elvetését célozta. 3000 visszaeső elítélt és 3000 egyetemi hallgatót, katonát és kórházi beteget vizsgált meg a stigmák tekintetében, azonban csak jelentéktelen eltéréseket észlelt. Annyit tudott megállapítani, hogy vannak eltérések, de nem jelentősek. Ezek főleg a testméretben és súlyban jelentkeznek: a bűnelkövetők alacsonyabbak és könnyebbek, valamint gyengébbek a szellemi képességeik is (Goring, 1913).

Ernest A. Hooton, a Harvard antropológusa *„The American Criminal: An Anthropological Study”* című munkájában mintegy 30 000 fő (fogvatartott és kontroll) összehasonlító vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy bizonyos testalkati (antropometriai) sajátosságok statisztikailag együtt járnak alacsonyabb intellektuális teljesítménnyel a bűnelkövetők körében; e mintázat elsődleges okát örökletes prediszpozíciókban, nem pedig a környezeti tényezőkben látta, és ennek nyomán szelekciós társadalomvédelmi eszközöket (elkülönítés, sterilizáció) javasolt (Hooton, 1939).

3.1.2. Intelligenciavizsgálatok

A született bűnöző gondolat elvetése mellett fennmaradt az a gondolat, hogy egy bizonyos állandó elem mégiscsak van, méghozzá, hogy a bűnözési hajlam az alacsony intelligenciából ered.Alfred Binet és Théodore Simon 1905-ös tesztje megalapozta az intelligenciavizsgálatok standardizált mérési keretét; a skálát Henry H. Goddard adaptálta az Egyesült Államokban, a „mentális kor” koncepciójára építve, amely szerint a kognitív teljesítmény nagyjából a 16. életévre éri el a felnőttszintet (Binet & Simon, 1905; Goddard, 1914). A korai börtönmintás mérések ugyan jeleztek eltéréseket az IQ és a bűnelkövetés között, ám reprezentatív populációs összevetésekben ezek a különbségek nem bizonyultak szignifikánsnak (Binet & Simon, 1905; Goddard, 1914). Hugo Münsterberg 1885 és 1915 között fogvatartottakon végzett vizsgálatai azt mutatták, hogy az elítéltek mintegy 68%-ának intelligenciája az átlag alatt marad, azonban e következtetéseket már kortárs kriminológusok – köztük Edwin H. Sutherland – vitatták, majd az 1950-es években Robert H. Gault metodológiai bírálatokkal erősítette meg, hogy a korabeli eljárások és mintavételek nem támasztják alá megbízhatóan a generalizációkat (Gault, 1953, pp. 3–4).

Az IQ vita az 1970-es években éledt újra, Arthur Jensen pszichológus a faji hovatartozásra helyezte a hangsúlyt az IQ hányados esetében, Herrnstein a társadalmi hovatartozás fontosságát hangoztatta. Travis Hirschi és Michael Hidelang tett pontot a vita végére három jelentős vizsgálat eredményei alapján. Arra a következtetésre jutottak, hogy az intelligencia sokkal jelentősebb tényező a bűnözés előrejelzésében, mint akár a faji hovatartozás vagy a társadalmi osztály, mivel az alacsony IQ növeli a bűnözést függetlenül a hovatartozástól vagy a kulturális közegtől, azonban közvetlen kapcsolatot nem lehet felállítani az IQ és a bűnözés között (Jensen, 1969; Hirschi & Hindelang, 1977)

3.1.3. Ikerkutatások

A genetika fejlődésével (Mendel, Weisman, Morgan) az öröklési problémák új megvilágításba kerültek. A szerzett tulajdonságok átöröklésének gondolata helyett a kontraszelekciós alkalmazkodás és a mutációval végbemenő változás kapott hangsúlyt. Az új elméletek a kromoszómák elhelyezkedésével kívánták megérteni az emberi viselkedést, amik lényegében örökölhetőek.

Johannes Lange német orvos 30 azonos nemű ikerpár vizsgálatával kereste az összefüggést a bűnözés és a genetika között. *A bűnözés mint végzet* (1929) művében publikáltak szerint 13 egypetéjű ikerpárból 10-ből mind a kettő bűnöző volt. A 17 kétpetéjű ikerpárból 2 volt bűnöző (Lange, 1929).

Stumpfl *A bűnözés eredete ikrek életpályáján szemléltetve* (1936) és Kranz *A bűnöző ikrek életkora* (1936) pszichiáterek a környezeti hatást vizsgálták az ikrek viselkedésének tanulmányozásával. Hipotézisük szerint határozott azonosság van az egypetéjű ikrek öröklött tulajdonságai között, vagyis ha a bűnözés örökölhető, vagy mindkét iker bűnöző lesz, vagy egyik sem. Létezik összefüggés a bűnözés örökletességénél: 62 ikerpár vizsgálatánál mindkettő bűnöző lett 70%-ban, csak az egyik 30%-ban. Ugyanez a kétpetéjűeknél mindkettő esetében 40%, csak az egyiknél 60%-ot mutatott (Stumpfl, 1936; Kranz, 1936).

Ennél nagyobb bázisú kutatást végzett Karl Christiansen és Sarnoff A. Mednick Dániában 3586 ikerpár vizsgálatával. Csak a súlyos bűncselekményeket vizsgálva arra az eredményre jutottak, hogy egypetéjű ikrek esetében 50 százalék, az azonos nemű kétpetéjű ikrek esetében 20 százalék az esélye annak, hogy ha az egyik bűnöző, akkor a másik is az lesz. Következésként a genetikai állomány nagyobb azonossága közvetlen összefüggést mutat a bűnözésre való hajlammal. Van szerepe az örökletességnek, de nem kizárólagosan, elismerték a külső környezet magatartás-formáló szerepét is. Az örökletes tulajdonságokat módosíthatják a szülésnél elszenvedett sérülések, az exogén (külső hatásra bekövetkező) eredetű betegségek, a családi környezet (pl. az alkoholizmus), a neveltetési különbségek és más jellemzők (Christiansen & Mednick, 1977).

Kutató	**Minta**	**Egypetéjű konkordancia**	**Kétpetéjű konkordancia**	**Következtetés**
Lange (1929)	30 ikerpár	77% (10/13)	12% (2/17)	Erős genetikai hatás

Kutató	Minta	Egypetéjű konkordancia	Kétpetéjű konkordancia	Következtetés
Stumpfl (1936)	62 ikerpár	70%	40%	Környezet + gének
Kranz (1936)	Kiegészítő vizsgálat	Megerősítő	Megerősítő	Támogató eredmény
Christiansen & Mednick (1977)	3586 ikerpár	50%	20%	Komplex kölcsönhatás

6. táblázat: Ikerkutatások eredményei a bűnözésben. (Forrás: saját szerkesztés Lange, 1929; Stumpfl, 1936; Kranz, 1936; Christiansen & Mednick, 1977 alapján).

3.1.4. Családfakutatások (genealógia= származástan)

Az öröklött bűnözési hajlam hipotézisét a családfák vizsgálatával igyekeztek empirikusan alátámasztani. E törekvés klasszikus példája R. L. Dugdale börtöntisztviselő munkája, aki New York államban a „Juke-család" több generációt átfogó leszármazási vonalát elemezve a kriminalitás, a pauperizmus és az öröklődés összefüggéseit kívánta feltárni (Dugdale, 1887). Vizsgálata hat nemzedék 709 tagját ölelte fel; beszámolója szerint a családban kiemelkedő arányban fordult elő prostitúció és bűnelkövetés, továbbá jelentős volt a lelki betegségek és a nincstelenség előfordulása, amit összességében a „defektusok" magas gyakoriságaként interpretált (Dugdale, 1887). A Juke-család példája – amelyre Lombroso is hivatkozott – a korszakban gyakran szolgált hivatkozási alapként az örökléselméleti spekulációkhoz, jóllehet a módszertani megalapozottság és a kauzális következtetések érvényessége később komoly kritikák tárgyát képezte.

Goddard a Kallikak család vizsgálatánál hasonlókat talált a *Tanulmány a gyengeelméjűség átöröklésérő*l (1914) című művében – 2 ág 6 nemzedékét vizsgálta meg. Az egyik ágon rendezett családú apa és szellemileg korlátolt anya házasságon kívül született gyermekétől 480 utódot vizsgált, akik közül 30 százalék mentális rendellenes, 30 százalék erkölcsi értelemben terhelt. A másik ág ugyenezen rendezett apa normális leszármazottjának 496 tagja közül csupán 2 alkoholista és 1 fő erkölcstelen. Következtése, hogy a rossz ágon a szellemileg korlátolt anya örökítette a „bajokat"; az utódok nem születtek bűnözőnek, csak az öröklött gyengeelméjűség és a kedvezőtlen környezeti hatások miatt depriválódtak. Bírálóik szerint Goddard és Kalliak kutatásaikban következetlenek voltak és tudománytalan módszereket alkalmaztak, így az eredmények nem bírnak jelentős tudományos értékkel (Goddard, 1914).

3.1.5. Mélylélektani irányzat

Sigmund Freud (1835–1939) osztrák idegorvos az ösztönök és a tudatalatti hajlamát helyezte kutatásai középpontjába. Freud a pszichoanalízis megalkotója, aki eredetileg nem a bűnözés értelmezésére dolgozta ki tanait, hanem a személyiség struktúráját és működését kívánta modellezni. Miután a koncepciója számos, az emberi lélekkel kapcsolatos kérdésre választ adott, ő és követői kiterjesztették nézeteiket a bűnöző emberre is. Az ember természeténél fogva aszociális lény, ösztöneiben pedig mentes minden gátlástól. A neveléssel, mint külső kényszerrel sikerül ezeket a belső gátlásokat kialakítani, amelyek ezután a tudatos szférából a tudatalattiba vándorolnak és elfojtásokhoz vezetnek. Ha rosszul kontrollált a tudatalattiba helyezett ösztönvilág, és a hajtóerők erősebbek, mint a fékek, akkor az egyén bűncselekményt követ el (Schneider, 1987, p. 474). A bűnöző esetében tehát konfliktus keletkezik az

alaptermészete és a közösség irányába tanúsítandó erkölcsi követelmények között. Az alaptermészet lényeges eleme a szexualitás, továbbá az alapvető ösztönzések és impulzusok, ezzel együtt a bűntudat minden emberben, mint örökölt és elfojtott emlék, jelen van. Ez okozza például az infantilis szexualitást, Oidipusz-komplexust, vérfertőzést, apagyilkosságot, kannibalisztikus és szadisztikus kegyetlenségeket. Az elfojtott emlék a tudat alatt kívánt büntetés, vagyis a bűnösség érzése ok, és nem következmény.
Freud a személyiségnek három elemét különbözteti meg: az id (tudatalatti működés, amely a biológiai és lélektani hajtóerők, ösztönzések és impulzusokat takarja, ebben van a libidó, a nemi energia, valamint az élni akarás), az ego (tudatos személyiség, amelyet az ember igyekszik fejleszteni, alakítani, ellenőrizni), végül a szuperego (tudatos személyiségen belül az öntudat ereje, az önkritika, a társadalom kultúrájának tapasztalatából). A bűnös viselkedés az elfojtott komplexusok valamilyen felszabadulási formája, a vágyak nem korlátozott megnyilvánulása (Freud, 1923).

August Aichhorn (1878–1949) osztrák pszichoanalitikus és pedagógus a gyermekek ösztönös magatartásának fejlődését vizsgálta, és hangsúlyozta a szülői környezet kényszerítő hatását a tudatos magatartás kialakításában. Akinél ez a fejlődés nem megy végbe, az megreked az emberi fejlődés alacsonyabb fokán, a társadalmi gátlások nem működnek, vagy csak gyengén. Aichhorn szerint a gyermekkorban elszenvedett szociális és érzelmi hiányok, valamint a szülő-gyermek kapcsolat zavarai vezethetnek el a deviáns vagy bűnözői magatartáshoz. Megfogalmazta a manifeszt és a rejtett (latens) bűnözés közötti különbséget, és hangsúlyozta az egyéni felelősségvállalás fontosságát a problémás fiatalok társadalmi reintegrációjában (Aichhorn, 1925; 7, 8). Aichhorn elmélete és gyakorlata radikálisan megújította a problémás fiatalokkal való munkát, és a pszichoanalízis alkalmazásával segítette a bűnözői magatartás megértését és megelőzését.

Projekciós tesztek kimutatására alkalmaztak többféle módszert, köztük a Rorschach-tesztet (10 szimmetrikus festékfolt), a Szondi-tesztet (lelkibeteg, degenerált, más abnormis személyek ábrázata), valamint a TAT-t (Tematikus Észlelési Teszt: érzelmileg aláfestett jeleneteket mutató képek nyomán történetet kell kikerekíteni). A Szondi-teszt Léopold Szondi magyar-izraeli pszichiáter által 1935-ben kidolgozott projektív személyiségteszt, amelyet különösen a tudatalatti vágyak, motivációk és ösztönök feltárására alkalmaztak. A teszt során 48 mentális betegségben szenvedő személy fényképét mutatják fel a vizsgálat alanyának, aki kiválasztja a legszimpatikusabb és legkevésbé szimpatikus képeket. Szondi elmélete szerint a választások a vizsgálati alany tudatalatti hajlamait, ösztöneit és konfliktusait tükrözik (Szondi, 1935; 4, 5). A mélylélektani iskola érdeme, hogy a pszichikus folyamatokban elhatárolta egymástól a tudatost és a tudattalant, bár a tudattalannak túlzott szerepet tulajdonított.

3.1.6. Kriminál-endokrinológia

Az orvostudomány fejlődése hozta létre ezt az elméletet. Az endokrin, azaz a belső elválasztású mirigyek és az általuk termelt hormonok kapcsolata közvetlen összefüggésbe hozható az emberi viselkedéssel, többek között a bűnelkövetéssel. A hormonok hatásmechanizmusai jelentős neurofiziológiai, pszichés következményekhez vezetnek. A férfi hormonok magas szintje az erőszakos viselkedéssel mutat kapcsolatot, ami magyarázza a fiatal felnőttek bűnözési aktivitását. Ahogy a nők menstruáció utáni időszaka és a női bűnelkövetés között is összefüggések lelhetőek fel. Pende olasz kriminológus szerint a bűnös viselkedés minden esetben visszavezethető erre, azaz a pajzsmirigy aktivitása hajlamosít véres, szenvedélyes bűntettekre. A hipofízis a szexuális bűncselekményekkel és a lopással mutat korrelációt. A

mellékvese adrenalin hormonja súlyos bűnözői magatartást, attitűdöt eredményez. A korai endokrin elméletek a női ciklushoz és a terhességhez kapcsolódó hormonális fluktuációkat a bűnelkövetés lehetséges biológiai determinánsaként értelmezték (Pende, 1928). Berman argentin orvos-pszichológus szemléletesen úgy fogalmazott, hogy a bűnözőtől elvárni, hogy „ne bűnözzön", olyasféle követelés, mint egy tífuszos betegtől azt kérni, hogy másnap ne legyen 39 °C-os láza (Berman, 1938). Az orvosi pszichológia későbbi kutatásai ugyanakkor arra a következtetésre jutottak, hogy a hormonális állapot legfeljebb moduláló, egyéni varianciáktól függő szerepet játszik; a kriminalitás önálló, kizárólagos okául nem szolgálhat (Pende, 1928; Berman, 1938).

3.1.7. Kriminál-biotipológia (1920-as évek)

Ernst Kretschmer német pszichiáter a bűnözést a testalkattal és a jellemtípusokkal hozta összefüggésbe. *Testalkat és jellem* című művében (Kretschmer, 1921) úgy találta, hogy típuspárok hozhatók létre a testi megjelenés és a lelki alkat között, ezek alapján a következő kategóriákat állította fel:

- Piknikus testalkat – ciklotim jellem: Középmagas vagy alacsony, pocakos, vastag ajkú, széles arc, gyengén fejlett izomzatú. Közlékenység, nyíltság, egyszerűség, kapcsolatteremtő- és szervezőkészség jellemzi, hajlamos a szélsőséges hangulatra, akár depresszióig, apátiáig fajulhat.
- Atletikus testalkat – viszkózus jellem: Inkább magas, széles váll, erős mellkas, erős izomzat, hatalmas állkapocs, csontos arc jellemzi. Lelkileg morózus, indulatos, nagyon ingerlékeny, a részleteknek nagy jelentőséget tulajdonít, kitartó figyelem az erénye.
- Leptoszom testalkat – skizotim jellem: Magas, sovány, csontos, keskeny arc, hegyes orr és áll, hosszú kéz, keskeny váll, lapos mellkashoz zárkózott, emberkerülő, következetes, makacs, különc, túlérzékeny jellem párosul. Nincs humorérzéke, fanatizmusra hajlamos, konokság és vasakarat jellemzi, gyakoriak a konfliktusok az életében.
- Diszplasztikus (kevert típus): Nem sorolható egyértelműen egyik csoportba sem, rendellenes testfelépítésűek, gyakran aberrált szexuális ösztönökkel (Kretschmer, 1921).

Ernst Kretschmer konstitucionalista tipológiája a testi alkat és a lelki alkat hereditárius összefüggését tételezi: a karaktert alapvetően az öröklött testalkati sajátosságok determinálják (Kretschmer, 1921). A kriminalitási hajlamot e típusokhoz rendelten írta le: a piknikus–ciklotím alkat kriminalitási kockázata csekély, inkább affektuális impulzusokhoz köthető, kisebb súlyú deliktumokban manifesztálódik és neveléssel jól befolyásolható; a leptoszom–skizotím típusnál korai kezdet, perzisztencia és vagyon elleni bűnözés (lopás, rablás) dominál; az atletikus–viszkózus típusra az erőszakos cselekmények fokozott valószínűsége jellemző; míg a diszplasztikus csoportban gyakoribbak az erkölcs elleni deliktumok, amelyeket abnormis szexuális késztetésekkel hozott összefüggésbe (Kretschmer, 1921; Eysenck & Gudjonsson, 1989, pp. 16–20). William H. Sheldon amerikai pszichológus továbbfejlesztette Kretschmer elméletét és három fő testi típust különített el: az endomorf (puhább, kerekded testalkat), a mezomorf (erős, izmos testalkat), és az ektomorf (sovány, karcsú testalkat) típust. Sheldon szerint a mezomorf típus a leginkább hajlamos a bűnözésre (Sheldon, 1940). A testi felépítést, a szomatotípust, a vérmérséklettel, tehát a temperamentummal hangolta össze. Ez alapján viszerotóniás (nyugodt, kényelemszerető, kiegyensúlyozott), szomatóniás (kalandvágyó, önálló, aktív) és cerebrótóniás (túlérzékeny, aggodalmaskodó, introvertált) kategóriákat állított fel (Sheldon, 1940).

3.2. Társadalomstruktúra-elméletek a kriminológiában

3.2.1. A funkcionális szociológiai irányzat

Émile Durkheim (1858–1917) francia szociológus neve már a társadalmi determinizmus kezdeti irányzatánál előkerült, de munkássága túlmutatott azon, ugyanis számos későbbi kutatás kapcsolódott elméleti alapvetéseihez. Elméleti alapvetései ma is meghatározzák a szociológiai és kriminológiai gondolkodás struktúráját, és számos kortárs kutatási program – a dezorganizáció-elméletektől a kiberbűnözés intézményi megközelítéséig – az ő fogalmi keretéhez nyúl vissza (Durkheim, 1893/1997; 1895/1982; Némedi, 2000).

Durkheim kiindulópontja a társadalmi tény (fait social) fogalma: az egyénen kívül álló, rá kényszert gyakorló mintázatok – normák, intézmények, nevelési formák, gazdasági szerveződés – önálló valósággal bírnak, és éppen ezért a természettudományokhoz hasonlóan, empirikus, egzakt módszerekkel vizsgálhatók (Durkheim, 1895/1982). A konkrét társadalmi jelenségeket nem egyedi mivoltukban, hanem összességükben, tömegjelenségek elemeiként kell vizsgálat alá venni: a statisztika Durkheim szemében nem pusztán eszköz, hanem a társadalmi tényszerűség bizonyítékrendszere (Durkheim, 1897/2002; Némedi, 2000). Ebből következik az egyik legprovokatívabb durkheimi tétel is: a bűnözés „normális" társadalmi jelenség, amelynek teljes „felszámolása" a társadalmi innováció és normatív önkorrekció csatornáit zárná el, mert a normasértés rámutat a túlhaladott vagy diszfunkcionális normákra, és így katalizálja az értékek megújulását (Durkheim, 1895/1982). Rendellenesség – patológia – csak a bűnözés aránytalanul nagy növekedése vagy csökkenése esetén állapítható meg; maga a jelenség léte nem az (Durkheim, 1895/1982).

A társadalmi munkamegosztásról szóló főmű (Durkheim, 1893/1997) a kohézió két alapformáját különbözteti meg. A mechanikus szolidaritás a hasonlóságra és erős, határozott kollektív tudatra épül: az egyének meggyőződések és értékek közösségével kötődnek össze, és a normasértésre adott válasz represszív – a bűncselekményt azért büntetik, mert megsérti azt a kollektív érzést, amelyből a közösség kohéziója táplálkozik (Durkheim, 1893/1997; Némedi, 1993). Az organikus szolidaritás ezzel szemben a munkamegosztás révén kialakuló funkcionális kölcsönös függőségen nyugszik; a szankciók inkább resztirutívak, és a kohéziót nem a tudatok azonossága, hanem az érintkezési és kommunikációs sűrűség garantálja (Durkheim, 1893/1997; Némedi, 1993). Ahogyan Némedi Dénes pontosan rekonstruálja, Durkheim számára a „sűrűség" – az egyének közti erkölcsi és kommunikációs érintkezés gyakorisága – meghatározó változó: ahol ez gyenge, az integráció töredékes, ahol szabályozatlan, az anómia kerül felszínre (Némedi, 1993).

A törvények a kollektív tudatot és az azt alkotó közös érzéseket védik: a bűncselekmény nem más, mint e kollektív érzések megsértése az egyén vagy csoport részéről (Durkheim, 1893/1997). Ebből következik Durkheim büntetéselméletének lényege: a büntetés célja nem a megtorlás és nem az elrettentés, hanem a megsértett szabályok és az erkölcsi rend sérthetetlenségének megerősítése, demonstrálása – a szankció a közösség önmegerősítő aktusa (Durkheim, 1893/1997; Némedi, 1993). Másként fogalmazva: „az emberek közti béke és rend nem származhat automatikusan vak mechanizmusból; ez morális feladat" (Durkheim, 1902, idézi Némedi, 1993, 92. o.).

Anómia-elméletében – az anómia görög gyökere a normátlanságra, törvényen kívüliségre utal – Durkheim olyan társadalmi periódusokat azonosít, amelyekben a társadalom elveszíti

szabályozó és integráló szerepét: a régi normák már nem tudnak eligazítani, de újak még nem állnak készen, s ebből dezorganizáció, elidegenedés és fokozott deviancia következik (Durkheim, 1895/1982; 1897/2002). Különösen fontos, hogy az anómia Durkheim értelmezésében nem egyszeri esemény, hanem folyamat: a nagyvárosi izolálódás, az iparosodás és az urbanizáció révén az organikus szolidaritás kialakulása előtt szükségszerűen anómiás átmeneti állapot keletkezik, amelyben „az így szabadjára engedett erők nem tudják, hol kell megállniuk" (Durkheim, 1902/1978, idézi Némedi, 1993, 92. o.). Ahogyan Némedi Dénes hangsúlyozza, Durkheim számára az egyéni vágyak önmagukban korlátlanok és konstansak; a társadalmi rend fenntartásának titka ezért kizárólag a külső korlátok – az integráló és szabályozó mechanizmusok – erejében és állapotában keresendő, nem az egyén jellemében (Némedi, 2000).

Az öngyilkosságról szóló könyv (Durkheim, 1897/2002) – amely maga is a durkheimi szociológiai módszer mintapéldája – ezeket az összefüggéseket empirikusan is alátámasztja: az öngyilkossági ráták társadalmi csoportok szerinti eltérései megmutatják, hogy az integráció és a szabályozottság gyengesége vagy zavara nem puszta elméleti kategória, hanem statisztikailag mérhető, egyéni sorsokban is lecsapódó társadalmi tény (Durkheim, 1897/2002; Némedi, 1993). Az integráció hiánya egoista, a túlzása altruista; a szabályozottság hiánya anómiás, a túlszabályozottság fatalista öngyilkossághoz vezet – és ugyanez a logika, más körülmények és lehetőségek mellett, bűnözési mintázatokat is generál (Durkheim, 1897/2002).

3.2.2. A társadalmi dezorganiáció elmélete

A bűnözés térbeli elhelyezkedésének vizsgálata régre nyúlik vissza, de a szociológia – különösen az Egyesült Államokban, a chicagói iskola munkáiban – tette lehetővé, hogy a jelenséget a társadalmi kontroll működési feltételeinek oldaláról magyarázzuk. A társadalmi kontroll Durkheim értelmében olyan, az egyénen „kívül álló” társadalmi tényekben és kényszerekben ragadható meg (normák, intézmények, közösségi kötelékek), amelyek nem egyszerűen kísérik, hanem szerkezetileg alakítják a deviancia valószínűségét. Ebből a keretből következik a chicagói iskola alapintuíciója is: nem pusztán az a kérdés, hol fordul elő több bűncselekmény, hanem az, hogy hol és miért gyengül meg tartósan a mindennapi normakövetést fenntartó informális (szomszédsági) és formális (intézményi) kontroll.

Park, Burgess és McKenzie a várost „élő organizmusként” vizsgálta, és a városi tér tagoltságát szociológiai-ökológiai jellemzők alapján értelmezte (Park, Burgess, & McKenzie, 1925). Thrasher a chicagói bandák tanulmányozásával azt tette láthatóvá, hogy a nagyvárosi környezet nemcsak „háttér”, hanem aktív szervező erő: a helyi kapcsolathálók, státuszküzdelmek és intézményi hiányok olyan szituációkat termelnek, amelyekben a bandásodás és a normasértés racionális alkalmazkodási mintává válhat (Thrasher, 1927). A hangsúly azonban a kontrollon van: azon, hogy a városi tér egyes részeiben miért nem tudnak stabilan működni azok a közösségi mechanizmusok, amelyek másutt „csendben”, rutinszerűen szabályozzák a viselkedést.

Shaw és McKay vizsgálatai ezt a kérdést fordították át empirikus programra: a bűnözés tartós területi koncentrációját nem az ott élők „származásával”, hanem a gyenge társadalmi kontroll újratermelődő feltételeivel magyarázták (Shaw & McKay, 1942). A kontroll meggyengülésének okai náluk több tényező egymásra csúszásából állnak össze: (1) a lakóhelyi instabilitás és népességcsere szétzilálja a tartós szomszédsági viszonyokat, így nincs, aki hosszú

távon „számon tartson”, közvetítsen, beavatkozzon; (2) a létbizonytalanság és a megélhetési verseny elvonja az erőforrásokat a közösségi részvételtől, és a rövid távú túlélési stratégiákat erősíti; (3) a heterogenitás és normakonfliktus nem önmagában ok, de gyengítheti a közös szabályok körüli konszenzust és a koordinált fellépést; (4) a helyi intézmények (iskola, egyház, civil szervezetek, érdekvédelem) túlterheltek vagy fragmentáltak, ezért nem képesek a normák mindennapi érvényesítését stabilan „megszervezni” (Shaw & McKay, 1942/1969). Ilyen „tranzit” vagy dezorganizált zónákban könnyen létrejön egy lokális érték- és kapcsolatrend, amely részben eltér a hivatalos normáktól: a környezet a maga módján koherenssé teszi a mindennapi praktikákat, és gyakran legitimációs keretet ad informális gazdasági megoldásoknak (például feketekereskedelemnek) és visszatérő vagyon elleni deliktumoknak (Shaw & McKay, 1942/1969).

A kontrollhiány azért különösen „ragadós”, mert a deviáns repertoárok nem elszigetelt cselekményekként, hanem kapcsolathálókban közvetített tanulási folyamatok révén öröklődhetnek tovább: a minták a helyi társas világban válnak hozzáférhetővé, értelmezhetővé és utánzóvá, így a bűnözés bizonyos formái generációk között is reprodukálódhatnak (Sutherland & Cressey, 1947/1974; Shaw & McKay, 1942/1969). Ebből a szempontból a térbeli koncentráció nem „véletlen eloszlás”, hanem a kontrollt gyengítő strukturális feltételek és a tanulási mechanizmusok együttállásának következménye.

Az ökológiai elmélet gyakorlati tesztjeként indult Chicago Area Project (1934), amely közösségfejlesztő és intézményerősítő beavatkozásokkal próbálta visszaépíteni a helyi kontrollt a legsérülékenyebb körzetekben. A mérsékelt eredmények viszont éppen a chicagói iskola legsúlyosabb állítását erősítik: ahol a strukturális sérülékenység (instabilitás, erőforráshiány, intézményi gyengeség) tartós, ott a társadalmi kontroll hiányosságai is tartósan újratermelődnek, ezért a bűnözés térbeli „makacssága” nem egyéni, hanem környezeti és intézményi okokból érthető.

3.2.3. Kötődéselméletek

A bevezetésben már említett Hirschi társadalmi kötelékelmélete mellé jól illeszkedik a kötődés pszichológiai megalapozása: Bowlby szerint a kötődés biológiailag megalapozott, szelektív és tartós kapcsolat, amely rendszerint egy-két kiemelt személlyel alakul ki, s ontogenetikusan már az első életév során szerveződik. Lényeges jegyei a tartósság, az erős érzelmi elköteleződés, a fejlődéssel párhuzamosan strukturálódó viselkedés, valamint a túlélést szolgáló biológiai funkció; a kötődés a kölcsönös interakciók rendjében tanulódik, nem puszta jutalmazási sémák eredője (Bowlby, 1969). A társadalmi kontrollelméletek (és ezen belül Hirschi társadalmi kötelékelmélete) módszertani fordulata abban áll, hogy nem elsősorban azt kérdezik, miért lesz valaki bűnelkövető, hanem azt: miért nem az a legtöbb ember a legtöbb helyzetben (Hirschi, 1969). A kiindulópont az, hogy a normasértés lehetősége és kísértése sok társadalmi térben adott, ezért a magyarázatot a konformitást fenntartó társadalmi „fékrendszerben” kell keresni: a családi, iskolai és közösségi kötelékek olyan veszteségtételeket és erkölcsi korlátokat hoznak létre, amelyek a szabályszegést kevésbé valószínűvé teszik (Hirschi, 1969). A kriminológiai relevancia emiatt preventív és politikaformáló: a kontrollszemlélet nem „bűnelkövető-típusokat” vadász, hanem a kötelékek meggyengülésének pontjait azonosítja, és azt mutatja meg, hol omlik össze a mindennapi önkontroll és társas felügyelet (Hirschi, 1969).

A Hirschi-féle modell négy, egymást erősítő társadalmi köteléket különít el: kötődés (attachment), elkötelezettség (commitment), részvétel (involvement) és hit (belief), és azt állítja, hogy e kötelékek erőssége fordítottan arányos a delinvens magatartás valószínűségével (Hirschi, 1969). A hangsúly ezért nem a „deviáns motiváció" különlegességén van, hanem azon, hogy a konvencionális életpályákba fektetett erőforrások (iskola, munka, reputáció) és a jelentős másokhoz fűződő kapcsolatok növelik a konformitás „tétjét", és csökkentik a normasértés racionális vonzerejét (Hirschi, 1969). Ezt a szemléletet ma is intenzíven használják és továbbépítik: a Causes of Delinquency (1969) tartós hatását kifejezetten azzal magyarázzák, hogy Hirschi tesztelhető hipotéziseket adott, és a szülőkhöz való kötődés és a delinvens viselkedés negatív együttjárását a kriminológia „megkerülhetetlen" empirikus tényévé tette (Costello & Laub, 2020).

A Hirschi-féle „kötődés" elem pszichológiai megalapozásához jól illeszkedik Bowlby kötődéselmélete, amely szerint a kötődés nem pusztán tanult jutalmazási séma, hanem ösztönös/biológiai funkcióval bíró viselkedésrendszer, amely a közelség és a biztonság fenntartására szerveződik (Bowlby, 1969). Bowlby hangsúlyozza, hogy a kötődés a genetikai adottságok és a korai környezet interakciójából épül fel, és célkorrekciós (visszacsatolásos) szabályozórendszerként működik, vagyis a gondozói válaszkészség mintázatai szervezik a későbbi viselkedést (Bowlby, 1969). Kriminológiai fordításban ez azért fontos, mert a korai biztonságos kötődések „pszichológiai védőhálót" adhatnak, míg Hirschinél a serdülő- és ifjúkorban az erős társadalmi kötelékek intézményi keretet adnak a konform viselkedés fenntartásához; a prevenció fókusza így nem kizárólag a szankció, hanem a családi funkciók támogatása, az iskola integrációs kapacitása és a legitim részvételi csatornák bővítése (Bowlby, 1969; Hirschi, 1969).

3.2.4. Tanuláselméletek

A tanuláselméleti megközelítés abból a normatív feltevésből indul ki, hogy a bűnözés nem veleszületett hajlam, hanem szociális környezetben elsajátított viselkedés. A kondicionálási folyamatok kettőse – megerősítés és büntetés – magyarázza, hogy ami jutalmazott (vagy szankció nélkül marad), annak gyakorisága nő, míg ami következményekkel jár, annak előfordulása csökken. A megfigyeléses (modellezésen alapuló) tanulás klasszikus kísérleti tanulsága, hogy agresszív modellek megfigyelése gyermekeknél mérhetően fokozhat agresszív válaszokat kontrollált helyzetben is (Bandura, 1977).

E keretben Sutherland differenciális asszociációs elmélete azt állítja, hogy a bűnelkövető magatartás tanulása döntően kiscsoportos, személyes interakciókban történik, és ugyanaz a mechanizmus közvetíti a konform és a deviáns minták elsajátítását is (Sutherland, 1939; Sutherland & Cressey, 1960). Az internalizáció kulcsa a „definíciók" (értelmezések) egyenlege: az egyén akkor hajlik normaszegésre, ha kapcsolathálójában a jogsértést támogató értelmezések túlsúlyba kerülnek a jogkövetést támogató üzenetekkel szemben. Sutherland a folyamatot kilenc tételben (tanulási indikátorban) foglalta össze: (1) a bűnöző magatartás tanult; (2) interakció és kommunikáció útján tanulódik; (3) főként intim, személyes csoportokban; (4) a tanulás kiterjed technikákra („hogyan") és motívumokra/attitűdökre/racionalizációkra („miért"); (5) a motívumok iránya a jogi normákról szóló „definíciók" révén tanulódik; (6) normaszegés akkor valószínű, ha a jogsértést támogató definíciók túlsúlyba kerülnek; (7) az asszociációk hatása a gyakoriság, időtartam, prioritás és intenzitás dimenzióiban változik; (8) a bűnöző magatartás tanulása ugyanazokkal az általános tanulási mechanizmusokkal történik,

mint bármely más viselkedésé; (9) az általános szükségletek és értékek önmagukban nem magyarázzák a bűnözést, mert ugyanazok konform módon is kielégíthetők (Sutherland, 1939). Akers integrált szociális tanuláselmélete a sutherland-i differenciális asszociációt viselkedéselméleti elemekkel kapcsolja össze, és egységes modellben tárgyalja a deviancia kialakulását és fennmaradását.

Ennek négy központi komponense a differenciális asszociáció (kikkel tölt időt az egyén), a definíciók (a normaszegést igazoló/normalizáló attitűdök), a differenciális megerősítés (jutalmak és büntetések egyenlege), valamint az utánzás/modellezés (megfigyelt minták követése) (Akers, 1998). A későbbi empirikus összegzések (meta-analízis) azt mutatják, hogy a szociális tanuláselmélet változói közül a bűnözés/deviancia kapcsolata különösen erős a differenciális asszociációval és a definíciókkal (antiszociális attitűdökkel), míg a differenciális megerősítés és a modellezés/utánzás összefüggése jellemzően szerényebb és változékonyabb (Pratt et al., 2010).

Kriminálpolitikai és prevenciós értelemben e hagyomány egyik legnagyobb értéke, hogy közvetlen beavatkozási pontokat jelöl ki: a normaszegést támogató definíciók és kapcsolati mintázatok túlsúlyának csökkentését, a konform definíciók és jutalmazási struktúrák erősítését, valamint a proszociális modellek hozzáférhetővé tételét a családi, iskolai és kortársi közegekben (Sutherland, 1939; Akers, 1998). Ide illeszkednek a médiakörnyezettel kapcsolatos intervenciók is, mert a megfigyeléses tanulás csatornáit célozzák, vagyis azt a mechanizmust, amelyet Bandura modellkövetéses eredményei kísérletileg is alátámasztottak (Bandura, 1977).

3.2.5. Az anómia-elmélet továbbfejlesztése – feszültségelmélet

Robert K. Merton a Harvard Egyetem szociológia professzora 1938-ban aktualizálta Durkheim anómia-elméletét, amit később továbbfejlesztett (Merton, 1938). Szerinte nem a hirtelen társadalmi változás a probléma, hanem az, hogy a társadalom ugyanazokat a célokat tűzi minden tagja elé, anélkül, hogy mindenkinek egyenlő eszközöket biztosítana azok eléréséhez. A valódi anómia, vagyis feszültség a társadalomban elfogadott célok és megengedett eszközök közötti ellentmondásból fakad, azaz a cél és az eszköz koordinálatlansága vezet az anómiához. A normasértő, bűnös emberi magatartás magyarázatát a társadalom szerkezetében kereste, és Durkheimmel ellentétben (aki a társadalmi kríziseket és a „természetes célokat” hangsúlyozta) egy állandó összefüggést, vagyis okot talált (Merton, 1938).

Az emberi viselkedést – így a normasértést is – Merton szerint alapvetően két, egymásra feszülő tényező irányítja: a társadalom által kitűzött kulturális célok és az ezekhez intézményesen elfogadott eszközök. A korai kapitalizmus, különösen az Egyesült Államokban, a materiális sikerre helyezte a hangsúlyt: a vagyonfelhalmozás, a vállalkozói eredményesség és a „minél több pénz” vált a társadalmi elismerés egyik fő mércéjévé, miközben a kulturális rend a sikerkövetelményt felnagyította. Ezt a kulturális keretet ragadja meg az „amerikai álom” jelentése is: az a meggyőződés, hogy bárki – származástól függetlenül – kemény munkával és elszántsággal elérheti a felemelkedést, a jólétet és a társadalmi sikert egy olyan rendszerben, ahol az előrejutás elvileg nyitott.

Ezzel szemben az intézményesen legitim eszközökhöz (oktatás, stabil munka, mobilitási csatornák) való hozzáférés erősen egyenlőtlen, vagyis a társadalmi szerkezet sokak számára épp azt teszi nehézzé vagy elérhetetlenné, amit a kultúra elvárásként általánosan előír. A célok

és az eszközök közötti szakadék frusztrációt és „strain”-t kelt, és könnyen terelhet illegitim utak – normasértések, bűncselekmények – felé; ebben az értelemben magyarázható a szegénység és a bűnözés gyakran megfigyelt együttjárása. Ilyen kontextusban a „cél szentesíti az eszközt” (azaz a siker normatív elsőbbsége) válhat a cselekvés csendes iránytűjévé, mert a kulturális célok túlhangsúlya gyengítheti az eszközöket szabályozó normák érzelmi támogatását és kötőerejét.

A kulturális rend tehát felnagyítja a sikerkövetelményt, miközben a társadalmi szerkezet beszűkíti a megengedett eszközök használatát; a döntési helyzetekben így gyakran az előnyök és a lebukás kockázatának kalkulációja kerül előtérbe. Noha első ránézésre az anómia és a strain a társadalom legalsó rétegeiben tűnhet a legerősebbnek, Merton hangsúlyozza, hogy a siker normatív nyomása társadalmilag szélesen elosztott, vagyis nem „csak” szegénységkérdés: ott a legerősebb, ahol a sikerelvárás a legintenzívebb és a státuszverseny a legélesebb (Merton, 1938).

Merton anómia-elmélete magyarázatot ad az osztályspecifikus bűnözés eloszlására, amely a kitörési lehetőségektől függően eltérő formákban manifesztálódik. Megkülönböztette az emberek reakcióit, alkalmazkodási formáit a társadalmi célokhoz és az eszközökhöz a különféle alkalmazkodási stratégiákon keresztül:

- Konformizmus: a társadalmi célok és eszközök elfogadása, munka, takarékoskodás, törvénytisztelés jellemzi.
- Ritualizmus: a célok feladása, életmódba való beletörődés jellemzi. Szabályokat csak a szabályok miatt követik, mert a változatlanság kiszámíthatóságot és biztonságot nyújt számukra.
- Újítás: a célok megtartása és elfogadása, de az ehhez vezető eszközök elutasítása és sajátok alkalmazása. Hatékony és gyakran illegitim megoldásokat alkalmaznak, és fordulnak a bűnözői viselkedés felé.
- Visszahúzódás: a célok és eszközök elutasítása, feladása. Sajátja a kábítószerfüggés, alkoholizmus, szekták, hajléktalanság, menekvés egy törekvésektől mentes életmódba.
- Lázadás: a társadalom kívánatos céljainak és az azokhoz vezető törvényes eszközök elutasítása. Új célok és eszközök keresése, jellemző rájuk a forradalmi tevékenység (Merton, 1938).

A Merton-féle elmélet számos kritikát kapott főleg abban az értelemben, hogy nem bizonyította empirikusan, hogy az egyes stratégiákat ki milyen elv alapján választja, ahogy az sem ismert, hogy a népességen belül ezek aránya hogyan oszlik meg (Bock, 2000).

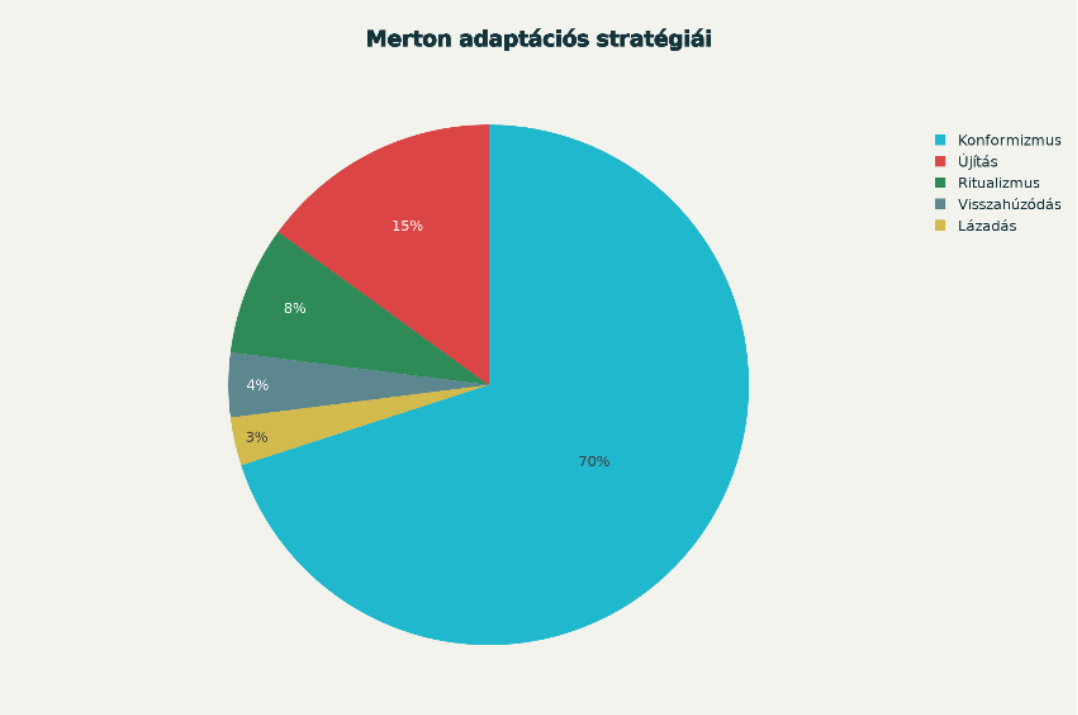

7. ábra: Merton adaptációs stratégiái a társadalomban. (Forrás: saját szerkesztés Gönczöl et al. (2006), valamint Korinek (2013) magyar kriminológiai szakirodalma alapján.)

3.2.6. A szubkultúra-elmélet

A szubkultúra a domináns kultúra viszonylag autonóm, belső koherenciával rendelkező alrendszere, amely saját normákat, értékeket és meggyőződéseket intézményesít, valamint elkülönült interakciós mintázatokban valósít meg (Cohen, 1955; Cloward & Ohlin, 1960). Tipikusan olyan csoporthelyzetekben artikulálódik, ahol hasonló strukturális pozícióban lévő emberek – erőforráshiány, státuszfrusztráció vagy peremhelyzet miatti – tartós elkülönülést élnek meg, és erre kollektív identitással, saját szabályrenddel és alternatív státuszdefiníciókkal válaszolnak (Cohen, 1955). A kriminológiai értelmezés klasszikus vonulatában a szubkultúra nem pusztán eltérés a középosztályi normáktól, hanem koherens értékvilág, amelyben a delinkvencia a csoporton belüli konformitás – azaz a szubkulturális normáknak való megfelelés – módján nyer legitimitást (Cohen, 1955). Cohen a fiatalkori bandák esetében a középosztályi iskolai mércék elérhetetlenségéből fakadó státuszfrusztrációt tekintette elsődleges mozgatónak, amely a „fordított” értékelvűség (inverz normák) kialakulásához vezet (Cohen, 1955). Cloward és Ohlin ehhez hozzáteszik a lehetőségek differenciált hozzáférésének tételét: nemcsak legitim, hanem illegitim „lehetőségstruktúrák” is léteznek, és hogy milyen típusú szubkultúra (bűnözői, konfliktus- vagy visszahúzódó/retreatista) formálódik, azt az adott közegben elérhető csatornák és kapcsolathálók konfigurációja határozza meg (Cloward & Ohlin, 1960). E felfogásban a szubkultúra–delinkvencia kapcsolat nem redukálható „deviáns személyekre”: a magyarázat a csoportnormákban, az alternatív státusz- és sikerkritériumokban, valamint a hozzájuk való intézményes hozzáférés mintázataiban gyökerezik (Cohen, 1955; Cloward & Ohlin, 1960).

Albert Cohen szerint a szubkultúra a kriminalitást ösztönzi (Cohen, 1955). A bűnözés egyenlőtlenül oszlik el, a városok nyomornegyedeire koncentrálódik, a szubkultúráknak sajátos normatív tartalma van, ami nemzedékről nemzedékre hagyományozódik. A közép- és felsőosztálybeli értékrendet képességeik és lehetőségeik miatt nem tudják elfogadni, szocializációs hátterük nem teszi őket versenyképessé. A szubkultúrák igazi képviselői az

utcagyerekek és a gengekbe tömörült bűnöző fiatalok. Az alsó társadalmi rétegek fiataljai nem tudnak státuszt elérni a hagyományos társadalmi intézményekben, ezért az ottani (a közép- és felsőosztály) értékeket, célokat és normákat (ambíció, tekintélytisztelet, felelősség, uralkodás az agresszív ösztönök felett) elutasítják, mivel azok számukra egyenlőtlen és igazságtalan feltételeket teremtenek. A bennük keletkező konfliktus során reakcióformáláshoz folyamodnak, ami olyan mechanizmus, amely abnormális módon utasítja el azt, amit szeretne, de tudja, hogy nem érhet el, következménye az értelem és cél nélküli cselekvés. Sajátos értékeik a csavargás, munkakerülés, tekintélyek semmibevétele, fizikai erőszak, vagyontárgyak vandalizálása. Pozitív érzések is adódnak, mint az összetartozás és a szolidaritás tudata és érzése (Cohen, 1955).
Cloward és Ohlin a *Delinquency and Opportunity* (1960) című művében fejtik ki, hogy a nyomornegyedek ifjúságának nincs meg a legális lehetősége a sikerre és a konvencionális érvényesülésre. Az itt megfogalmazott differenciális lehetőségek elmélet szerint a bűnözői szubkultúrák azért virágoznak az alsóbb osztályok lakónegyedeiben, mert a törvénytelen siker elérésének lehetőségei ugyanúgy egyenlőtlenül oszlanak meg, mint a konvencionális siker lehetőségei. Ezért alakulnak ki eltérő célokat szolgáló galerik és bandák, mint bűnöző tolvaj, konfliktuskereső vagy befelé forduló bandák (Cloward & Ohlin, 1960).
Az elmélet gyakorlati hasznosítása jegyében Kennedy és Lyndon Johnson létrehozta a MOBY-t (Mobilization for Youth, Mozgósítás a fiatalokért). A program lényegét a lehetőségelmélet jelentette, ugyanis a kitörésre különféle esélyekkel nyílt mód, például munkalehetőség, szociális szolgáltatások, szakszerű képzés, bűnmegelőzési szolgáltatások. Általános lehetőségként a bűnmegelőzésre a veszélyeztetett fiatalok számára kibővített családi környezetet alakítottak ki, ahol pozitív szerepmodelleket kínáltak, illetve tanulási lehetőségeket teremtettek, és szakképzést biztosítottak (Cloward & Ohlin, 1960).

3.2.7. Differenciális azonosulás és megerősítés elméletei

A tanuláselméleti magyarázatok klasszikus kiindulópontját Sutherland differenciális asszociáció elmélete adja: a bűnelkövetés (és a jogkövetés) elsősorban **kis csoportos**, intim interakciókban, kommunikáció útján tanult viselkedés. Sutherland a *Principles of Criminology* keretében tételekbe rendezve is rögzítette, hogy a tanulás tartalma nemcsak technikák elsajátítása, hanem a motívumok, racionalizációk és attitűdök (a „definíciók" kedvező/kedvezőtlen iránya) átvétele is, továbbá a kapcsolatok (gyakoriság, időtartam, prioritás, intenzitás) mintázata befolyásolja a hatás erejét. Ebből következően a tanulás folyamata a differenciális asszociációtól nem választható el: a kapcsolati tanulás működési feltétele, hogy az egyén valamely referenciacsoporthoz/szerepmodellhez kötődjön, és azonosuljon vele, vagyis a „kontaktus" társas jelentése identifikációs csatornán keresztül válik hatóerővé (Sutherland, 1947).

David Glaser differenciális azonosulás elmélete a sutherlandi–cressey-i tanuláselméleti keret „mechanikus" olvasatát bírálja, és az aktív, választó alany szerepét emeli ki: a bűnelkövetés nem pusztán kapcsolati érintkezések passzív eredője, hanem azon múlik, hogy az egyén milyen mértékben azonosul valós vagy akár csupán elképzelt, közeli vagy távoli kriminális szerepmodellekkel. A döntő tehát nem a kontaktus puszta léte, hanem az identifikáció intenzitása és iránya, amely a szociális szerepek választásán és a szabad akarat gyakorlásán keresztül szerveződik (Glaser, 1956).

Ernest W. Burgess és Ronald L. Akers differenciális asszociáció–megerősítés modellje a sutherlandi kapcsolat-dinamikát a behaviorista megerősítéselvvel integrálja: az emberek azon viselkedések felé motiváltak, amelyeket jutalmazás kísér, és ellenállnak azok ismétlésének, amelyek büntetést vonnak maguk után. A társas környezet – különösen a kortárs- és referenciacsoportok – azért kulcsszereplő, mert tényleges hatalma van megerősítéseket (és büntetéseket) kiosztani, ezáltal a deviáns vagy konform mintázatokat stabilizálni (Burgess & Akers, 1966; Akers, 1977). Ebben a logikában a „differenciális" jelleg két szinten is megragadható: (1) eltérő társas mintázatok eltérő definíciókat és szerepmodelleket tesznek elérhetővé, (2) eltérő következménystruktúrák (jutalmak/szankciók) eltérő valószínűséggel tartják fenn az egyszer már megtanult magatartást.

A behaviorizmus klasszikus tétele ezzel koherensen illeszkedik: a tudományos vizsgálat tárgya maga a megfigyelhető viselkedés. A kondicionálás két alaptípusa – a klasszikus és az instrumentális/operáns – írja le, miként társítódnak ingerek és válaszok, illetve hogyan formálható a viselkedés a jutalmazás és büntetés kontingenciái révén. Skinner operáns kondicionálási kerete külön hangsúlyozza, hogy a viselkedés következményei formálják a repertoárt; a megerősítés ütemezése és típusa meghatározza a viselkedés fennmaradását és generalizációját (Skinner, 1938).

3.2.7. A semlegesítés és sodródás elmélete

A szubkultúra-hatást hangsúlyozó elméletekhez képest Sykes és Matza arra mutattak rá, hogy a deviáns közeg önmagában nem determinálja a bűnözést: ugyanazon környezetben sokan nem követnek el bűncselekményt, illetve a fiatalkori kilengés után konform életpályára állnak (Sykes & Matza, 1957). E megfigyelés nyomán dolgozták ki a neutralizációs elméletet, amely szerint a bűnelkövetők tipikusan nem a társadalom egész normarendjét utasítják el, hanem helyzetileg olyan igazoló érveléseket alkalmaznak, amelyek „semlegesítik" a norma kötelező erejét, és ezzel átmenetileg csökkentik a bűntudatot és az önvád kényszerét (Sykes & Matza, 1957). A neutralizáció értelme tehát az, hogy lehetővé tegye az alkalmi normasértést anélkül, hogy az elkövető tartósan „deviáns/antiszociális" önképet venne fel; a cselekmény és az önazonosság közötti feszültséget kognitív-erkölcsi „áthidalással" kezeli.

A semlegesítés technikái – (1) a felelősség tagadása, (2) a kár tagadása, (3) az áldozat tagadása, (4) az elítélők elítélése, (5) a magasabb lojalitásokra hivatkozás – olyan tanult kognitív eszköztárat alkotnak, amely Sykes és Matza szerint a normaszegés előtt is működésbe léphet, és a társas kontrollok hatását „hatástalaníthatja" (Sykes & Matza, 1957). Ennek megfelelően Matza sodródáselmélete azt hangsúlyozza, hogy a fiatalkori delinkvencia sokszor nem stabil „karrier"-szerű deviancia, hanem ambivalens, epizodikus kilengés: az elkövető a konvencionális és a deviáns értékrend között mozog, és helyzetileg aktivál semlegesítő sémákat (Matza, 1964).

A neutralizáció logikájához szorosan kapcsolható Bandura erkölcsi elszakadáselmélete (moral disengagement), amely azt magyarázza, miként „kapcsolhatók le" szelektíven azok az önszankciók, amelyek normálisan gátolnák az ártó cselekvést (Bandura, 1999). Bandura a morális elszakadás tipikus mechanizmusai közé sorolja többek között az ártó tett „átkeretezését" (morális igazolás, eufemisztikus címkézés, előnyös összehasonlítás), a személyes felelősség elhárítását (felelősség áthelyezése vagy szétterítése), a következmények

elbagatellizálását, valamint az áldozat dehumanizálását és hibáztatását (Bandura, 1999). Kriminológiai szempontból ez a keret ugyanarra a funkcióra világít rá, mint a neutralizáció: az elkövető úgy képes normasértést végrehajtani, hogy közben (legalább részben) fenntartja a „morális személy" önképét, mert az önkontroll erkölcsi komponenseit helyzetileg felfüggeszti.

- Felelősség tagadása: „Nem az én hibám / sodort a helyzet." (Sykes & Matza, 1957).
- Kár tagadása: „Valójában nem történt igazi kár / úgysem számít." 1957).
- Áldozat tagadása: „Nem is volt igazi áldozat / megérdemelte."
- Elítélők elítélése: „Ők sem különbek / képmutatók."
- Magasabb lojalitások: „A barátért/csoportért muszáj volt.").

3.2.8. A kulturális konfliktus elmélete

Thorsten Sellin kulturális konfliktuselmélete a chicagói „társadalmi dezorganizáció" gondolatát továbbépítve arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnözés a társadalomban egymással párhuzamosan létező, részben ellentmondó normarendszerek találkozási zónájában keletkezik (Sellin, 1938). Az eltérő erkölcsi és jogi konvenciók szükségszerűen különböző viselkedési elvárásokat formálnak, így ugyanazon cselekmény az egyik kultúrában legitim, a másikban tiltottnak minősülhet.

Elsődleges konfliktus: két elkülönült kultúra normái ütköznek, amikor egyik közösség tagjai a másik kulturális térbe kerülnek (például migráció, területi hódítás).

Másodlagos konfliktus: egy összetettebb, komplex társadalmon belül az egyszerűbb rész-kultúrák normái homogenizálódás közben feszülnek egymásnak; a személynek több, egymással inkompatibilis elvárásrendszernek kellene egyidejűleg megfelelnie.

Sellin tehát a bűnözést nem deviáns személyiségjegynek, hanem normakollízió strukturális következményének tekinti.

George Vold továbbviszi a konfliktus-paradigmát: szerinte a bűncselekmények jelentős része csoportérdek-ütközések politikai „melléktermé̈ke" (Vold, 1958). A társadalom különféle érdekcsoportok versengő terepe; a büntetőjogi tilalmakat a hatalmi pozícióba kerülő csoportok szabják meg, így a konfliktusok vesztesei kriminalizálódnak. A „bűnös" kategóriája tehát nem abszolút erkölcsi minősítés, hanem a hatalomért vívott küzdelem eredménye: ami az egyik csoportnak érdeksérelem, a másiknak legitim taktika.

Mindkét elmélet szintetizáló ereje abban rejlik, hogy a bűnözést nem egyéni patológiaként, hanem a több-normás, hatalmi viszonyokkal terhelt társadalmi struktúra logikus kivetüléseként értelmezik.

3.2.9. A társadalmi ellenőrzés elmélete (social control theory)

Az 1950-es évek fordulóján az amerikai kriminológia a bűnözés okát a kérdés inverzével közelítette meg: miért marad a populáció döntő többsége törvénykövető? E perspektívaváltás hívta életre a korai kontroll-elméleteket.

Albert J. Reiss a bűnözést a személyes és társadalmi ellenőrzés kudarcaként értelmezte: a normasértés ott válik valószínűbbé, ahol a szocializációs közegek (különösen a primer csoportok) nem teszik hatékonnyá a normákat, illetve nem építik ki az önkorlátozás képességét (Reiss, 1951). Reiss meghatározásában a „személyes kontroll" az egyén azon képessége, hogy szükségleteit ne a közösségi normákkal ütköző módon elégítse ki, míg a „társadalmi kontroll" a csoportok és intézmények azon képessége, hogy a normákat ténylegesen érvényesítsék (Reiss, 1951).

E ponton érdemes ide helyezni Travis Hirschit, mert az általa középpontba állított „kötődés" (attachment) csak egy eleme annak a tágabb társadalmi kontrollstruktúrának, amely a normakövető szocializációhoz szükséges. Hirschi szociális kötelék (social bond) elmélete szerint a konformitást négy, egymást erősítő kötelék tartja fenn: kötődés (attachment), elköteleződés (commitment), bevonódás (involvement) és hit/elfogadás a szabályok legitim voltában (belief) (Hirschi, 1969). Így a „kötődés" nála nem azonos a társadalmi kontroll egészével, hanem a kontroll egyik kiemelt, informális csatornája; emellett a konvencionális célokhoz való kötöttség (commitment), a konvencionális tevékenységek időkitöltő ereje (involvement) és a normák legitimitásába vetett hit (belief) is a visszatartás mechanizmusai (Hirschi, 1969).

Walter C. Reckless visszatartás-/containment elmélete ezt a képet tovább finomítja az „inner–outer containment" megkülönböztetésével, vagyis azzal, hogy a normakövetést egyszerre tartják fenn belső (pszichés/önszabályozási) és külső (szociális-környezeti) „védőövek" (Reckless, 1961a, 1961b). A belső védőövhöz Reckless olyan elemeket kapcsol, mint az önkontroll, a pozitív énkép, az énerő, míg a külső védőövhöz a közvetlen környezet strukturális támaszait sorolja (következetes normatív „moral front", intézményi megerősítés, ésszerű elvárások, felügyelet és fegyelem, a valahová tartozás élménye és a legális alternatívák) (Reckless, 1961b).

Reiss és Hirschi programja tehát azt hangsúlyozza, hogy a normakövetés nem „alapértelmezett" adottság, hanem szocializációval kiépülő és fenntartott állapot: személyes (belső) és társadalmi (külső) kontrollok együttese szükséges hozzá (Reiss, 1951; Hirschi, 1969). Reckless ehhez egy olyan fogalmi nyelvet ad, amelyben a bűnözés kockázata akkor nő meg, ha a belső és/vagy külső visszatartó erők meggyengülnek, és a „pulls/pushes" (csábítások és nyomások) könnyebben áttörik a védőöveket (Reckless, 1961b).

Az internet és a digitális technológiák térnyerésével új dimenzió nyílt a bűnözés elemzésében. A darknet piacokon a bizalom és kockázat percepciója kritikus tényezővé vált a vásárlói döntésekben, különösen az illegális áruk, például kábítószerek online beszerzésénél (Kiss & Szigeti, 2023). A horizontális bizalom alakulása a kriminológiai elméletek fényében azt mutatja, hogy a bűnözői piacok önszabályozó rendszereket alakítanak ki, amelyek megfelelnek a társadalmi kötelékek és normák egy speciális, illegális kontextusának (Bancroft, 2019; Przepiorka et al., 2017).

3.2.10. Bizalom és kontroll – integrált megközelítés

A kontroll-elméletek központi kérdésfeltevése („miért törvénykövető a többség?”) implicit módon mindig a bizalom problémáját is érinti: a normakövetés stabil fenntartásához nem elég a külső kényszer, hanem szükségesek azok a kapcsolati és normatív feltételek is, amelyekben az egyén bízik (a másikban, az intézményekben, a szabályok értelmében), és ezért érdemesnek látja a megfelelést. Ezt a gondolatot a bizalomelméletek segítségével úgy lehet továbbvinni, hogy a „bizalom” ne pusztán pozitív társadalmi erőforrásként jelenjen meg, hanem kétarcú (ambivalens) jelenségként: lehet a konformitás és együttműködés motorja, de lehet a deviancia és illegális kooperáció „ragasztóanyaga” is.

E megközelítésben a bizalom szerepe akkor tekinthető „normálisnak” (szociálisan integratívnak), ha a társadalmi normák betartását támogatja: például a családi/iskolai kötelékek és a normák legitim voltába vetett hit olyan bizalmi közeget teremtenek, amelyben a belső önkontroll és az informális kontrollok hatékonyabban működnek (Hirschi, 1969; Reiss, 1951). Ezzel szemben „negatív” (kriminogén) bizalomról beszélhetünk, ha a bizalom elsősorban bűnelkövetői közösségekben szerveződik meg, és az illegális együttműködést teszi kiszámíthatóvá: ilyenkor a bizalom nem a normakövetést, hanem a normasértés koordinációját segíti, különösen ott, ahol a formális jogi kikényszerítés eleve nem elérhető vagy kerülendő.

Darknet mint példa: bizalom „rend nélkül”

Az internet és a digitális technológiák térnyerésével új dimenzió nyílt a bűnözés elemzésében, mert a darknet-piacokon a bizalom és a kockázat-percepció közvetlenül piacformáló tényezővé vált az illegális tranzakciókban (Kiss & Szigeti, 2023). Empirikus kriptomarket-adatok alapján kimutatták, hogy a reputáció (értékelések) a jogi végrehajtás hiányában is képes együttműködést létrehozni, és a jobb értékelési előéletű eladók magasabb árakat tudnak érvényesíteni, illetve gyorsabban értékesítenek (Przepiorka, Norbutas, & Corten, 2017). Ugyanebből következik, hogy a darknet-piacok a „private governance” (magán-szabályozás) irányába tolódnak: a reputációs mechanizmusok és a platformszintű megoldások (pl. escrow) a bizalom intézményesített „pótlékaiként” működnek ott, ahol a felek anonimitása és a jogellenesség miatt a klasszikus jogi garanciák kiesnek (Przepiorka et al., 2017).

A horizontális bizalom alakulása a kriminológiai elméletek fényében ezért kettős olvasatot enged: egyrészt a bizalom (reputáció) a piaci együttműködés minimális rendjét képes megteremteni anonim, extra-legális környezetben, másrészt ugyanez a bizalmi infrastruktúra a bűnözői piacok önszabályozását erősíti, vagyis társadalmilag káros, illegális normakövetést stabilizál (Bancroft, 2019; Przepiorka et al., 2017). E logikában az anonimitás nem pusztán technikai védőréteg, hanem a bizalom sajátos előfeltétele is: az „ismeretlenség” kockázatát reputációs jelek és platformmechanizmusok csökkentik, így az anonimitás és a bizalom egyszerre, egymást feltételezve szervezhet illegális csereviszonyokat (Kiss & Szigeti, 2023; Przepiorka et al., 2017). Egy online környezetben azonban az anonimitás és az adatok védelme új kihívásokat támaszt ezen elméletek számára, hiszen az anonimitás mint bizalmi tényező különösen fontos szerepet tölt be az illegális darknet piactereken (Kiss & Szigeti, 2023). Ezért a modern kriminológia – miközben hagyományos elméleti alapokra épít – fokozott figyelmet fordít az informatikai technológiákra, a digitális bűnözés mintázataira, valamint a fogyasztói attitűdök és bizalom vizsgálatára olyan online tereken, amelyek jelentős társadalmi és jogi következményekkel bírnak (Bergeron et al., 2022; Szigeti et al., 2023). Az empirikus kutatások, mint például a magyarországi nagy mintás kérdőíves vizsgálatok a darknet bizalmi tényezőiről,

hozzájárulnak ahhoz, hogy a kriminálpolitikai stratégiák hatékonyabbak és célzottabbak legyenek, figyelembe véve a technológiai és társadalmi valóság összefonódását.

Szempont	Biológiai irányzatok	Társadalmi irányzatok
Fő ok	Genetikai hajlam, öröklés	Környezeti hatások
Hangsúly	Egyéni tényezők	Strukturális tényezők
Módszer	Antropometriai mérések	Statisztikai elemzés
Képviselők	Lombroso, Goring, Hooton	Durkheim, Merton, Shaw
Megoldás	Orvosi kezelés, szelekció	Társadalmi reform
Kritika	Determinizmus, rasszizmus	Makroszintű megközelítés

7. táblázat: Biológiai és társadalmi irányzatok összehasonlítása. (Forrás: saját szerkesztés Lombroso: 1876; Goring: 1913; Durkheim: 1895. stb. alapján).

3.2.10. Sokténye zős (multifaktorális) elmélet

A különböző faktorok komplex tanulmányozása, kölcsönhatásuk előtérbe állítása, amelynek során nem elsődleges sem a biológiai, sem a társadalmi tényező, nincs kizárólagosság vagy dominancia. Sheldon Glueck és felesége, Eleanor Glueck (Harvard Egyetem) évtizedes kutatómunka után 1950-ben „A fiatalkori bűnözés kibontása" című művükben törekedtek arra, hogy feltárják a számításba jöhető biológiai, pszichológiai, valamint társadalmi tényezőket (Glueck & Glueck, 1950). 500-500 bűnelkövető és nem bűnöző fiatalkorú testalkatát, pszichikus sajátosságait és társadalmi környezetét (szülői otthon, iskolai nevelés, baráti kapcsolatok, társadalmi helyzet) hasonlították össze, hogy elhatárolják a kriminogén faktorokat a normakövetésre ösztönző tényezőktől. Ezt megelőzően 15 éven át a büntető intézkedések hatását tanulmányozták, de arra jöttek rá, hogy az okok alapos ismerete nélkül nem dolgozhatják ki a bűnmegelőzés hatékony rendszerét. Induktív módszert követtek: a konkrét tényektől haladtak a tömegjelenség szintjéig, használva a pszichiátria, a genetika, pszichológia, pedagógia, szociológia és a közgazdaságtudomány ismereteit, megfelelő szakembereket is bevontak. Hipotézisük szerint bármilyen jelentős legyen egy-egy tényező (pl. a társadalmi dezorganizáció, vagy a szubkultúra vagy a kulturális konfliktus), a bűnös emberi viselkedés nem ragadható meg velük maradéktalanul: csak a tényezők sokaságának és azok kölcsönhatásának megismerése vezethet célhoz. A bűnös emberi magatartás ugyanis komplex bioszociális probléma: a biológiai szervezet, a pszichikus sajátosságok, valamint a környezeti hatások kölcsönhatásait kell mérni.

A bűnözés olyan dinamikus, többtényezős rendszerként érthető meg, amelyben a testi–alkati, temperamentumbeli, kognitív és társadalmi–kulturális faktorok egymásra hatása alakítja az elkövetővé válás kockázatát; sem a „biológiai", sem a „társadalmi" magyarázat önmagában nem elegendő. E szemlélet empirikus alapjait klasszikus longitudinális vizsgálatok is jelezték: a fiatalkorú elkövetők csoportszinten következetesen eltérő testi felépítést, temperamentumot, kognitív profilt és családi–szociális miliőt mutattak a nem delin-kens kontrollcsoportokhoz viszonyítva (Glueck & Glueck, 1950).

A fiatalkorú elkövetők jellegadó, csoportszintű különbségei (szintézis):

- Testi–alkati: túlsúly a mezomorf, erős, izmos habitus irányába.
- Temperamentum: fokozott impulzivitás, extraverzió, energikusság, agresszív válaszkészség.
- Magatartási mintázat: ellenségesség, kihívó és dacos attitűd, sértődékenység, kockázat- és kalandkeresés, tekintélyellenesség.
- Kognitív stílus: a konkrét problémamegoldás preferálása, módszeres–absztrakt megközelítés alacsonyabb aránya.
- Társadalmi–kulturális háttér: családi instabilitás, gyengébb érzelmi kötődés és kontroll, alacsonyabb normatív felügyelet, deprivált kulturális környezet, alacsonyabb externális támogatás és ellenőrzés (Vigh, 1998, pp. 56–57; Glueck & Glueck, 1950).

A fiatalkori bűnözés interakcionista megközelítése szerint tehát a biológiai adottságok (pl. temperamentum, végrehajtófunkciók) csak annyiban nyernek kriminogén vagy protektív jelentést, amennyiben a családi szocializáció, az iskolai kötődések, a kortárscsoportok és a tágabb kulturális ökoszisztéma kontextusában érvényesülnek. A megelőzés hatékonysága ezért nem az izolált, egydimenziós okok kezelésén, hanem a protektív kapcsolati tőke (szülő–gyermek kötődés, iskolai beágyazottság, közösségi erőforrások) erősítésén múlik.

A Glueck házaspár longitudinális kutatása igazolta, hogy a vizsgált elkövetők több mint fele már nyolcéves kor előtt, 90%-uk pedig tizenegy éves koráig mutatott társadalomellenes viselkedésmintákat, amelyek a családhoz, az iskolához és a kortársakhoz való rossz alkalmazkodásban jelentkeztek (Glueck & Glueck, 1950). E korai jelek azonban nem determinisztikusak: megfelelő időbeni intervencióval – különösen a szülői kompetenciák, az érzelmi kötődés és az iskolai támogatás fejlesztésével – a maladaptív pálya megfordítható. A prognosztikai gondolkodás így hangsúlyozza a gyermekek korai szűrését és a kriminogén kockázók korrekcióját, miközben tudatosítja, hogy számos „aggasztó” megnyilvánulás a serdülőkori érési folyamat átmeneti velejárója.

E szemlélet makrostrukturális alapja, hogy az urbanizáció, az iparosítás és a vagyonkoncentráció keretet szab a mikrokörnyezeti folyamatoknak: a zsúfoltság, a közösségi kontroll gyengülése és a státuszfrusztráció fokozza a családi-instabilitás, iskolai lemorzsolódás és deviáns kortárshálózatok kockázatát. A bűnözés tehát a szomatikus, pszichés és társadalmi tényezők kölcsönhatásának sajátos megnyilvánulása; a megelőzés kulcsa a személyes önszabályozási készletek és a támogató szocializációs terek egyidejű fejlesztése.

3.3. Modern kriminológiai irányzatok

3.3.1. Társadalomszerkezeti elméletek

3.3.1.1. A címkézés-elmélet (labelling-theory)

Az 50-es években erősödött meg az a hit, hogy a jóléti kapitalizmus megszünteti a szegénységet és a vele kapcsolatos olyan deviáns jelenségeket, mint a bűnözés. Azonban azokat az alapjogi vívmányokat, amelyekért harcoltak a II. világháborúban, otthon nem sikerült a gyakorlatba ültetni. Ez leginkább a fehérek és a feketék polgárjogaira vonatkozott. Ebben a

társadalompolitikai helyzetben alakult a társadalomtudósoknak egy csoportja, amely a címkézés-elmélet teoretikusaként azt vizsgálta, hogy bizonyos cselekményeket milyen módon, eljárással nyilvánítanak büntetendővé, és egyeseket miért és hogyan minősítenek bűnözőnek. Erős aggály merült fel arra nézve, hogy a mindenkori hatalom birtokosaitól eredeztethetőek a törvények, amelyek egyenlőtlenségeket és igazságtalanságokat szülnek, hiszen általuk deklaráltan válik valaki bűnözővé. A címkézés-elmélet szerint nincs született bűnöző, mert sokkal inkább a társadalomnak a cselekményre adott válaszán, vagyis reakcióján van a hangsúly, és a lényeg, hogy ez a reakció hatást gyakorol-e az egyén későbbi viselkedésére (Becker, 1963).

Howard S. Becker interakcionista megközelítése szerint a deviancia nem önmagában adott minőség, hanem társadalmi reakciók terméke: a szabályalkotók és a kontrollintézmények által működtetett megjelölési folyamat minősíti az egyént deviánssá, és a ráragasztott címke az identitás és az életlehetőségek szervező elvévé válhat (Becker, 1963). Ahogy Becker fogalmaz : *„A társadalmi csoportok hozzák létre a devianciát azáltal, hogy megalkotják azokat a szabályokat, amelyek megsértése devianciának számít, és ezeket a szabályokat meghatározott személyekre alkalmazzák, őket kívülállóként megcímkézve."* (Becker, 1963, p. 9.). E logika alapján a megbélyegzés kívülálló pozícióba tolja az érintettet, gyengíti konvencionális kötődéseit, és olyan közegek felé tereli, amelyek megerősítik a címkének megfelelő szerepviselkedést. Az utilitarista elméletek egyik kiindulópontja Becker közgazdasági megközelítése, amely a bűnelkövetést a várható hasznok és költségek (különösen a lebukás és büntetés várható terhe) mérlegelésével írja le, és a kriminálpolitikai beavatkozásokat az érvényesítés és szankcionálás paraméterein keresztül értelmezi (Becker, 1968).

Frank Tannenbaum „a rossz dramatizálása" tétele szerint a fiatalkori szabályszegések túlhangsúlyozott morális és intézményi kezelése maga konstruálhat bűnelkövetői identitást: „a társadalmi reakció által dramatizált rossz" a rendetlen gyereket fokozatosan bűnözőként definiálja, beszűkítve a visszatérés lehetőségeit (Tannenbaum, 1938). Edwin Lemert megkülönböztetése – elsődleges vs. másodlagos deviancia – pedig arra mutat rá, hogy a kezdeti, identitást még nem érintő szabálysértéseket a stigmatizáló reakciók képesek „másodlagos" devianciává alakítani, amikor az egyén már önmagát is a címkének megfelelően határozza meg (Lemert, 1951).

A 60-as évek (Vietnam, Watergate után) fejleményei csak tovább erősítették az elmélet pártolóit, akik tagadták, hogy az állam hatást tudna gyakorolni az elkövetőkre, sőt inkább hozzájárul a bűnözés létrejöttéhez. A bűncselekmény fogalma nem a jelenség természetéből, hanem a társadalmi minősítésből ered. Az állam és a társadalom diszkriminatív módon ragasztja rá az emberekre a bűnöző címkét. A bűnözés alapvető oka az állami reagálás a normasértésre (pl. a börtön a bűnözés iskola). Becker szerint a kriminális mivolt állandó szem előtt tartása a megtévedt embereket bűnöző életpályára kényszeríti, ezért az elkövetőben rögzül a kriminális mivolt és végül azonosul azzal; kitaszított lévén a hasonló címkékkel ellátottak társaságába kerül (Becker, 1963). Erős kiközösítés érvényesül a börtönviselttel szemben, ami megnehezíti a munkaviszony vagy egyéb társadalmi kapcsolatok kialakítását, fenntartását. Interakcionista elméletnek is hívják (mivel alapja a normasértő és az arra reagáló személyek interakciója). Az állami beavatkozás korlátozásának négy módja lehetséges: dekriminalizálás, elterelés (diversion), megfelelő eljárási garancia, szabadságvesztéssel járó büntetések csökkentése. A

címkézés-elmélet nem egy kauzális elmélet a bűnözés okságára vonatkozóan, hanem inkább egy olyan látásmód, amely felöleli a hagyományos megközelítés mellett a társadalmi kontroll fontosságát is.

3.3.1.2. A radikális elmélet

A kapitalista jóléti rendszerben való csalódottság a korábbi elméletekkel való szakítást és azok továbbfejlesztését indokolta. Sokan radikális megoldásokban gondolkodva láttak kiutat a válságból, ami számos nem kívánatos incidenst hozott létre, mint a Watergate-botrány, Kennedy vagy Martin Luther King 1962-es meggyilkolása. Ebben nagy szerepet játszott a marxista ideológia intellektuális öröksége, amely szerint éles osztályharc folyik a kapitalizmusban. A termelési eszközöket birtokló tőkések önző és kapzsi módon zsákmányolják ki a munkásosztályt. Willem Adrian Bonger (1876–1940) a bűnözés és a közgazdaságtan összefüggéseiről alkotott versenydolgozata jelentős hatást gyakorolt a koherens ekológiai bűnözésértelmezés létrejöttéhez (Bonger, 1916). A kapitalizmus olyan társadalmi atmoszférát teremt, amely kevéssé ösztönöz a társadalmi felelősségre, mivel az egyenlőtlen elosztás az önzést preferálja, így a gazdasági szemlélet és a bűnözés közötti kapcsolat szoros.

A büntetés társadalmi-gazdasági determinantumait elsőként Georg Rusche és Otto Kirchheimer fogalmazták meg pönológiai alapművükben: *„a büntetés története voltaképpen a gazdasági és társadalmi feltételek változásának története”* (Rusche & Kirchheimer, 1939, p. 5). E nézőpont szerint a szankciók jellege nem a prevenciós racionalitásból, hanem az „emberi élet piaci értékéből” és a munkaerő iránti keresletből vezethető le.

Az 1970-es évek radikális kriminológiája ezt a gondolatot a kapitalista hatalmi struktúrák elemzésével bővítette. Ian Taylor, Paul Walton és Jock Young szerint *„a büntetőjog fegyelmező gépezete a társadalom alatti osztályt tartja ellenőrzés alatt, miközben a tőkés tulajdonosok közötti konfliktusokat csupán polgári jogi szabályok mediatizálják”* (Taylor, Walton, & Young, 1973, p. 270). A bűnözés tehát a kapitalista termelési mód strukturális ellentmondásainak terméke; tartós visszaszorítása csak a tőkés rend meghaladásával képzelhető el.

Az amerikai kritikai irányzatot Richard Quinney vitte tovább: „*A bűncselekmény olyan magatartás, amelyet a politikailag szervezett társadalomban a hatalmi csoportok kriminalizálnak”* (Quinney, 1974, p. 16). A büntető-igazságszolgáltatás normáit tehát a domináns réteg alkotja, s ezzel saját gazdasági és ideológiai érdekeit védi. Quinney konklúziója koherens a brit radikális kriminológusokéval: a bűnözés társadalmi problémája csak „a demokratikus szocializmus keretei között”, az osztályalapú hatalmi viszonyok felszámolásával oldható meg (Quinney, 1974).

E kritikai gondolkodók közös premisszája, hogy a büntetés és a „bűn” fogalma nem jogpozitivista absztrakció, hanem a gazdasági rend és a hatalmi struktúrák tükörképe; a kriminalitás megértése ezért elválaszthatatlan a társadalmi egyenlőtlenségek és a politikai erőviszonyok elemzésétől.

A radikális kriminológia a bűnözést az uralkodó–alávetett viszonyrendszer tüneteként és a kapitalista társadalmi rend strukturális következményeként értelmezi. Ennek megfelelően a bűnözés tipológiáját három nagy kategóriában ragadja meg:

- uralkodói kriminalitás (például a Watergate-ügy);
- megélhetési bűncselekmények (pl. lopás és egyéb vagyon elleni deliktumok);
- ellenállási bűncselekmények (politikai erőszak, terrorizmus).

A kiindulópont a társadalmi igazságtalanság elsődlegessége: nem a bűnelkövetők „kezelése" a cél, hanem a kriminalizációt termelő gazdasági–hatalmi rend felszámolása. William J. Chambliss és Robert B. Seidman e logikát úgy fogalmazzák meg, hogy *„a bűncselekmény az osztálytársadalom racionális terméke; az alsóbb osztály számára ésszerű az a viselkedés, amely osztályhelyzetéből fakad"* (Chambliss & Seidman, 1971, p. 52). A rendészeti szelekció sem semleges: *„ha a büntető igazságszolgáltatásban mégis érvényesül az igazságosság és a tisztesség, az inkább a véletlen műve, semmint a rendszer logikája"* (Chambliss & Seidman, 1971, p. 219).
E szemlélet következménye, hogy a bűnözés csökkentése tartósan csak „új társadalmi rend" mellett képzelhető el; a büntetőjog működése az alsóbb osztályok fegyelmezésének eszköze, miközben az uralkodói visszaélések rejtettebb csatornákon maradhatnak látensben; az intézményi „igazságosság" eseti, kontingens, nem pedig a rendszer szükségszerű kimenete.
Anthony Platt kritikája ugyanezt a vonalat erősíti, amikor a hagyományos kriminológiát az uralkodó rend ideológiai szolgálatába állítottnak minősíti: „*a hagyományos kriminológia az uralkodó rendet szolgálja, nem az igazságot"* (Platt, 1974, p. 11). Platt és Horton szerint épp ezért csak egy világrendszer-szintű, kritikai keret kínálhat koherens alternatívát a kapitalista magyarázatokkal szemben.

Elmélet	**Fő képviselő**	**Alapgondolat**	**Alkalmazási terület**	**Hatás (1-10)**
Racionális döntés	Becker, Clarke	Költség-haszon elemzés	Prevenciós stratégia	9
Rutintevékenység	Cohen, Felson	Lehetőség strukturálás	Környezetformálás	8
Társadalmi kötelék	Hirschi	Kötődések ereje	Családi nevelés	9
Címkézés	Becker, Lemert	Társadalmi reakció	Büntetőpolitika	7
Konfliktus	Vold, Quinney	Hatalmi viszonyok	Társadalomkritika	6
Jóléti bűnözés	Grassberger, Brenner	Relatív depriváció	Jóléti társadalom	5
Béketeremtő	Quinney (késői)	Konfliktusfeloldás	Mediáció	4

8. táblázat: Modern kriminológiai elméletek áttekintése. Forrás: saját szerkesztés Gönczöl, Kerezsi, Korinek & Lévay, 2006; Korinek, 2013; OKRI Kriminológiai Tanulmányok 50., 53., 57.; Magyar Kriminológiai Társaság válogatás 2020 alapján.)

3.3.1.3. Neoklasszikus irányzatok – a racionális döntés elmélete, és a rutintevékenység megközelítés

Gary S. Becker közgazdasági kiindulópontja szerint a bűnelkövetés nem „különleges" motivációból következik, hanem abból, hogy az egyén a rendelkezésére álló erőforrásait (idő, energia, kockázatvállalás) a várható haszon és a várható költségek mérlegelésével allokálja, még bizonytalan kimenetek mellett is (Becker, 1968/1974). Becker modelljében a döntés kulcsváltozói a várható nyereség, a lebukás/ítélet valószínűsége (p*p*) és a szankció „ára"/súlyossága (f*f*), vagyis az elkövető akkor választja a normasértést, ha az abból származó várható hasznosság meghaladja a legjobb legális alternatívából származó hasznosságot (Becker, 1968/1974). A becker-i keret fontos, gyakran alábecsült eleme, hogy nem „tökéletes racionalitással" számol: a választáselméleti magyarázat a bizonytalanságot, az eltérő kockázati attitűdöket és a korlátozott információt is beépíthetőnek tekinti, és ebből vezeti le például azt a klasszikus kriminálpolitikai intuíciót, hogy a szankció bizonyossága és a szankció súlyossága nem azonos módon hat a bűnözésre (Becker, 1968/1974).

Ezt a közgazdasági alapot finomítja a racionális döntés kriminológiai adaptációja Cornish és Clarke nyomán: itt a hangsúly azon van, hogy a bűnelkövetés döntési folyamat, amelyben az elkövető a környezetből származó információkat (kockázat, őrzés, menekülési út, célpont-jellemzők) szelektíven veszi észre, és időnyomás, készségek, rutinok mellett „korlátozott racionalitással" hoz döntést (Clarke & Cornish, 1985). A modell egyik lényegi többlete, hogy különválasztja az alkalmi elkövetést és a bűnözői életmódot: a beágyazott rutinok, kapcsolatok és „szakmai" tapasztalat csökkentheti a felderítés és a végrehajtás döntési költségeit, így akár kisebb marginális haszon is elég lehet az elkövetés fenntartásához (Cornish & Clarke, 1985; Cornish & Clarke, 1986). Ugyanebből a logikából érthető a displacement (elmozdulás) kérdése is: ha egy adott helyen nő a kockázat vagy csökken a haszon, az elkövető nem „eltűnik" szükségképpen, hanem gyakran más időpontra, helyszínre, célpontra vagy módszerre vált — vagyis az elmozdulás mértéke és iránya a bűncselekmény-specifikus „választás-strukturáló" tényezőktől függ (Cornish & Clarke, 1986; Clarke & Cornish, 1985). Ezzel párhuzamosan a rutintevékenység-elmélet (Cohen & Felson) nem az elkövető belső motivációjára koncentrál, hanem a bűncselekmény minimális szituációs feltételeit rögzíti: (1) motivált elkövető, (2) alkalmas célpont és (3) a képes őrző (capable guardian) hiánya, amelyeknek térben és időben össze kell találkozniuk a „sikeres" közvetlen kontaktusú predatív bűncselekményhez (Cohen & Felson, 1979). A célpont alkalmasságát Cohen és Felson (a későbbi szakirodalomban is gyakran használt bontás szerint) olyan jellemzők adják, mint az érték, a láthatóság, az elérhetőség és az „inercia/kezelhetőség" (méret, súly, rögzítettség), míg az őrzés lehet formális (rendőrség, biztonsági személyzet, technikai védelem) és informális (szomszédsági jelenlét, „szemek az utcán", mindennapi felügyelet) (Cohen & Felson, 1979). A rutintevékenység-közelítés tétje az, hogy a bűnözési trendek akkor is emelkedhetnek, ha az „elkövetői motiváció" nem nő, mert a társadalmi rutinok (például a háztartáson kívüli aktivitások eltolódása) megváltoztatják a célpontokkal és őrzéssel kapcsolatos konvergenciát (Cohen & Felson, 1979).

A három keret együtt akkor alkot feszes struktúrát, ha világosan kijelölt a szerepük ugyanabban az oksági láncban: Becker megadja az általános ösztönző-logikát (a várható haszon–költség és a szankciók paraméterei), Cornish–Clarke megmutatja, hogyan „fordul le" mindez konkrét, bűncselekmény-specifikus döntésekké korlátozott racionalitás mellett, Cohen–Felson pedig azt írja le, milyen hétköznapi rutinok és környezeti feltételek teszik lehetővé, hogy a motiváció tényleges cselekménnyé váljon (Becker, 1968/1974; Clarke & Cornish, 1985; Cohen & Felson, 1979). Kriminálpolitikai értelemben ebből következik, hogy a beavatkozások nemcsak a „motivációt" célozhatják, hanem az alkalom-struktúrát is: a célpont vonzerejének csökkentésével, az őrzés erősítésével, valamint a lebukás és a szankció bizonyosságának növelésével (nem pusztán a tételek emelésével) a bűnelkövetés relatív vonzereje mérsékelhető, és az elmozdulás várható iránya is jobban előrejelezhető (Becker, 1968/1974; Cohen & Felson, 1979; Cornish & Clarke, 1986).

3.3.1.4. A konfliktuselmélet

Ahogy a címkézéselmélet, úgy a konfliktusos modell is a lázadásban és az értékek megkérdőjelezésében gyökerezik, és nem a bűnözésre vagy annak okaira keresi a választ, hanem az azt alakító rendszer helyes működését vitatja. A konszenzusos modell azon alapszik, hogy az emberek általában egyetértenek abban, amit az állam is bűnnek tart. Ha valaki megsérti a törvényt, azzal a kollektív tudatot sérti meg, ezáltal a büntetés a társadalom részéről jogos. A konfliktuselmélet képviselői szerint a törvények nem a közjót testesítik meg, hanem csak bizonyos társadalmi csoportok érdekeit, amelynek hatalmában áll a törvények elfogadása. Kulcsfogalma a hatalom. Akinek a kezében van a hatalom, annak az lesz a célja, hogy a többieket hátrányos helyzetbe hozza, és ott tartsa. Valójában a törvények a hatalmi viszonyokat képezik le azzal, hogy bizonyos viselkedésformákat deviánsnak nyilvánítanak. Hívei a normák relativitását hangsúlyozzák, mivel térben és időben változóan jelennek meg bizonyos magatartások, pl. alkoholfogyasztás vagy halálbüntetés. A hatalom birtokosai olyan cselekményeket nyilvánítanak bűncselekménnyé, amely veszélyezteti az ő hatalmukat. A törvények a kontrollgépezet részévé válnak.

George Vold a bűnözést nem egyéni „eltévelyedésként", hanem csoportok közötti érdek- és értékkonfliktus jogi lenyomataként értelmezi: *„a bűn a csoportok közötti konfliktus terméke, és a büntetőjog funkciója e konfliktus kezelése"* (Vold, 1958, p. 205). Ezzel a hangsúly az egyéni devianciáról a kollektív dinamikára kerül át: a jogalkotás és jogalkalmazás nem semleges normarend, hanem a versengő csoportok erőviszonyait tükröző, konfliktusmenedzselő gyakorlat.

Ralf Dahrendorf a konszenzus-központú társadalomkép realizmusát vitatja, és a rend forrását az autoritás kényszergyakorlásában jelöli meg: „*a közös értékkonzensus által integrált társadalom képe utópisztikus; a társadalmi rend azon a kényszeren nyugszik, amelyet a hatalmat birtoklók gyakorolnak"* (Dahrendorf, 1959, p. 165). Következtetése szerint a kohézió nem mély egyetértés, hanem intézményesített alá- és fölérendeltség eredménye; a büntetőhatalom e rend fenntartásának strukturális eszköze.

Austin T. Turk a kriminalizáció lényegét a hatalmi észlelés–értékelés–kezelés folyamatába helyezi: „a bűnözőség státusz, amelyet a jogi autoritások ruháznak az egyénekre: ők határozzák meg, észlelik és dolgozzák fel a személyeket elkövetőként" (Turk, 1969, p. 12; saját fordítás). Elméletében párhuzamosan működik a domináns társadalom és az alávetettek normakultúrája, és ennek feszültségét a jog kezeli: *„a normaszegések az uralmat gyakorlók és az alávetettek kapcsolatának stabilitási mércéjévé válnak"* (Turk, 1969, p. 54). Minél inkább eltérnek e normák és elvárások, annál valószínűbb a kollízió, amely kriminalizációban csapódik le.

A konfliktusparadigma empirikus vizsgálatai következetesen kimutatják, hogy a büntető igazságszolgáltatás szelekciója nem egyenletes: faji és osztályalapú torzulási mintázatok figyelhetők meg, amelyek a domináns csoportokhoz köthető magatartások nagyobb arányú látenciájában vagy enyhébb jogkövetkezményeiben, míg a marginalizált csoportok hasonló cselekedeteinek gyorsabb kriminalizációjában jelennek meg.
A megközelítés célja nem az egyéni felelősség vitatása, hanem annak feltárása, hogy a „bűn" definíciója és az arra adott intézményi válasz miként ágyazódik be a hatalmi viszonyokba: ki állítja fel a normákat, kire és milyen módon alkalmazzák, és mindez milyen társadalmi következményekkel jár.
Normatív tanulságként a jogegyenlőség érvényesítését erősítő garanciák – a definíciós és szankcionálási döntések átláthatósága, számonkérhetősége és torzításcsökkentő mechanizmusai – nélkül a büntetőjog könnyen a status quo fenntartásának eszközévé válhat.

3.3.1.5. A jóléti bűnözés elmélete

A vagyon elleni bűnözés egy része azonban már nem szükséglet szülte bűnözés, nem magyarázható csak az objektív szegénységgel. A jóléti bűnözés teóriája Grassberger belga kutató nevéhez fűződik (Grassberger, 1963). Az 1960-as évektől, amikor a nyomorból való kiszabadulás ismert jelenséggé vált, az életszínvonal emelkedése ellenére is nőtt a bűnözés. Ennek okai a következőkben keresendőek: a magasabb életszínvonal kényelmesebb életformához vezet, ezzel az alkalmazkodási képesség is csökken. A magasabb életszínvonallal az igények is nőnek, meghaladva a lehetőségeket. Növekvő igények közül kiemelendőek a szexuális igények. A technikai haladással több szabadidő jár együtt, kevesebb házimunkát kell végezni, így a nők is dolgozhatnak, ami nagyobb jövedelmet és jólétet biztosít a családoknak. A nagyobb jövedelem elérése lesz a cél, aminek eredője, hogy sok családban a gyerek magára marad, amíg a szülők dolgoznak, azonban anyagi téren túlzottan ellátott módon, ami elkényeztetéshez vezet. A bűnözés velejárója a társadalmi életnek, a társadalmi rendszer fejlettségétől függetlenül. A 70-es években kialakult egy új irányzat, amelyet a jóléti bűnözés modern elméletének neveztek. Képviselője Brenner, aki 1976-ban fogalmazta meg alaptételét: a szociális egyenlőtlenséggel magyarázható alapvetően a vagyon elleni bűnözés növekedése. A munkanélküliség, az egyéb egyenlőtlenségek, mint az egyes csoportok többihez képest alacsonyabb jövedelme a relatív szegénység, a hátrányos helyzet erős átéléséhez vezet, és ebből ered a bűnelkövetés (Brenner, 1976).

Német követője, Heiland szerint a modern társadalmak a növekvő vagyon elleni bűnözést eddig alapvetően két elmélettel magyarázták (Heiland, 1982). Az egyik, a szociogazdasági elmélet szerint a nyugati ipari társadalmakban az élethelyzetek változásai, a gazdasági fejlődés eltérő intenzitású hatásai következtében egyes társadalmi csoportok (nők, idős munkavállalók, munkanélküliek stb.) hátrányos helyzetbe kerülnek. A hátrányos helyzet észlelése egy részüknél olyan irányba hat, hogy bűnös magatartással igyekeznek levezetni a rájuk nehezedő strukturális feszültségeket. A jóléti bűnözés elmélete szerint a jólét növeli a jövedelmeket, az árukínálatot, de a szükségletek gyorsabban nőnek a reális lehetőségeknél. E feszültségek feloldása érdekében követnek el bűncselekményeket. Heiland a két elméletből egy integrált harmadikat alkotott, és arra az eredményre jutott, hogy a hátrányos helyzetű csoportok esetében az elosztási pozíciók romlanak, ami azt jelenti, hogy miközben javul az életszínvonaluk, jövedelmük, a többi társadalmi csoporthoz képest kisebb mértékben részesednek az általános

növekedés javaiból, előnyeiből, amelyet pszichésen mélyen átélnek. Ez a magyarázata annak, hogy az egyenlőtlenségek növekedése, illetve az életkörülmények javulása egymástól függetlenül a vagyon elleni kriminalitás növekedését eredményezi (Heiland, 1982).

3.3.1.6. Radikális feminista elmélet

Elsősorban a női bűnözésre kereste a magyarázatot, aminek okául a férfi agressziót jelölte meg. A férfiak igyekeznek a nőket irányítani, akaratukat rájuk kényszeríteni. A radikális és szocialista feministák kutatásai betekintést engednek abba a folyamatba, amellyel konceptualizálják a jogot, a társadalmi kontrollt és a bűnözésről alkotott elméleteket (Smart, 1976). A kriminológusok férfi-centrikus módon közelítik meg az erőszakot. A nemiségnek erős hatása van az igazságszolgáltatás folyamatára. A nők gazdasági függőségben vannak a családokban.

3.3.1.7. Béketeremtő kriminológia

A harmonikus, békés társadalom elérésének legjobb eszköze a kölcsönös segítség és a konfliktusok feloldása, mint az állami kényszer alkalmazása. A radikális kriminológiától teológiai behatásra fordult Richard Quinney e irányzat felé (Quinney, 1980). Az elmélet radikális szembefordulást jelentett az elnyomással és az igazságtalansággal: annak ellenére, hogy elismeri a hatalom és az alávetettek dialektikus kapcsolatát, a társadalomban a béketeremtő megoldásokat kell ösztökélni, amely egyértelműen elutasítja a bűnözéssel szemben vívott háború felfogását. Az álláspont szerint az erőszak a büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívülről jön, ezért a társadalmi környezet formálása és megváltoztatása a cél. A bűnözés jogi meghatározásával sem értenek egyet, mert az a hibás rendszerhez köthető, a cselekményeket nem a tényállások büntetőjogi megítéléséhez kötnék, hanem ahhoz, hogy az milyen károkat okoz a társadalomnak. A büntetőeljárások hagyományos keretei helyett a bíróságok ítélkezését felváltva olyan békéltető intézményeket kell működtetni, amelyek a társadalomnak okozott károkra nem további károk okozásával válaszolnak, hanem éppen azok lehető legteljesebb felszámolásával, a helyzet valódi rendezésével reagálnak (Wozniak, 2000). Friss hazai kvalitatív eredmények hosszúidős fogvatartottak körében arra utalnak, hogy a vallásosság megélésének minősége és a felelősségvállalás között szoros kapcsolat azonosítható: a hitüket mélyebben megélők tipikusan vállalják a felelősséget, a büntetés mértékét sem vitatva; körükben a megbánás motívuma és a megbocsátás iránti vágy hangsúlyosan jelenik meg, ami a visszaesés kockázatát mérséklő tényező lehet (vö. Tihanyi, Sivadó, Fekete és Takács-Miklósi, 2024, 461–490).

Stratégia	Cél	Célcsoport	Módszerek	Hatékonyság
Elsődleges megelőzés	Kialakulás megakadályozása	Általános lakosság	Nevelés, szocializáció, környezetformálás	Magas (hosszú távon)
Másodlagos megelőzés	Korai beavatkozás	Kockázati csoportok	Családsegítés, iskolai programok, közösségi munka	Közepes-magas
Harmadlagos megelőzés	Visszaesés megakadályozása	Elkövetők	Rehabilitáció, utógondozás, pártfogás	Változó

9. táblázat: Bűnmegelőzési stratégiák tipológiája. (Forrás: saját szerkesztés Gönczöl, 1996, 1991; Gönczöl, Kerezsi, Korinek & Lévay, 2006; OKRI Kriminológiai Tanulmányok 53.; Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája 2024–2034. alapján)

3.3.1.8. Káosz elmélet

A káosz elmélet (chaos theory) a rendszerek látszólag véletlenszerű, kiszámíthatatlan viselkedését vizsgálja, ahol a kezdeti feltételek kis változásai is jelentős hatással lehetnek a rendszer későbbi állapotára. A kriminológiában az elmélet arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnözés és a bűnmegelőzés nem lineáris, egyszerűen előrejelezhető folyamat, hanem számos társadalmi, gazdasági, pszichológiai és környezeti változó összetett kölcsönhatásának eredménye (Arrigo & Bartlett, 2008; ASC, 2025). Ez azt jelenti, hogy egy-egy kisebb változás – például egy új bűnmegelőzési program vagy egy társadalmi válság – jelentősen befolyásolhatja a bűnözés alakulását, de a pontos hatás iránya és mértéke nehezen megjósolható.

A kriminológusok számára a káosz elmélet lehetőséget ad a bűnözés okainak és következményeinek sokkal árnyaltabb, valósághűbb elemzésére, különösen a komplex társadalmi környezetekben. Az elmélet hangsúlyozza, hogy a bűnmegelőzési és intervenciós stratégiák eredményei gyakran kiszámíthatatlanok, mert a társadalmi rendszerben minden változás más-más irányba terelheti a folyamatokat (Arrigo & Bartlett, 2008; ASC, 2025). Ez a megközelítés különösen értékes a modern, komplex társadalmakban, ahol a bűnözés okai és következményei nem egyszerűen összefüggnek a hagyományos, determinisztikus elméletek alapján.

Példa: Egy közösségben bevezetett iskolai prevenciós program hatása a fiatalok bűnözési kockázata nem mindig jósolható meg pontosan, mert a program hatékonyságát befolyásolhatja a családi környezet, a baráti kapcsolatok vagy a közösségben bekövetkező egyéb változások is.

3.3.1.9. Big data analitika

A big data analitika a nagyméretű, sokféle forrásból származó adatok gyors és hatékony elemzését jelenti, amely lehetővé teszi a bűnözési minták, trendek és kockázati tényezők pontosabb azonosítását (Brantingham & Brantingham, 2018; Number Analytics, 2025). A rendőrségek, igazságügyi szervek és kriminológiai kutatók egyre gyakrabban alkalmazzák a big data analitikát a bűnözés előrejelzéséhez, a bűnmegelőzési stratégiák kidolgozásához és a nyomozások gyorsításához.

A big data analitika főbb alkalmazási területei:

- Prediktív rendőri munka (predictive policing): A korábbi bűncselekmények adatai alapján előre jelzik, hol és mikor valószínűsíthető a bűnözés, így a rendőrség célzottan irányíthatja az erőforrásait (Brantingham & Brantingham, 2018).
- Bűnözési hotspotok azonosítása: A bűnözési adatok térképezése révén kiemelik azokat a területeket, ahol a bűncselekmények aránya magasabb, így ott intenzívebb a jelenlét.
- Bűnelkövetők profilozása: A nagyméretű adatbázisok és gépi tanulási algoritmusok segítségével azonosítják a bűncselekményekhez kapcsolódó mintákat és viselkedési jellemzőket.
- Transznacionális bűncselekmények nyomon követése: A különböző országokból, rendszerekből származó adatok összekapcsolásával könnyebb azonosítani a nemzetközi bűnszervezeteket és a szervezett bűnözés hálózatait.

A big data analitika előnyei mellett figyelni kell az etikai kérdésekre, például az adatvédelemre, a profilozás veszélyeire és a rendőri erőforrások elosztásának igazságosságára (Brantingham & Brantingham, 2018).

3.3.1.9. Elméleti integráció a kriminológiában

Az elméleti integráció azt jelenti, hogy a különböző kriminológiai elméleteket összevonják, hogy komplexebb, sokténye zős magyarázatot adjanak a bűnözés okaira és mechanizmusaira (Pearson & Weiner, 1985; Akers, 2007). A hagyományos kriminológiai elméletek (pl. a társadalmi ellenőrzés elmélete, a feszültségelmélet, a szubkultúra elmélete) általában csak egy-egy szempontot hangsúlyoznak, míg az integrált elméletek figyelembe veszik a biológiai, pszichológiai, társadalmi és környezeti tényezők együttes hatását.

Az elméleti integráció főbb formái:

- End-to-end integráció: Az elméleteket egymás után sorolják, például a gyenge társadalmi kötelékek negatív baráti kapcsolatokhoz vezetnek, ami pedig a bűnözéshez vezet.
- Side-by-side integráció: Az elméleteket párhuzamosan alkalmazzák, attól függően, hogy milyen helyzetről van szó (pl. impulzív lopás vs. fehérgalléros bűnözés).
- Up-and-down integráció: Egy elméletet általánosítanak, hogy más elméletek is beleférjenek.
- Konceptuális integráció: Az elméletek kulcsfogalmait összekapcsolják, ha hasonló jelentésük van.

Az integrált elméletek hangsúlyozzák, hogy a bűnözés okai sokrétűek, és csak a különböző tényezők együttes vizsgálata adhat teljes képet a jelenségről. Például az Elliott és munkatársai által kidolgozott integrált elmélet a feszültség, a társadalmi tanulás és a társadalmi ellenőrzés elméleteit ötvözi, hogy magyarázza a fiatalkorú bűnözést (Pearson & Weiner, 1985; Akers, 2007).

Kutatási terület	Kutatások aránya (%)	Tendencia	Fontosság
Fiatalkorú bűnözés	18	Növekvő	Nagyon magas
Erőszakos bűncselekmények	15	Stabil	Magas
Vagyon elleni bűnözés	12	Csökkenő	Közepes
Szervezett bűnözés	8	Növekvő	Magas
Kiberbűnözés	12	Robbanásszerű	Nagyon magas
Viktimológia	10	Növekvő	Magas
Bűnmegelőzés	15	Növekvő	Nagyon magas
Fehérgalléros bűnözés	10	Stabil	Közepes

10. táblázat: Kriminológiai kutatási területek megoszlása. (Forrás: saját szerkesztés saját szerkesztés az OKRI kiadványai alapján (Kriminológiai Tanulmányok 60–61., Kutatások, https://www.okri.hu/); Gönczöl et al. (2019); Varga (2021); Bolyky & Sárik (2023).)

3.3.2. A modern biokriminológia

A pszichológiai zavarok biológiai vonatkozásaira keresi a magyarázatot. A szociológia és pszichológia tudományainak kizárólagos megközelítései, amelyek a biológiai tudományoktól független okokban keresik a bűnözés okait, bizonyosan célt tévesztenek. A legújabb kutatások bebizonyították, hogy a bűnözésnek igenis vannak biopszichológiai aspektusai. Elég csak a depressziósok agyhullámvizsgálataira, vagy a biokémiai abnormalitásokra, az idegrendszeri diszfunkciókra gondolni. Léteznek olyan bizonyítékok, amelyek genetikai bűnözési hajlamot valószínűsítenek. A modern biológia eredményeinek ötvözése a kriminológia fő áramlataival Edward Wilson nevéhez köthető, aki szociobiológusként a genetika és a biológia kapcsolatát kereste a szociális viselkedészavarral (Wilson, 1975). A kutatások eredményei olyan kérdéseket vetettek fel, hogy lehetséges-e a kapcsolat a biokémia egyensúlyzavar és az antiszociális viselkedés között? Vagy növelheti-e az agresszió szintet a vércukorszint abnormalitása? Esetleg van-e korreláció a vitaminok, a hormonok és a bűnözői viselkedés között?

3.3.2.1. A kromoszóma rendellenességek

A kromoszómák az örökítő anyagot tartalmazó celluláris struktúrák, amelyek génjeink tárolásáért és továbböröklésééért felelnek. Az embernek 23 kromoszómapárja van, az utolsó pár határozza meg a biológiai nemet: nők XX (X az anyától és X az apától), férfiak XY (X az anyától, Y az apától) kromoszóma-összetétellel rendelkeznek. A gamétaképződés során bekövetkező abnormális fejlődési folyamatok genetikus rendellenességekhez vezethetnek, amelyek közül a kriminológiai szakirodalom két típust emelt ki: az XYY és az XXY kromoszóma-aberrációkat. Az XYY-szindróma (Jacob-szindróma vagy „szuperférfi" elnevezéssel) a férfi népesség körülbelül 0,1%-át érinti. A korai vizsgálatok azt mutatták, hogy az XYY kromoszóma-összetételű férfiak húszszor nagyobb arányban találhatók meg a börtönökben, mint a normális XY kariotípusúak, és fokozott hajlamot mutatnak az agresszivitásra és fizikai erőszakra (Sandberg, Koepf, & Ishihara, 1961). Az XXY kromoszóma-összetétel (Klinefelter-szindróma) másféle jellemzőkkel jár: az érintett férfiak testi fejlődése gyakran elmarad az átlagtól, gyakrabban terméketlenek, gyengébb testalkatúak, és szexuális deliktumokra mutatnak nagyobb hajlamot.

A hatvanas évek kutatásait követő újabb vizsgálatok azonban jelentősen relativizálták ezeket az eredményeket, és rávilágítottak a környezeti tényezők és kulturális hatások elsődleges szerepére. A későbbi longitudinális követéses tanulmányok kimutatták, hogy a kromoszóma-aberrációk és a bűnelkövetés közötti korreláció nagyban függ a szocioökonómiai státusztól, a családi háttértől és a neveltetési körülményektől (Witkin et al., 1976). Hook (1973) átfogó elemzése rámutatott, hogy az XYY férfiak körében megfigyelt magasabb kriminalitási arány nagyobb részben a társadalmi-gazdasági deprivációnak és az alacsony intelligenciahányadosnak tulajdonítható, mint magának a kromoszóma-rendellenességnek.

A kortárs genetikai kutatások azt bizonyítják, hogy még az ilyen potenciális genetikus kockázati tényezőkkel rendelkező személyek esetében is a szocializációs környezet, a neveltetési körülmények, a kulturális háttér és a társadalmi támogatás képesek semlegesíteni vagy jelentős mértékben mérsékelni a bűnelkövetési hajlamot (Ratcliffe, 1999; Nielsen & Wohlert, 1991). Ez a felismerés hangsúlyozza a gén–környezet interakció összetettségét: a biológiai prediszpozíciók csak a kulturális és szociális közegben nyernek értelmet, és az utóbbi gyakran felülírhatja az előbbi hatását.

A kortárs kriminológia ezért az egyszerű genetikus determinizmust elveti, és a multifaktoriális, interakcionista megközelítést támogatja: a bűnelkövetés kialakulásában a biológiai, pszichológiai és szociális tényezők összetett kölcsönhatása érvényesül.

3.3.2.2. Kondicionálódási elmélet

Hans J. Eysenck bioszociális modellje a bűnelkövetés kockázatát a személyiség három stabil dimenziójához – pszichoticitás (P), extraverzió (E), neuroticitás (N) – és azok neurobiológiai alapjaihoz köti. Alaptétele, hogy a bűnelkövetők átlagosan magasabb pontszámokat mutatnak e tengelyeken, különösen P és E mentén, részben azért, mert nehezebben kondicionálhatók, így gyengébben épülnek ki a belső (lelkiismereti) gátlások. Megfogalmazása szerint „*A bűnöző viselkedés leginkább azoknál valószínű, akik magas pontszámot érnek el P-n, E-n és N-en, mivel az ilyen személyek nehezen kondicionálhatók, és ezért kevésbé valószínű, hogy erős lelkiismeretet alakítanak ki.”* (Eysenck, 1977, p. 222):

- Pszichoticitás: magas értéke impulzivitással, agresszivitással, empátiahiánnyal és antiszociális attitűddel társul; ez lazítja a normakövetést.
- Extraverzió: élménykeresés, dominancia és alacsonyabb kortikális alaparousal jellemzi; a gyengébb kondicionálhatóság miatt a szankciók kevésbé építenek tartós belső gátlásokat.
- Neuroticitás: szorongás, érzelmi labilitás és hangulat-ingadozás; stressz alatt kedvezőtlen megküzdési mintákat aktiválhat, különösen, ha magas P és E értékekkel társul.

A modell másik pillére a morális gátlások tanuláselméleti eredete: a normaszegéshez társított averzív következmények (rosszallás, büntetés) ismétlődése kondicionálja a lelkiismeretet. Mivel a kondicionálhatóság arousalfüggő, az extraverzió hátrányt jelent: alacsonyabb éberségi szinten ugyanazon ingerek kisebb tanulási hatást váltanak ki, ezért a normakövetés „önhordó” belső kontrolljai gyengébben alakulnak ki.

E kerethez illeszkedően a fejlődés- és életpálya-kriminológia rámutat: a személyiségdiszpozíciók hatását a szocializáció minősége, a kortárskapcsolatok, az iskolai és közösségi beágyazottság, valamint a lehetőségstruktúrák jelentősen modulálják. Farrington longitudinális eredményei szerint a bűnözői pályák dinamikusak: a kora gyermekkori kockázók (családi diszfunkció, gyenge felügyelet, antiszociális kortárshatások) és a későbbi protektív fordulópontok (tartós párkapcsolat, stabil foglalkoztatás, pro-szociális kötődések) együtt magyarázzák a belépést és a kilépést a kriminalitásból. Másként fogalmazva: a P–E–N profilok nem önmagukban determinálnak, hanem a fejlődési pálya és a környezeti kontextus metszéspontjaiban válnak relevánssá (Farrington, 1997).

Az elméletek célja tehát az volt, hogy kimutatható legyen az az örökletesen eltérő idegrendszeri mechanizmus, amelyik szoros összefüggésben van azokkal a pszichikus tulajdonságokkal, amelyek gyakran vezetnek bűncselekmények elkövetéséhez: ez az adottság a feltételes reflexek kialakíthatóságának, kondicionálhatóságának nehezebb vagy könnyebb volta. Az elméletben a bűnözés két alapvető tényezője az öröklött idegrendszeri sajátosság, amely a kondicionálhatóság méreteit határozza meg. A külső társadalmi viszonyok, amelyek kondicionálják az individuumot az öröklött adottságoknak megfelelően. Személytípusok szerint az introvertáltat a gyors kapcsolatképzés, módosításnak ellenálló erős kapcsolatok jellemzik (csendes, érzelmeit ellenőrzi, tervez). Az extrovertált nehezebben kondicionálható, hajlamos

elhagyni a feltételes reakciót (szereti az izgalmakat, vidám, optimista, mozgékony) vagyis kevésbé sajátítja el a kívánt követelményeket. Megelőzés lehet a nehezen kondicionálhatók gyógyszeres kezelése és a társadalmi kondicionálás fokozottabb individualizálása.

3.3.2.3. Alkati tényezők

Az ember társadalmi jellege egyre dominánsabb lesz, de az ember biológiai formáció is. Az alkati tényezők jelentőségével Wilson Harrestain foglalkozott. Állítása szerint az alkati tényezők prediszpozíciót jelentenek a bűnözésben. A bűnözők inkább mezomorf (atléta) alkatúak, a nem bűnözők pedig inkább ektomorf (gyengén fejlett) alkatúak, tehát az alkati tényezők hatást gyakorolnak az egyének azon képességeire, hogy mennyire tudják figyelembe venni a jövőt, a jutalmat és a büntetést. Kritika érte az elméletet, mert többségében nem bizonyítható a korreláció az alkat és a bűnözés között (Harrestain, 1965).

3.3.2.4. Adoptációs vizsgálatok

Adoptációs vizsgálatokat Crowe végzett, melynek során olyan bűnelkövetők leszármazottainak magatartását vizsgálták, akiket adoptáltak, vagy akiket nevelőszülők neveltek, vagy nem bűnöző szülők leszármazottai, akiket bűnelkövető szülők neveltek (Crowe, 1972). A legnagyobb ilyen vizsgálatot Dániában közel 15 ezer örökbe fogadott férfit és nőt felölelő mintával végeztek el 1924–47 között. Erős korrelációt mutató eredmények keletkeztek a szülők és a gyermekek között, ami azt a következtetés hozta, hogy a biológiai szülők genetikai hatása minimálisan, de erősebb, mint a nevelőszülők társadalmi környezete. Úgy tűnt, hogy a vér szerinti szülők és az örökbefogadott gyerekek bűnözése között szoros összefüggés van, de ez az összefüggés nem bizonyítja, hogy a bűnöző szülőktől származó genetikai örökség az, ami a leszármazónál a bűnelkövetés okaként jelentkezik. A mai genetika szerint a magatartás determinációjában a genetikai és a környezeti tényezők kölcsönhatása a domináns. A környezeti tényező fel tudja ébreszteni a genetikai tényezőt, ha olyan hatások érik.

3.3.2.5. Frusztráció-elmélet

A frusztráció elméletben a frusztráció, azaz az emberi vágyak, célok meghiúsulása a felelős az agresszióért, ami gyakran bűncselekmények elkövetésében nyilvánul meg (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939). A frusztráció három tényező függvénye: meghiúsult motívumok és célok erőssége, a meghiúsulás fokozata és a meghiúsulás gyakorisága. A magas fokozatú frusztráció: erős vágyak meghiúsulása, zavaró tényezők leblokkolják a személyt, folyamatos frusztrálódás gyakran a szükségletek jogellenes kielégítéséhez vezet. A labilis vagy sérült idegrendszerű egyéneknél válik ez veszélyessé.

3.3.2.6. Genetikai elméletek és epigenetika

A modern biokriminológia genetikai elméletei szerint a bűnözési hajlam nem pusztán öröklött, hanem a környezeti hatásokkal együtt értelmezendő jelenség. Az epigenetika azt vizsgálja, hogy a környezeti tényezők – például gyermekkori trauma, szociális hátrány vagy stressz – hogyan befolyásolják a gének működését, így akár generációkon át is átörökíthetővé válhat a bűnözési kockázat (Walsh & Beaver, 2009; Barnes, 2015). Ez azt jelenti, hogy egy gyermek, aki káros környezetben él, epigenetikai változásokat tapasztalhat, amelyek a későbbi viselkedését is befolyásolhatják. Például, ha egy családban több generáció is alkoholizmus vagy bűnözés áldozata, nem feltétlenül a gének, hanem az átörökített környezeti hatások is szerepet játszhatnak a bűnözési kockázatban.

A legújabb kutatások további mélyreható eredményeket hoztak:

- Erőszakos tapasztalatok génmetilációt váltanak ki: Egy 2025-ös Yale-egyetemi tanulmány szíriai menekültcsaládokon kimutatta, hogy az erőszaknak kitett egyéneknél 21 génpromóter-területen jelentős DNS-metilációs változások alakulnak ki. Ezek a változások nemcsak az érintetteket, hanem utódaikat is érintik, mert a módosulások a csírasejtekben is megjelennek. A kutatás elsőként bizonyította, hogy az erőszak epigenetikai nyomot hagy, amely akár három generáción át is továbbörökíthető (Panter-Brick et al., 2025).
- Glukokortikoid-receptor gén és agresszió: A 2024-es PMC-áttekintés alátámasztja, hogy a *NR3C1* és *NR3C2* glukokortikoid-receptor gének metilációja szoros kapcsolatban áll az agresszív viselkedéssel. Ez a mechanizmus magyarázatot adhat a stressz és az erőszak közötti kapcsolatra, különösen olyan egyéneknél, akik gyermekkori traumát éltek át (PMC, 2024).
- Forenzikus alkalmazások: A nem kódoló RNS-ek (pl. mikroRNS) és hiszton-módosulások stabilitása miatt ígéretes eszközei lehetnek a halál időpontjának (PMI) megállapításának, valamint a szövetek azonosításának a bűnügyi helyszíneken. Az epigenetikai markerek azonban továbbra is kihívást jelentenek a posztmortem stabilitás és szövet-specifikus változékonyság miatt (PMC, 2024).

A genomikai vizsgálatok, például a genom-széles asszociációs tanulmányok (GWAS) és a poligén kockázati pontszámok, lehetővé teszik, hogy egy személy genetikailag meghatározott hajlamait számszerűsítsék, de még így is a környezeti tényezők maradnak a viselkedés meghatározó elemei (Wertz et al., 2018). A modern genetikai elméletek szerint a bűnözési kockázatot növelő gének (pl. MAOA gén) főként akkor válnak aktívvá, ha a környezet is károsító hatást fejt ki. Az epigenetikai kutatások egyre nagyobb szerepet kapnak a bűnmegelőzésben, mivel rávilágítanak, hogy a nevelés, az iskolai környezet és a családi támogatás jelentősen csökkentheti a bűnözési kockázatot, még akkor is, ha genetikai hajlam is fennáll (Moffitt, 1993; Beaver et al., 2014).

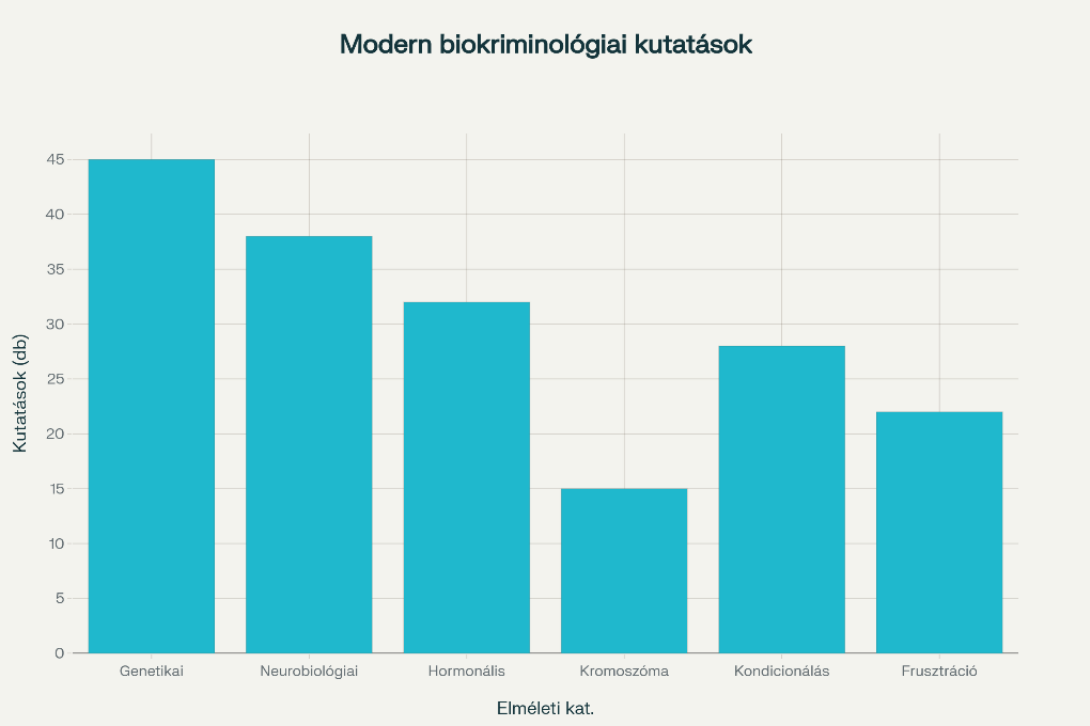

8. ábra: Modern biokriminológiai elméletek kutatási aktivitása. (Forrás: saját szerkesztés Ling, S. és mtsai (2019). Dahl, O. S. (2013 alapján).

3.3.2.7. Neurobiológiai elméletek

A neurobiológiai elméletek a bűnözés okait az agy szerkezetében és működésében keresik. Különösen a prefrontális kéreg (PFC) és az amygdala játszik központi szerepet az impulzivitás, az önuralom, az empátia és az agresszió szabályozásában (Raine, 2008; Raine et al., 1997). Képalkotó vizsgálatok (MRI, PET) alapján kiderült, hogy a bűnözőknél gyakran csökkent a prefrontális kéreg aktivitása és a szürkeállomány térfogata, ami a döntéshozatal és az önuralom zavarához vezethet. Ez magyarázza, hogy miért hajlamosabbak az ilyen egyének impulzív, agresszív vagy bűnözői magatartásra (Raine, 2008; Raine et al., 1997). A modern neurokriminológia egyre inkább hangsúlyozza a különböző agyi területek és a neurotranszmitterek (dopamin, szerotonin, norepinefrin) egyensúlyzavarainak szerepét a viselkedésben. Például, a szerotonin szintjének csökkenése az impulzivitást, a dopamin szintjének növekedése pedig az agressziót növelheti (Raine, 2008; Ishikawa & Raine, 2003). Ezek az eltérések azonban nem jelentik a bűnözés elkerülhetetlenségét, hanem csak növelik a kockázatot, különösen, ha a környezet is károsító hatást fejt ki. A neurobiológiai elméletek lehetőséget adnak a bűnmegelőzés új módszereinek kidolgozására, például a kognitív tréning vagy a neurofeedback segítségével (Choy et al., 2018).

3.3.2.8. Hormonális és biokémiai elméletek

A hormonális és biokémiai elméletek szerint a tesztoszteron, a kortizol és a szerotonin szintje jelentősen befolyásolhatja a viselkedést. Magasabb tesztoszteronszint az agressziót és a kockázatkeresést növelheti, különösen a fiatal férfiak körében, míg az alacsonyabb kortizolszint az impulzivitáshoz és a stressztűrés csökkenéséhez vezethet. A szerotonin szintjének csökkenése szintén az impulzivitást és az agressziót növeli, ami a bűnözési kockázatot is megnöveli (Raine, 2008; Brizer, 1988). Ezek a hormonális és biokémiai tényezők mindig a társadalmi környezettel együtt értelmezendők, hiszen a környezeti stressz vagy a hátrányos

nevelési körülmények tovább erősíthetik a hormonális egyensúlyzavarok hatását (Raine, 2008; Brizer, 1988; Dabbs et al., 1995). A hormonális elméletek lehetőséget adnak a bűnmegelőzés új stratégiáinak kidolgozására, például a stresszkezelés, a sport vagy a családi támogatás révén. Fontos hangsúlyozni, hogy a biológiai tényezők nem determinisztikusak, hanem a viselkedést csak a környezettel együtt befolyásolják.

3.3.2.9. Bioszociális elmélet

A bioszociális elmélet (biosocial theory) a bűnözés okait mindig a biológiai és a társadalmi tényezők együttesen határozza meg (Barnes, 2015; Walsh & Beaver, 2009). Ez az elmélet a genetikai hajlamok, az agyi működés és a hormonális egyensúly csak a társadalmi környezetben, a családi, iskolai és közösségi kapcsolatok hatására válnak aktívvá. Például, egy gyermek, aki genetikai hajlamot hordoz a bűnözésre, csak akkor válik bűnelkövetővé, ha a családi vagy iskolai környezet is károsító hatást fejt ki rá (Barnes, 2015; Walsh & Beaver, 2009).A bioszociális elmélet hangsúlyozza, hogy a bűnözés okai sokrétűek, és csak a különböző tényezők együttes vizsgálata adhat teljes képet a jelenségről. A családi támogatás, az iskolai sikerélmények és a közösségi kapcsolatok jelentősen csökkenthetik a bűnözési kockázatot, még akkor is, ha genetikai hajlam is fennáll (Barnes, 2015; Walsh & Beaver, 2009).

3.3.2.10. Adatvezérelt biokriminológia és prediktív analitika

Ahogy már korábban is említésre került, a modern biokriminológia egyre inkább támaszkodik az adatvezérelt módszerekre – nagy adatbázisok elemzésére és gépi tanulásra – a bűnözési mintázatok és kockázati tényezők feltárásában (Brantingham & Brantingham, 2018; Number Analytics, 2025). A nagyléptékű, többforrású adatok elemzése támogatja a rendőrséget, az igazságügyi szervezeteket és a kutatókat a bűnözési gócpontok, kockázati csoportok és a bűnmegelőzési beavatkozások hatásosságának pontosabb azonosításában.

A prediktív rendészeti gyakorlat korábbi bűncselekmények adatait felhasználva becsli, hol és mikor valószínűsíthető az elkövetés, így az erőforrások célzottan irányíthatók (Brantingham & Brantingham, 2018; Number Analytics, 2025). Az analitikai integráció – eltérő adatforrások összekapcsolása – lehetővé teszi a kifinomultabb, személyre és helyzetre szabott megelőzési stratégiák kialakítását. Például a szociális hálózatok elemzése feltárhatja a bűnözői kapcsolathálókat, míg az egészségügyi, iskolai és rendőrségi adatok összevetése segítheti a kockázati csoportok korai azonosítását. Ezek az eszközök olyan többdimenziós megközelítést tesznek lehetővé, amely a biológiai, pszichológiai és szociális tényezőket egyaránt figyelembe veszi.

A kortárs biokriminológia hangsúlyosan törekszik elméleti integrációra: a biológiai, pszichológiai és szociológiai magyarázatok rendszerszintű összekapcsolására a bűnözés okainak és mechanizmusainak komplex értelmezéséhez (Akers, 2007; Pearson & Weiner, 1985). A várható fejlődési irányok közé tartozik az epigenetikai kutatások, a gén–környezet kölcsönhatások, a neuroimaging és az adatintenzív elemzések további térnyerése, amelyek finomabb célzású, bizonyíték-alapú megelőzési programokat tehetnek lehetővé (Akers, 2007; Pearson & Weiner, 1985). A célzott, korai intervenciókra építő prevenció így hatékonyabbá és igazságosabbá válhat, mivel pontosabban képes azonosítani a kockázati pályákat és a protektív tényezőket, valamint mérni a beavatkozások valós hatását.

3.3. A magyar kriminológia fejlődése és a modern elméletek integrációja

A magyar kriminológiai gondolkodás intézményesedése a 19. század végére, a 20. század elejére tehető, de a szemlélet csírái korábban is megjelentek. Eötvös József (1838) és Balla Károly (1841) börtönkritikái és bűnmegelőzési javaslatai már nem pusztán morális ítéletek: a bűnözés okainak társadalmi–szerkezeti tényezőit keresik, és a börtönreformot prevenciós logikába ágyazzák. Ezzel közvetlenül kapcsolódnak ahhoz a nemzetközi vezérfonalhoz, amelyet fentebb több ponton is részletesen áttekintettünk: a szegénység, egyenlőtlenség és deviancia (beleértve az öngyilkossági és bűnözési mutatókat) összefüggéseihez, valamint a konfliktus- és kritikai kriminológia hatalmi–strukturális olvasataihoz.

A tudománnyá szerveződés hazai feltételei több irányból értek össze:

- kriminálstatisztika kialakulása és hivatalos adatszolgáltatás (1872-től), amely a korábban tárgyalt adat- és bizonyíték-alapú megközelítések előfeltétele;
- a pozitivista kriminológia (Lombroso, Tarde) és a „közvetítő" (bioszociológiai) irány befolyása (Franz von Liszt), amely a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők integrációját készítette elő – összhangban a korábban bemutatott integrációs törekvésekkel;
- a bűnözés látható növekedése az 1870–80-as években, ami a hazai empirikus kutatást és kriminálpolitikát is dinamizálta.

A dualizmus kori műhelyek kettős pályán haladtak: egyrészt rendszerezték az új tudományág (kriminológia) irányzatait és a nemzetközi eredményeket, másrészt a magyar bűnözés szerkezetét elemezték. Az első nemzedék – Földes Béla, Irk Albert, Vámbéry Rusztem, Balogh Jenő – következetesen társadalmi jelenségként fogta fel a kriminalitást: előfordulása, intenzitása és mintázatai a létfeltételek, a szociális környezet és a strukturális egyenlőtlenségek kontextusában értelmezhetők. Földes Béla úttörő, statisztikára épülő elemzése (1881) módszertani fordulópont: a „miért van így" kérdésére nem egyéni erkölcsi hiányosságokkal, hanem társadalmi magyarázó változókkal válaszol – pontosan abba az irányba, amelyet a korábban tárgyalt merton-i feszültségelmélet (cél–eszköz diszkrepancia), a rutin-tevékenység és racionális döntés kriminológiai adaptációi, valamint a konfliktus- és kritikai kriminológia is kijelöl. Földes művében a szegénység, a rossz anyagi körülmények és a bűnözés összefüggéseit tárgyalta. A szegénység következményei nem csak egyéniek, hanem társadalmiak is – az egyik ilyen következmény a bűnözés. A bűnözés korabeli növekedése a fejlődés negatív kísérőjelensége volt: a növekedés az „új típusú" szegénységgel függött össze, amely jellemzően a vagyon elleni bűncselekmények szaporodásában nyilvánult meg. Az anyagi gondok halmozódásakor növekedés figyelhető meg az öngyilkosságok alakulásában is. Az erőszakos bűncselekmények viszont az életszínvonal növekedése következtében szaporodtak, elsősorban a legprimitívebb néprétegek körében, az alkoholfogyasztással egyenes arányban. Az anyagi gondok különösen olyan időszakokban vezetnek bűncselekményekhez, amikor a régi szokások meginognak. Földes Béla nevéhez fűződik az első hazai kriminálgeográfiai, azaz bűnözésföldrajzi vizsgálat is. Statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy az ország legkedvezőtlenebb adottságú, legszegényebb területein legmagasabb a bűnözés (Földes, 1881). A kialakuló pozitivista kriminológia iránt kezdettől fogva elsősorban a büntetőjog-tudomány képviselői érdeklődtek. Ez több okkal magyarázható:

- A kriminológia kutatási eredményei elméleti alapot nyújtottak a klasszikus büntetőjogi irányzat meghaladását szolgáló nézetek és reformelképzelések megfogalmazásához
- A büntetőjog társadalomtudományi szempontú elemzéséhez

- A kriminológia biztosította a bűncselekmények jogintézményeken túlnyúló szemléletmódját, amellyel a jogsértések valóságjelensége megismerhető

Irk Albert „Kriminológia I. Kriminálетiológia" című 1912-ben megjelent kötete az első olyan mű Magyarországon, amely rendszerezett áttekintést ad a kriminológiai irányzatokról és a hazai bűnözés egyes jellemzőiről (Irk, 1912). Irk a kriminalitással összefüggésbe hozható tényezőknek két nagy csoportját különíti el:

- Az emberi szervezetben rejlő okok (testi és lelki tulajdonságok)
- Az emberi szervezeten kívül lévő okok (fizikai és társadalmi tényezők)

Irk arra keresi a választ, hogy a fenti tényezők közül melyek hatnak erősebben a bűnelkövetésre. A bioszociológiai irányzat nézeteinek megfelelő tartalommal fejti ki álláspontját:

- Az akut kriminalitás eseteiben (amikor az egyén életében a bűnelkövetés csupán egy, az indulatból vagy anyagi megszorultságból fakadó epizód) a külső, társadalmi tényezők szerepe a domináns.
- A krónikus kriminalitásnál (amikor az egyén életmódjának része a bűnelkövetés) a biológiai, tehát belső tényezőknek van meghatározó szerepe.
- Mivel a korabeli bűnözési helyzetre az akut kriminalitás volt a jellemző, Irk azt a következtetést vonja le, hogy a bűnelkövetés döntően a külső (szociális) tényezőkre vezethető vissza.

A kriminológiai okkutatások céljával, eredményeinek felhasználásával kapcsolatban Irk megközelítése rendkívül árnyalt volt. Nézete szerint:

- A kriminálpolitika a bűnözés elleni állami küzdelem taktikája
- Az etiológia a kriminalitást előidéző tényezők tudományos kutatása, az állami küzdelem minél sikeresebb taktikájáért.

1913-ban jelent meg Vámbéry Rusztem „Büntetőjog" című tankönyve. Jelentősége a kriminológia, mint új tudományterület bemutatása. Vámbéry szerint a kriminológia, a büntetőjog-tudományhoz hasonlóan, a bűntettel és a büntetéssel foglalkozik, de megközelítésmódja más, ugyanis a fenti területeket, mint társadalmi jelenségeket vizsgálja (Vámbéry, 1913). Tárgya a bűntett okainak feltárása (kriminálетiológia) és a bűntettek elleni küzdelmet szolgáló eszközök hatásának taglalása (pönológia).

Vámbéry kriminálantropológiai és kriminálszociológiai tanokra bontva ismerteti az egyes kriminológiai elméleteket, annak alapján, hogy a bűntett okai vonatkozásában endogén (az emberi szervezetben rejlő) és exogén (környezeti) tényezők között tesz különbséget. Megállapítja, hogy a kriminalitás a társadalomnak nem betegsége, hanem normális életmegnyilvánulása, szükségképpeni következménye az egyéni cselekmények és a törvényben kifejezett közösségi akarat egybe nem vágásának. Beteges tünetnek csak akkor tekinthető, ha egyes típusai nagyobb mértékben valósulnak meg.

Balogh Jenő nevéhez fűződik az 1908. évi Büntető Novella (I. Bn.), amely Magyarországon bevezette a feltételes elítélés intézményét, és a prevenció valamint a nevelés eszméjére építve a fiatalkorú elkövetők számára a felnőttekétől eltérő felelősségi rendszert alakított ki. *„Nyomor és bűntettek"* című munkájában Balogh áttekinti a bűnözéshez vezető okokat, különös tekintettel a gazdasági viszonyok és a kriminalitás kapcsolatára vonatkozó kriminálетiológiai irodalomra. Következetesen képviselte a megelőző gyermekvédelem gondolatát, és ennek központi eleméül egy hivatásos pártfogó-hálózat létrehozását javasolta (Balogh, 1908).

Balogh 1908-as reformja tartósan meghatározta a magyar fiatalkorúak büntetőjogát: az I. Büntetőnovella egységesítette a fiatalkorúság körét, a felelősséget az értelmi és erkölcsi fejlettséghez kötötte, és a nevelő jellegű intézkedéseket a büntetésekkel egyenrangú pillérré emelte, megteremtve a későbbi kodifikációk kiindulópontját (Kőhalmi, 2022). E szemlélet közvetlen intézményi öröksége a próbára bocsátás, a javító nevelés és a pártfogás dogmatikai megalapozása, amely az 1951. évi fiatalkorú-kódexben (Ftvr.) önálló rendszerként folytatódott, majd az 1961. évi V. törvényben a nevelő intézkedések elsődlegességével és a stigmatizációt mérséklő megoldásokkal (például mentesítés) erősödött tovább (Bory, é. n.; Kőhalmi, 2022). A korhatár-politika – a felső határ 18 évre emelése és a beszámítás „fejlettség-kritériuma" – a közvetítő iskola hatását tükrözte, és mintaként szolgált a későbbi differenciálásnak (például 12–14 év között intézkedés-preferencia), ami a modern ifjúságvédelmi szabályozás kulcselve maradt (Kőhalmi, 2022). Összességében Balogh koncepciója kettős örökséget hagyott: doktrinális alapot az elkülönült fiatalkorú-szemléletű anyagi és intézkedési jognak, valamint intézményi mintákat (pártfogás, javító nevelés, fejlettség-vizsgálat), amelyek a későbbi kódexekben is felismerhetők (Bory, é. n.; Kőhalmi, 2022).

Antropológiai és pszichológiai nézetek

A pozitivista kriminológia megalapítója, Lombroso olasz börtönorvos megállapításai és az annak nyomán kialakuló antropológiai (bűnügyi embertani) nézetek hazánkban is érdeklődést váltottak ki. A bűnügyi embertan művelése és kutatása azonban jóval elmaradt a kriminalitás szociológiai szempontú vizsgálata mögött. Az első bűnügyi embertani kutatást hazánkban

A hazai bűnügyi embertani vizsgálatok úttörőjének Lenhossék Józsefet tekinthetjük, aki 16 súlyos bűntettes koponyáját elemezte, és eredményeit 1878-ban közölte (Lenhossék, 1878). A bűnügyi embertan legmarkánsabb hazai képviselője Török Aurél volt: munkásságának középpontjában a kriminalantropológia szemléletének bemutatása, valamint a lombrosói irányzat és a mérsékeltebb antropológiai felfogások közötti különbségek tisztázása állt; több írásában kifejezetten Lombroso alaptételeit vitatta és árnyalta (Török, 1906; lásd még: Török, 1890).

A bűnözés pszichológiai vetületei ekkor még kevés figyelmet kaptak, és a bűnelkövetők szisztematikus pszichológiai vizsgálata is elmaradt. E téren hozott fordulatot Sigmund Freud tanainak első magyar terjesztője, Ferenczi Sándor, aki törvényszéki ideggyógyászati tapasztalatait és a pszichoanalízis fogalomkészletét felhasználva a bűnelkövetést mint sajátos emberi magatartást igyekezett értelmezni. Ferenczi főbb tézisei szerint: (i) el kell vetni a „bűnözési hajlam" veleszületett, antropológiai értelmű fogalmát, mert a bűnözés alapja az ösztöndinamika; (ii) a visszaesés az egész életen át ható ismétlési kényszer megnyilvánulása, amely pszichoanalitikus módszerekkel kezelhető; (iii) a bűnelkövetőkkel foglalkozó jogászok és orvosok analitikus képzése érdemben mélyítené a motivációk megértését (Ferenczi, 1928; Korinek, 2010; Kaleidoscope, 2007).

A magyar kriminológia korai törekvései tehát nem elszigetelt próbálkozások, hanem ugyanarra a strukturális-társadalmi logikára rezonáltak, amelyet a korábbi részekben részletesen bemutattunk. Eötvös, Balla, majd Földes statisztikai igényű elemzései a szegénység és a bűnözés kapcsolatát ugyanabban az oksági láncban ragadták meg, amelyre a merton-i cél–eszköz feszültségelmélet, valamint a konfliktus-kriminológia hatalmi-strukturális olvasatai épülnek. Az 1870-es években meghonosodó kriminálstatisztika a mai adatvezérelt (big data- és gépi tanulás-alapú) megelőzési modellek korai előzménye: ugyanannak a bizonyíték-alapú

szemléletnek a történeti formája, amely a jelenkori prediktív analitikát is jellemzi. A bioszociológiai „közvetítő” irány (Liszt) pedig már ekkor az integrált megközelítés felé mozdult – a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők kölcsönhatására koncentrálva –, amit a modern biokriminológia és az elméleti integrációs programok (Akers; Pearson & Weiner) napjainkban továbbvisznek.

Másként fogalmazva: a magyar korai kutatók ugyanazokat a szerkezeti repedéseket azonosították – szegénység, mobilitási akadályok, intézményi egyenlőtlenségek –, amelyekre a későbbi nemzetközi elméletek (anómia, konfliktus, racionális döntés) és a kortárs, big data-alapú kockázatelemzés is épít. Így a hazai fejlődés szervesen illeszkedik a korábban vázolt nemzetközi vezérfonalba, s történeti hidat képez a klasszikus strukturális magyarázatok és a mai adatvezérelt, multidiszciplináris kriminológia között.

Látható tehát, hogy a 20. század eleji magyar kriminológia szinkronban mozgott a nemzetközi tendenciákkal. A kutatók a bűnözés helyzetét és törvényszerűségeit elemezték, a kriminalitást a társadalmi élet „normális” velejárójaként, az egyéni és külső okok kölcsönhatásában kialakuló jelenségként írták le. A többségi álláspont a bioszociológiai szemlélethez igazodott, és a bűnelkövetés faktorai közül a „külső”, környezeti tényezők dominanciáját emelte ki. E tudományos fordulat kézzelfogható kriminálpolitikai lenyomata az 1908. évi Büntető Novella, amely a kutatási eredmények recepcióját is mutatja; párhuzamosan az egyetemeken – a büntetőjog keretein belül – megkezdődött a kriminológiai ismeretek oktatása (Domokos, 2013, 331–348. o.). A fenti ív közvetlenül kapcsolja a hazai gondolkodást a korábban tárgyalt elméleti tradíciókhoz (Merton, konfliktus- és kritikai kriminológia), valamint a már bemutatott adatvezérelt, bizonyíték-alapú prevenciós megközelítésekhez – megerősítve, hogy a magyar kriminológia nemcsak követte, hanem érdemben adaptálta is a nemzetközi fejlődési mintázatokat.

3.4. A magyar kriminológia helyzete a két háború közötti időszakban

Az I. világháború után a magyar kriminológia nem folytatta a korábban megindult fejlődést. A tárgyalt periódusban Hacker Ervin volt az egyetlen szakember, aki rendszeresen folytatott kriminológiai kutatásokat (Hacker, 1930; 1937; 1943). Hacker kriminálétiológiai és nemzetközi statisztikai összehasonlító kutatásokat végzett. Véleménye szerint:

- A bűnözés felszámolása utópia, legfeljebb csökkenteni lehet, ez pedig állami intézkedéseket és a kriminogén tényezők hatásának vizsgálatát követeli meg.
- A háborúk hatnak a bűnözésre és annak struktúrájára: I. világháború után nőtt a nők és a fiatalkorú elkövetők aránya, amit a társadalmi kapillaritás elmélete (Dumont,1890) alapján magyarázott. A nők átveszik a hadba vonult férfiak munkahelyét és feladatait, ezzel együtt viselkedésformáikat is.
- A kriminálétiológiai kutatások célja a kriminálpolitikai döntések megalapozása. Hacker hangsúlyozta, hogy kizárólag büntetőjogi eszközökkel nem lehet a bűnözés ellen fellépni, ezért a társadalom szerepvállalását szorgalmazta (Hacker, 1943).

A korszak értékelése:

- A társadalmi-gazdasági-kulturális rendszer nem biztosított megfelelő mozgásteret a kriminológia számára.
- Az 1928. évi Bűntető Novella létrehozta a megrögzött bűntettesekkel szemben a szigorított dologház intézményét.
- A bűnözés kriminológiai értelmezése és oksági magyarázata területén nem történt változás az előző korszakhoz képest.

3.5. A kriminológia helyzete a II. világháborút követő időszaktól az 50-es évek végéig

Nem következett be a kriminológia újjászületése, de a korszakot Schäfer István munkássága miatt külön érdemes megemlíteni. Munkássága az alábbi kérdések tanulmányozására terjedt ki:

- A kábítószerkérdés bűnügyi vonatkozásainak első rendszerezett feldolgozása (Schäfer, 1957).
- A „fehérgalléros bűnözés" (Sutherland), azaz a magas társadalmi státusú személyek által hivatásuk során elkövetett bűncselekmények vizsgálata.
- Áldozattan – viktimológia.

Az 1948 utáni szocializmus időszaka:

- A kriminológiát a politika száműzte a művelhető tudományok köréből.
- A bűnözéssel és okaival kapcsolatos „tudományos" nézetek a bűnözés idegenségét hangsúlyozták a szocialista társadalmi rendtől, illetve azt, hogy a bűnözés az állam és a jog elhalásával meg fog szűnni.
- A bűnelkövetők a nép ellenségei, ezért szigorúan kell büntetni őket.

A korszak bűnözéssel kapcsolatos gondolkodását tehát hatalmi-ideológiai megközelítés jellemezte. A bűnözés elleni fellépés a represszión alapult.

3.6. A szocialista kriminológia időszaka a 60-as évektől a 80-as évek végéig

Az 1989-ig fennálló rendszernek (1956 után) azonos volt a politikai berendezkedése (pártállam) és az ideológiai alapja (marxizmus-leninizmus). Az egyéb alstruktúrákban (életmód, gazdaság, kultúra) viszont jelentős változások történtek a rendszer egyes elemeinek bizonyos fokú liberalizálása és a „létező szocializmus" kialakuló válsága következtében, amely hozzájárult a kriminológia fejlődéséhez.

A kriminológia önálló szaktudománnyá válását előmozdító tényezők:

- A dogmatizmussal és voluntarista társadalomszemlélettel való szakítás.
- A politikai-állami vezetés nagyobb hangsúlyt helyezett a bűnmegelőzésre, a bűnelkövetés okainak feltárására.
- A társadalomtudományok fejlődése, és ezen belül a büntetőjog-tudomány, kriminálstatisztika, szociológia és pszichológia újjáéledése.
- A kriminalisztika intézményi feltételeinek kiépülése.
- Kriminológiai kutatások megindulása az ELTE-n.
- Az Országos Kriminológiai Intézet megalakulása 1960-ban.
- A kriminológia oktatásának előkészítése.

Kriminológiai kutatások a 60-as évektől a 80-as évek végéig:

- A hatvanas évek második felétől intézményesen megerősödtek az empirikus kriminológiai ténykutatások Magyarországon; az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet (OKRI) intézménytörténete ezt a kriminológiai profil és kutatási programok bővülésével támasztja alá (Kriminológiai Tanulmányok 57., 2020).
- A korai empirikus vizsgálatok jellemzően homogén bűncselekményi és elkövetői körökre fókuszáltak; ezt a korszakról szóló, magyar nyelvű összefoglaló kézikönyvi fejezet is rögzíti (MeRSZ, Kriminológiai kutatások az 1960-as évek végétől).
- A kriminálstatisztikai irányon belül megjelent a bűnözésföldrajz (kriminálgeográfia) megyei és országos léptékű elemzésekkel; ennek történeti áttekintését és nemzetközi–hazai kontextusát részletesen bemutatja egy tudományos áttekintés (Magyar Tudomány), valamint egy kézikönyvi összefoglaló (Mátyás, Bűnözésföldrajz).
- Szabó András vezetésével a társadalmi–gazdasági fejlődés és a fiatal korosztályok bűnözése közötti kapcsolatok célzott vizsgálatai zajlottak; erre életmű-áttekintés és

intézménytörténeti visszatekintés is hivatkozik (Fehér, 2011; Kriminológiai Tanulmányok 57., 2020).

- A hetvenes évekre a magyar kriminológiai gondolkodásban meggyökeresedett az a felismerés, hogy tartós bűnözéscsökkenésre nem lehet számítani, legfeljebb stagnálásra; ezt a trendértelmezést a korszakot összegző fejezet rögzíti (MeRSZ, Kriminológiai kutatások az 1960-as évek végétől).
- A kriminálpolitikai vita és a kutatási eredmények hozzájárultak az új büntetőtörvénykönyv megalkotásának igényéhez és a végrehajtási keretek kodifikációjához; ez a „régi Btk.", az 1978. évi IV. törvény, valamint a végrehajtási szabályozás, az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet elfogadásában csúcsosodott ki (1978. évi IV. törvény; 1979. évi 11. tvr.).
- Az empirikus kutatások mellett a korszak elméleti referenciái közül meghatározó Vermes Miklós alapműve, amely rendszerezetten tárgyalja a kriminológia alapkérdéseit (Vermes, 1971), valamint a későbbi tankönyvi kánont összefoglaló Korinek László munkája, amely a hazai recepciót és módszertani kereteket rögzíti (Korinek, 2010).

A korszak kriminológiai gondolkodásának egyik kulcsfontosságú fejleménye a rendszeres empirikus kutatások megindulása volt, amelyek lehetővé tették a hazai bűnözési viszonyok valósághű bemutatását. Ezzel párhuzamosan a marxista episztemológiai keretben megjelent a nyugati, polgári kriminológiai elméletek adaptációja, például a szubkultúra-elmélet vagy a labeling megközelítés, amelyek a bűnözői magatartás társadalmi-társas beágyazottságát hangsúlyozták. A magyar kriminológia számára ebben az időszakban vált meghatározóvá az a felfogás, hogy a bűnelkövetés nem valamiféle sajátos, az „átlagostól" gyökeresen eltérő emberi viselkedés, hanem a társadalmi viszonyokkal összefüggésben formálódó magatartás, amely más deviáns vagy normakövető viselkedésformák mellett értelmezhető (Vermes, 1971/2011; Korinek, 2010).

Fontos előrelépésnek számított továbbá a kortárs magyar szociológiai kutatási eredmények integrálása a kriminológiai elemzésekbe, ami hozzájárult a jogszabály-alkotási folyamatok tudományos megalapozásához. Ennek nyomai megfigyelhetők például az 1970-es évek második felében elfogadott büntetőjogi és büntetés-végrehajtási szabályozásokban: a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról szóló 1975. évi 20. számú törvényerejű rendeletben, az 1978. évi IV. törvényben (Büntető Törvénykönyv), valamint a büntetések és intézkedések végrehajtásáról rendelkező 1979. évi 11. számú törvényerejű rendeletben. Ezek a normák mutatják, hogy a korszak kriminológiai diskurzusa közvetlenül is befolyásolta a büntető igazságszolgáltatás intézményes kereteit Magyarországon.

Időszak	Jellemző	Főbb képviselők	Intézmények
1870-1918	Pozitivista hatás	Földes, Irk, Vámbéry	Egyetemi tanszékek
1918-1945	Stagnálás	Hacker Ervin	Kutatási hiány
1945-1960	Ideológiai korlátozás	Schäfer István	Politikai elnyomás
1960-1989	Empirikus kutatások	Szabó, Vermes, Korinek	OKRI alapítása

Időszak	Jellemző	Főbb képviselők	Intézmények
1989-napjainkig	Nemzetközi integráció	Gönczöl, Kerezsi, Barabás	Magyar Kriminológiai Társaság

11. táblázat: A magyar kriminológia történeti fejlődése. (Forrás: Saját szerkesztés felhasznált irodalom Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévai, M. (1999) alapján).

3.7. A kriminológiai gondolkodás jellemzői a szocializmus válsága idején

Az 1980-as évek elejétől egyre nyilvánvalóbbá vált a szocialista rendszer válsága. A bűnözés volumene nőtt, szerkezete megváltozott, új bűnelkövetési formák jelentek meg (Gönczöl, Kerezsi, Korinek & Lévay, 2006). Ebben az időszakban a kriminológiai kutatásokban is kiemelkedő változások történtek. 1979-ben beindult a „Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Komplex Vizsgálata" című kutatási program, amely a válságjelenségek elemzésére irányult (Pataki, Andorka & Münnich, 1979). A program keretében a szakemberek átfogóan elemezték a hazai bűnözés jellemzőit, és feltárták a kriminalitást előidéző társadalmi folyamatokat, már nem mentegetőzően, hanem egyértelműen elismerve a kriminalitás és a társadalmi viszonyok összefüggését.

Az utóbbi években rendszerszemléletű deviancia-megelőzési stratégiák kidolgozása indult meg, amelyek új elméleti megközelítéseket is magukban foglalnak. Gönczöl Katalin (2006) a „bűnözés társadalmi reprodukciója" elméletét dolgozta ki, amely hangsúlyozza a bűnözés társadalmi eredetét, különösen a társadalmi kirekesztődés szerepét a deviáns magatartások kialakulásában és fennmaradásában. Ezzel párhuzamosan Ferencz Zoltán olyan koncepciót vezetett be, amely a „bűncselekmény-szitáció" fogalmával a bűncselekmény környezeti, helyzeti és társadalmi kontextusát emeli ki, elősegítve a bűnözés komplex, helyspecifikus megértését (Ferencz, 2004). A témában született átfogó kriminológiai értékelések mellett Diczig István (1995) vezetésével készült előrejelzés az ezredfordulóig tartó időszak bűnözési tendenciáit vizsgálta, amely a későbbi rendszerszemléletű megközelítések tudományos alapjául szolgált. Ezek az elméleti irányzatok jól mutatják, hogy a bűnözés nem csupán egyéni eltérésként, hanem a társadalmi struktúrákba ágyazott, komplex jelenségként értelmezhető, amelynek megelőzéséhez a társadalmi környezet átfogó javítása szükséges.

A tényfeltáró kutatások új szakaszában a hazai kriminológia – a kriminalitás regionális mintázatainak feltárásán túl – a korábban „fehér foltnak" tekintett jelenségterületek vizsgálatát is megkezdte. Korinek László a rejtett (látens) bűnözés empirikus elemzésével, Irk Ferenc a gondatlan bűnözés strukturális és oksági kérdéseinek feltárásával, míg Tóth Tihamér a viktimológiai ismeretek szisztematikus összegzésével gazdagította a tudományos diskurzust (Korinek, 1982; Irk, 1979; Tóth, 2010). Ezzel párhuzamosan a büntető igazságszolgáltatási rendszer kriminológiai vizsgálata is előtérbe került, amelynek intézményesülését – és a hazai kriminológia szakmai közösségének megerősödését – jelzi a Magyar Kriminológiai Társaság 1983-as megalakulása, Király Tibor elnökségével (Gönczöl et al., 2006). Ezek a kutatási törekvések máig meghatározó elméleti bázist biztosítanak a bűnmegelőzés és a rendészettudomány hazai fejlődéséhez.

3.8. Kutatói irányzatok és területek

A kriminálpolitika és bűnmegelőzés területén a 2000-es évek után egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az alternatív büntetési formák (közösségi szolgálat, mediáció, rehabilitáció), valamint a

bűnmegelőzési programok (Nemzeti Kábítószer-ellenes Stratégia, TBNS, pártfogói hálózat) (Gönczöl, 2006; Ligeti, 2006). A viktimológia is jelentős szerepet játszik, különösen az áldozati védelem, a traumakezelés és a bűnmegelőzés területén (Tóth, 2010; Kerezsi, 2013).
A kiberbűnözés és az informatikai bűncselekmények kutatása egyre fontosabbá vált, különösen a digitális társadalom fejlődésével párhuzamosan. Ezen a területen Varga Árpád, Barabás Andrea Tünde és mások kutatásaiban figyelhető meg a nemzetközi trendek adaptációja (Varga, 2021; Barabás, 2020).

A szegénység és bűnözés kapcsolata továbbra is meghatározó kutatói terület, különösen a roma közösség helyzetével kapcsolatban (Kerezsi, 2013). A fiatalok bűnözése, az erőszakos bűncselekmények, a kábítószer-bűnözés és a gondatlan bűncselekmények is jelentős területet foglalnak el a kriminológiai kutatásokban (Kerezsi, 2013; Korinek, 2013).

A hazai kriminológiatörténetben számos, nemzetközileg is jegyzett kutató formálta az empirikus bűnkutatás irányait. Az alábbi – hangsúlyozottan nem teljes – áttekintés csupán a leggyakrabban hivatkozott műhelyvezetők és tankönyvszerzők néhány kiemelt érdemét villantja fel; a tudományterület ma is aktív szakembergárdája (pl. Virág György, Solt Ágnes, Bolyky Orsolya, Szabó Judit, Dull Andrea, Inzelt Éva, Sárik Eszter, Windt Szandra stb.) részletes méltatása külön tanulmányt igényelne.

- Korinek László Széchenyi-díjas kriminológus, az MTA rendes tagja (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2024). Empirikus vizsgálatai a látens bűnözés, a viktimológia és a rendészettudomány területén alapműnek számítanak (Korinek, 2013). Kétkötetes *Kriminológia I–II.* című monográfiája máig meghatározó egyetemi kézikönyv (Korinek, 2013). A Magyar Rendészettudományi Társaság alapító elnökeként is jelentős szervezői szerepet vállalt (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2024).
- Gönczöl Katalin több mint négy évtizede kutatja a bűnözés társadalmi reprodukcióját és a bűnmegelőzés kérdésköreit (Lévay et al., 2019). Munkássága a büntetőpolitika, az alternatív szankciók és a pártfogó felügyelet elméleti-gyakorlati összekapcsolására összpontosít (Gönczöl, 2009). A kriminológiai felsőoktatás és szakpolitika intézményesítésében, így a Magyar Kriminológiai Társaság vezetésében is kulcsszerepet tölt be (Lévay et al., 2019).
- Vókó György az Országos Kriminológiai Intézet igazgatójaként a hazai empirikus bűnkutatások koordinálását és a nemzetközi együttműködések bővítését irányította (Vókó, 2013).
- Kerezsi Klára alternatív szankciókra, pártfogó felügyeletre és helyreállító igazságszolgáltatásra irányuló kutatásai a szakirodalom hivatkozási alapjává váltak (Kerezsi, 2013). Tanulmányai és tankönyvei közvetlenül hozzájárultak a hazai bűnmegelőzési modellek és a büntető igazságszolgáltatás reformjához (Borbíró et al., 2016).
- Barabás Andrea Tünde – nyilvánosan elérhető szakmai önéletrajza és OKRI-beszámolók alapján – az alternatív szankciók, a helyreállító igazságszolgáltatás és a bűnözéstől való félelem témáiban vezet hazai és nemzetközi kutatásokat, jelenleg az OKRI igazgatója (saját szakmai összegzés).
- Lévay Miklós monográfiái a kábítószer-kriminalitásról, az alkoholfogyasztás büntetőjogi vonatkozásairól és a drogpolitikáról a magyar szakirodalom pilléreinek

számítanak (Lévay, 1992, 1999, 2020). Áttekintései a kriminálpolitika jogállami kereteit vizsgálják (Lévay, 2018).
- Kőhalmi László publikációi a környezetvédelmi büntetőjogtól a szervezett és fehérgalléros bűnözésig, valamint a migráció és kriminalitás összefüggéseiig terjednek (Kőhalmi, 2014). Munkái a büntetés-végrehajtási jog és a bűnmegelőzés területén is alapvető referenciák (Kőhalmi, 2014).

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) továbbra is a hazai kriminológiai kutatások központja, ahol évente számos empirikus kutatás folyik, és ahol a kriminológia elméleti és gyakorlati kérdéseit is folyamatosan fejlesztik (OKRI, 2020; Vókó, 2013).
A rendészettudomány és kriminológia empirikus kutatásai ma Magyarországon széles tematikus ívet fednek le az intézményi hatékonyság mérésétől a bűnözésföldrajzon át a viktimológiai és drogpolitikai kérdésekig. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karán (RTK) és kapcsolódó műhelyeiben aktív kutatások folynak többek között a rendőrségi modellek társadalmi hatékonyságáról és a bűnüldözési statisztika szerepéről (Vári, 2014; Vári, 2017), a bűnmegelőzés és drogstratégiák rendészeti vonatkozásairól (Sivadó, 2017), a bűnözésföldrajz és prediktív rendészet kérdéseiről (Mátyás, 2023), valamint a rendőrségi hatékonyság mérésének koncepcionális kereteiről és a büntetés-végrehajtás vallási dimenzióiról (Tihanyi & Vári, 2015). A kutatási paletta kiterjed a közösségi rendészet, magánbiztonság, önkormányzati rendészet, kiberbiztonság és rendészeti korrupció témáira is, rendszeres műhely- és publikációs tevékenységgel alátámasztva (Christián, 2017; NKE Rendészetelméleti Kutatóműhely, 2014). A felsorolás korántsem teljes: az RTK-n és partnerintézményeiben a kriminológia és rendészettudomány teljes spektrumán dolgoznak kutatók – például bűnmegelőzés és drogproblémák (Sivadó), bűnözésföldrajz és bűnelemzés (Mátyás), büntetés-végrehajtás és vallás (Tihanyi), rendőrség társadalmi hatékonysága és statisztikák (Vári), illetve darknet és kiberbűnözés (további szerzők) –, akik részletes bemutatása külön tanulmányt igényelne (Christián, 2017).

3.9. Modern elméletek és módszertan

A magyar kriminológia a 2000-es évek után egyre inkább alkalmazza a bioszociális elméletet, a káosz elméletet, az elméleti integrációt és a big data analitikát (Barnes, 2015; Arrigo & Bartlett, 2008; Number Analytics, 2025). Ezek az elméletek lehetővé teszik, hogy a bűnözés okait és következményeit a biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők komplex kölcsönhatásában értelmezzék, és a bűnmegelőzési stratégiák egyre pontosabbak és hatékonyabbak legyenek.
A kutatási módszertan is gazdagodott: az empirikus vizsgálatok mellett egyre gyakrabban alkalmaznak kvalitatív módszereket (interjúk, életúttanulmányok), amelyek lehetővé teszik a bűnelkövetők és áldozatok motivációinak, életútjainak és attitűdjeinek mélyebb megértését (Kerezsi, 2013; Windt, 2020). A big data analitika és a prediktív rendőri munka is egyre nagyobb szerepet kap, különösen a bűnözési hotspotok és a kockázati csoportok azonosításában (Number Analytics, 2025).

A bűnözésföldrajz (crime geography) egyre inkább hangsúlyt kap, ahol a területi eloszlás, a bűnözési minták és a környezeti tényezők összefüggéseit vizsgálják. Mátyás Szabolcs a bűnözésföldrajz területén vezető kutató, aki nemzetközi szinten is elismert műveket publikált, is hangsúlyozza, hogy a kriminálföldrajz interdiszciplináris terület, amely a kriminológia és a humángeográfia határterületén helyezkedik el (Mátyás, 2024).

A magyar kriminológia a 2000-es évek után egyre szorosabb nemzetközi kapcsolatokat épített ki. A magyar kriminológusok részt vesznek nemzetközi konferenciákon, kutatói programokban és együttműködési projektekben (OKRI, 2020; Kerezsi, 2013).
A kriminológusképzés megerősödött: több egyetemen (ELTE, NKE) indultak el önálló kriminológiai tanszékek és szakok, amelyek lehetővé teszik a szakemberek korszerű, tudományos alapú képzését (Gönczöl et al., 2006; Barabás, 2020).
A 2000-es évek utáni magyar kriminológia számos kihívással szembesül. A bűnözés új formái (pl. informatikai bűnözés, szervezett bűnözés), a társadalmi egyenlőtlenségek és a politikai-ideológiai változások mind hatással vannak a kriminológiai kutatásokra és a kriminálpolitikára. A jövőben az epigenetika, a gén-környezet kölcsönhatások, a neuroimaging és a big data elemzések további fejlődése várható, amelyek még pontosabb bűnmegelőzési stratégiák kidolgozását teszik lehetővé (Barnes, 2015; Number Analytics, 2025).

4. A bűnözés társadalmi újratermelődése (reprodukciója)

4.1. A bűnözés mibenléte

A bűnözés társadalmi tömegjelenségként létezik, amely alapvetően statisztikai törvényszerűségek szerint alakul, de egyenként pszichológiailag normális cselekmények összességeként értelmezhető (Központi Statisztikai Hivatal [KSH], 2023; Gönczöl, 2006; Gönczöl, Kerezsi, Korinek, & Lévay, 2016). A bűnözők tudatos, racionális döntéseken alapuló, szükségletkielégítő vagy konfliktusfeloldó törekvéseken keresztül valósítják meg cselekményeiket, melyek deviáns, vagyis társadalmi normákat sértő magatartások, és amelyekre a büntetőjog intézményei reagálnak (KSH, 2023; Gönczöl, 2006; Gönczöl et al., 2016). Az erőszakos bűncselekmények tipikusan konfliktusfeloldó szerepet töltenek be, míg a vagyon elleni bűntettek inkább szükségletkielégítők, ám mindkét típus célirányos viselkedés, amelyet a társadalmi környezet és körülmények alakítanak (KSH, 2023; Gönczöl, 2006; Gönczöl et al., 2016).

4.2. A környezet jelentősége

A társadalmi beállítottságú kriminológiai irányzatok szerint a környezet termeli a bűnözést. Émile Durkheim elmélete szerint a környezeti tényezőkbe nemcsak a társadalmi, hanem a fizikai tényezők is beletartoznak (Durkheim, 1897; Giddens, 2008; Gönczöl et al. 2016).

Földrajzi, éghajlati tényezők

Az éghajlati és földrajzi tényezők jelentős hatással vannak a bűnözés jellegére és gyakoriságára. Az északi éghajlati övben magasabb az öngyilkosság, míg a testi sértések és gyilkosságok száma alacsonyabb. A déli, mediterrán országokban viszont több a testi sértés és gyilkosság, kevesebb az öngyilkosság. Ennek oka, hogy északon a hosszú telek alatt az emberek kevesebbet érintkeznek egymással, személyiségük introvertálttá válik, konfliktusaikat inkább magukban rendezik, ami az öngyilkosság kockázatát növeli. Délen a hosszú nyarak alatt az emberek többet vannak a szabadban, több a konfliktusforrás, így több a verbális és fizikai konfliktus, a becsületsértés, testi sértés és gyilkosság (Durkheim, 1897; Giddens, 2008; Gönczöl et al. 2016).

Vallási tényezők

A vallási tényezők is befolyásolják a bűnözés jellegét. Például az északi protestáns kultúra toleránsabb az öngyilkossággal szemben, mint a déli katolikus kultúra. Délen a verbális erőszakkal szemben nagyobb a tolerancia, mint az öngyilkossággal szemben. Az öngyilkosság délen a megmaradt család számára kulturális kitaszítottsággal jár (Durkheim, 1897; Giddens, 2008; Sárik, 2013).

A bűnözés és a deviancia viszonya a fizikai faktorokhoz

A statisztikai adatok szerint a fizikai faktorok és a deviancia között nincs magas korreláció. Az északi régiókban a fűtött közterek, szabadidő-központok és bevásárlóközpontok száma nőtt, de az öngyilkosságok száma mégsem csökkent. Ez azt mutatja, hogy a fizikai környezet változása nem elég ahhoz, hogy a deviancia jellegzetességeit alapvetően megváltoztassa (Durkheim, 1897; Giddens, 2008; Gönczöl et al. 2016).

4.3. A környezet és a bűnözés reprodukciójának modelljei

Az egyenlőtlenségeket eredményező folyamatok modellje kiinduló tétele szerint a társadalomban lévő bűnözés jelentős része azoknak az egyenlőtlenségeket termelő

folyamatoknak az eredménye, melyek a társadalom tagozódását is kialakítják (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Gönczöl et al. 2016; Kerezsi, 2001). A bűnözés társadalmi reprodukciójának elméletei arra mutatnak rá, hogy a bűnözés nem pusztán egyéni döntések eredménye, hanem a társadalmi struktúrák, a szegénység, a kirekesztettség és a fejlődési lehetőségek hiányának is terméke (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Gönczöl et al. 2016; Bodnár, 2012).

4.3.1. A társadalom statikus (álló) képe

A társadalom réteg-helyzetén belül vizsgálni kell:

- A társadalom anyagi javak szerinti tagozódását: a leggazdagabb és legszegényebb réteg közötti különbség nagyságát, és a két szélsőség közötti köztes rétegek számát.
- A munkamegosztási rendet: hogy mennyire él munkából a társadalom többsége és mennyire van szükség a munkanélküli segélyekre.
- A társadalom mennyire tart számot a szakképzett munkaerőre és mekkora a szakképzetlen munkaerő jelenléte.
- A társadalom „siker szimbólumait": hogy mik az adott társadalom céljai. A „siker szimbólumok" anyagi vagy szimbolikus természetűek-e (gazdagság, professzionális tudás vagy a kettő kombinációja számít-e sikernek) (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Andorka, 1990; Giddens, 2008).

Az életmód társadalmi szerkezetének feltárása a bűnözés és a deviancia megértésének egyik kulcsa. E szemlélet nem pusztán fogyasztási mintákat vizsgál, hanem azt az összefüggésrendszert, amelyben a mindennapi tevékenységek, szükségletek, kulturális preferenciák, testi aktivitások és szokásrendek egymást kölcsönösen alakítják. Az alábbi szempontok egységes, mégis differenciált keretben segítenek értelmezni az életmód és a társadalmi viszonyok kapcsolatát:

- Tevékenységi struktúra. Érdemes elemezni a napi és heti időbeosztás ritmusát: a munkanapok és munkahét szerkezetét, a szabadság eltöltésének formáit, az ünnepek társas és kulturális mintázatait. Ezek a ciklusok meghatározzák a társas érintkezések sűrűségét és minőségét, a közösségi terek használatát, s ezzel együtt a normakövetés és normaszegés kockázati tereit is (Gönczöl, 2006; Andorka, 1990; KSH, 2007).
- A szükségletek strukturáltsága. Az egyenlőtlen társadalmakban a szükségletek – élelmiszer, lakhatás, közlekedés, utazás, munka stb. – hierarchikusan rendeződnek. A rétegek eltérő erőforrás-pozíciói más-más célrendszert és motivációs profilt hoznak létre; ezek az eltérések visszahatnak az életmódra, a szokásokra és hosszabb távon a tradíciókra is. A társadalmi kirekesztődés és a depriváció nem csupán fogyasztási hiányként, hanem esélyszerkezeti egyenlőtlenségként jelenik meg, amely a deviancia és a bűnözés társadalmi reprodukcióját is befolyásolhatja (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Andorka, 1990; Giddens, 2008; KSH, 2007).
- Kulturális szükségletek. A kulturális fogyasztás és részvétel mintázatai finoman, ám tartósan formálják az életmódot: identitív kereteket adnak, közösségi kohéziót teremtenek, és beépülnek a mindennapi normakövetésbe, illetve a normahatárok érzékelésébe. A könyv- és sajtófogyasztástól a színház- és hangversenylátogatásig, valamint a közösségi médiáig terjedő preferenciák nem kizárólag az iskolázottság függvényei, hanem tágabb strukturális feltételek, esélyszerkezeti különbségek és életút-trajektóriák metszetében alakulnak. E kulturális mintázatok ezért egyszerre

tekinthetők társadalmi integrációs mechanizmusoknak és a rétegződés visszatükröződéseinek, amelyek a deviancia és a bűnözés társadalmi beágyazottságának megértéséhez is kulcsfontosságú támpontokat kínálnak (Ferge, 2000; Giddens, 2008; Gönczöl, 2006; Központi Statisztikai Hivatal, 2007).

- Fizikai (sport) szükségletek. A testkultúra és a szabadidős sporttevékenységek sokszor megelőzik a kulturális szükségletek kielégítését, és alternatív szocializációs tereket kínálnak. A fizikai aktivitás infrastrukturális hozzáférése, közösségi beágyazottsága és anyagi elérhetősége látványosan képes alakítani a fiatal- és felnőttkorú csoportok időfelhasználását, társas hálózatait és kockázati expozícióját (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Giddens, 2008).
- Szokásrend és tradíciók. A mindennapi szokások – a szabadidő eltöltése, a családon belül együtt töltött idő mennyisége és minősége, a hétvégi rítusok, például a „vasárnapi ebéd" – a társadalmi integráció láthatatlan eszközei. Ezek a mikro-rítusok stabilizálják a csoportnormákat, keretezik a konfliktuskezelést, és befolyásolják a szabálykövetésről alkotott hétköznapi felfogásokat (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Andorka, 1990; Giddens, 2008).4.3.1.1. A szubkultúrák jelenléte
- A szubkultúra, mint fogalom: szó szerint „al-kultúrát", életmód, szokásrendszer összességét jelenti. Ténylegesen alternatív életmód mintát, értékeket és szokásokat jelent. A normális társadalmakban van egy uralkodó kultúra. Uralkodónak a többségi, középosztály által érvényesített kultúra tekinthető, e kultúra erkölcsi normákból, értékekből (öltözködési, hajviseleti, stb.) szokásokból áll össze. Az uralkodó kultúrához tartozását az egyén ki tudja mutatni e kultúra értékeinek megfelelő viselkedésével, öltözködésével, és az aktuális konvenciókhoz való konform igazodással (Cohen, 1955; Cloward & Ohlin, 1960; Gönczöl et al. 2016, 2020; Giddens, 2008).

A szubkultúra az uralkodó kultúrával szemben rögzülő szokásokból áll, ahol a szubkultúra kialakulása egy folyamat. Egy réteg tiltakozik saját uralkodó kultúrája ellen és azonosul egy másik rétegével. Az egyetemisták az 1960-as években farmerben jártak, a társadalom ez után átjárhatóvá teszi különböző kultúráit, azonosul a „tiltakozókkal", például az egyetemi tanárok is farmerben tartják az előadást. Ugyanakkor a „tiltakozás" szubkultúrává akkor válik, ha az etnikai kisebbség vagy korosztály szembenállása ellenállást is kifejez.
A bandák szembenállása a törvényeknek való ellenállásban, főleg bűnözésben nyilvánul meg. A szubkultúrák specializálódhatnak is, egyes olasz szubkultúrákban gyakori a testi sértés, de sohasem lopnak. Végül a szubkultúrák a normális állam mintájára (annak leképezésével) saját rendet alakíthatnak ki. Saját törvények, eljárások, szankció-rendszerek, szimbólumok kialakításával (maffia) (Cohen, 1955; Cloward & Ohlin, 1960; Gönczöl et al. 2016; Giddens, 2008).

4.3.1.2. Az antiszociális kultúrák

A szubkultúrák szélsőséges megnyilvánulása, melyben a bűncselekmény a szükséglet kielégítés és a konfliktus rendezés normális módja. E kultúrák generációk alatt fejlődnek ki, ahogy egy betörő generáció, ahol már az ük-ükapa is zsebes volt, és ahol még a déd-dédunoka is az lesz. Ugyanis e kultúrákból szinte lehetetlen kitörni, hiszen a mesterség egyenes ágon „öröklődik" (Cohen, 1955; Cloward & Ohlin, 1960; Gönczöl et al. 2016, 2020; Gönczöl, 2006). Egyébként a szubkultúrák elemei aztán kiválóan visszatükröződnek a börtön falain belül is. (Czenczer-Sztodola, 2019.)

A statikus képhez tartozik még:

- A társadalmon belül a marslakók, városlakók és „falulakók” aránya,
- Az iparból és mezőgazdaságból élők aránya,
- Mennyire rögzültek (= átjárhatatlanok) a társadalmi különbségek alapján létrejött rétegek (Gönczöl, 2006; Ferge, 2000; Andorka, 1990; Giddens, 2008).

4.3.2. A társadalom dinamikus (mozgó) képe

A társadalmi mobilitás az egyének vagy csoportok helyváltoztatását jelenti a rétegződési rendszerben; e helyzetet elsődlegesen az anyagi erőforrásokhoz és a munkamegosztásban elfoglalt pozícióhoz kötődő státuszcsoport határozza meg (Giddens, 2008). A mobilitásnak két alapformája különül el: az intragenerációs mobilitás, amikor a változás egyetlen élettörténeten belül történik, illetve az intergenerációs mobilitás, amely a szülők és gyermekeik réteghelyzete közötti elmozdulást méri (Andorka, Bukodi, & Harcsa, 1994).

A mobilitás eredményesebb – vagyis kevesebb társadalmi-pszichológiai energiát igényel –, ha az egyén stabil gazdasági erőforrásokkal és kulturális tőkével rendelkezik (Giddens, 2008). Magyarországon a 20. században két, összehasonlíthatóan gyors mobilitási hullám azonosítható. Az első az 1940-es évektől az 1960-as évek közepéig tartott; ekkor a kényszerű iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a politikai üldöztetések egyaránt felgyorsították az inter- és intragenerációs mozgásokat (Andorka, 1975). A második hullám az 1980-as évek közepétől, a rendszerváltozás társadalmi-gazdasági sokkjának hatására bontakozott ki: az ágazati leépítések, a tulajdonosi szerkezet átalakulása és a strukturális munkanélküliség egyaránt jelentős státusváltásokat indukáltak, amelyek becslések szerint a lakosság mintegy 90%-át érintették (Andorka et al., 1994). A gyors szerkezeti átrendeződés „nyertes” rétegeket (tulajdonnal, vállalkozási és szimbolikus erőforrásokkal rendelkező csoportokat) és „vesztes” csoportokat (ipari munkásság, rurális szegények) is létrehozott (Bodnár, 2012).

4.3.3. Mikrokörnyezeti tényezők

4.3.3.1.A. Család

A család a társadalom egyik alapintézménye, a szocializáció legfontosabb színtere, a legegyszerűbb emberi közösség, amelyben a felnőttek erkölcsi és jogi kötelessége, hogy az új generációt felneveljék (Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999). A családok többsége ezt jól teljesíti, és megfelelő alapokat nyújt a társadalmi beilleszkedéshez. Ugyanakkor a családi élet feltárása során olyan kóros családi vonások is megjelenhetnek, amelyek a bűnelkövetés okaivá vagy feltételeivé válhatnak: családi viszályok, alkoholizmus, gyermekek bántalmazása, nevelés elhanyagolása, magas gyermeklétszám, alacsony jövedelem, rossz lakásviszonyok, stb. (Ferge, 2000).

Statisztikailag is bizonyított, hogy nem csupán az ún. rosszabb helyzetben lévő gyermekek, hanem az elkényeztetett, a velük szemben támasztott követelményeket nem, vagy kevésbé ismerő gyermekek közül is viszonylag sokan válnak bűnelkövetővé. Ez utóbbi esetben a nevelési hiba okozhatja a morális defektet, amely a gyermeki személyiségtorzuláshoz, az egészséges függőség kóros hiányához, az alkalmazkodási képesség csökkenéséhez vagy hiányához, illetve az ösztönös helyzeti cselekvés dominanciájához vezethet (Gönczöl, 2010).

A család a társadalmi reprodukciós folyamatok legfontosabb színtere. A családok vizsgálatára azért van szükség, mert a család a társadalom legtermészetesebb közössége. Az értékek átörökítése ebben a közegben lényegesen spontánabb, mint az intézményes szférában, például

az iskolában. A család struktúrabomlása, az érzelmi hiányosságok és a negatív értékek átörökítése olyan problémákat okozhat a gyermekkorban és a felnőttkorban is, ami miatt az egyén a deviáns magatartásokat fogja mintául követni, így például a fiatalkori bűnözést, a kábítószer-fogyasztást, az alkoholizmust, vagy akár az öngyilkosságot (Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999).

„A szülők kriminogén hatása akkor erős, ha közvetlen antiszociális és/vagy kriminális modellül szolgál, ha a szülő az alapvető ellenőrzést elmulasztja, ha permanensen komoly konfliktus van gyermek és szülő között, de akkor is, ha elhúzódó és mély konfliktus van a szülők egymásközti viszonyában." (Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999, 115. o.)

A család a társadalmi tudat első számú közvetítője, ezért a kóros családi vonások (mint a családi viszályok, alkoholizmus, bűnözés, nevelés elhanyagolása, bántalmazás, kedvezőtlen családi viszonyok, magas gyermeklétszám, alacsony jövedelem, szülők alacsony iskolai végzettsége, nevelési ismeretek hiánya, elkényeztetett gyermek) elősegíthetik a bűnözést. A következmény személyiségtorzuláshoz, kóros függőséghez vagy az egészséges függőség kóros hiányához vezethet (Cullen & Agnew, 2002). A "Bűnelkövetők családi háttere" című kutatás megállapítása szerint a fiatalkorú bűnelkövetők többsége diszfunkcionális családi háttérből származik, ahol jellemző a családon belüli erőszak, elhanyagolás, szülői konfliktusok és a szülők szociális vagy egészségügyi problémái (pl. fiatal szülő, kábítószer-fogyasztás, pszichiátriai betegségek). Az egyszülős családok és rossz gazdasági körülmények tovább növelik a bűnelkövetés kockázatát. A családi kapcsolatok hiánya, a szeretetteljes, biztonságos és támogató környezet hiánya jelentősen hozzájárul a fiatalok kriminalizálódásához. A kutatás külön hangsúlyt fektetett arra is, hogy a testvérek gyakran pótolják a szülői hiányokat, betöltve támasztó szerepet a fiatalok életében. Ez a családi háttér egyértelműen hatással van a bűnelkövetői életpálya kialakulására, ezért a családi környezet komplex kezelése kulcsfontosságú a prevenció és reszocializáció szempontjából (Hegedűs et al., 2016).

Kriminogén családi tényezők	**Hatásmechanizmus**	**Következmények**
Közvetlen antiszociális modell	Negatív viselkedési minták átörökítése	Bűnözői életpálya modellek
Alapvető ellenőrzés elmulasztása	Felügyelet hiánya, szabadosság	Deviáns viselkedések normalizálódása
Szülő-gyermek permanens konfliktus	Ellenállás, lázadás kialakulása	Autoriatás elutasítása
Szülők közötti tartós konfliktus	Családi stabilitás hiánya, stressz	Érzelmi bizonytalanság, agresszió
Túlságosan szigorú nevelés	Agresszió, szabályellenesség fokozódása	Erőszakos bűnözés kockázata
Elkényeztetett gyermek nevelése	Morális deficit, alkalmazkodási képesség csökkenése	Ösztönös, felelőtlen cselekvés

12. táblázat: Család mint kriminogén tényező. (Forrás: saját szerkesztés Hirschi, T. (1969), Adler, F., Mueller, G. O. W., & Laufer, W. S. (2000), Hegedűs, J., & Fekete, Á. (2014) alapján.)

4.3.3.2. Az iskola szerepe

Az iskolai nevelés feladata nemcsak az új ismeretek elsajátíttatása, hanem a személyiség társadalmilag elvárt irányba fejlesztése is. Az iskola nemcsak tanítást, hanem nevelési feladatokat is jelent: az alkalmazkodási képesség, a szükségletek korlátozásának, kielégítésének szabályozása, valamint mások érdekeinek tiszteletben tartására való nevelés is része a feladatkörnek (Kerezsi, 2001). A műveltségi színvonal is szorosan összefügg a bűnözési kockázattal, de egyértelmű ok-okozati összefüggés nem állapítható meg. Az alacsonyabb iskolai végzettségű személyek, illetve a tanulmányaikat félbeszakítók (kiforratlan, megtört fejlődésű személyiségek) aránya magasabb a bűnelkövetők között. Ugyanakkor az ún. intellektuális bűncselekmények elkövetői között nagyobb a magasabb iskolai végzettségűek aránya (Gönczöl, 1986). Az iskolának az alapvető ismeretek közvetítése mellett jelentős a nevelő tevékenysége is, feladata a gyermek helytelen képzeteinek korrigálása is. Az iskola inkább az emberi magatartás törvényszerűségeit tanítsa meg, mint az ismereteket gyarapítsa és a műveltséget növelje. A durva fegyelmezés és megszégyenítés kriminogén tényezővé válhat, mivel a tanulás és az eredménycentrikusság miatti frusztráció iskolakerüléshez és egyéb devianciákhoz vezethet, különösen a bizonytalan és képlékeny személyiséggel rendelkező fiataloknál (Kerezsi, 2001). A veszélyes iskola jelensége, ahol az iskolai erőszak és a deviancia megnő, gyakran összefüggésbe hozható az alacsony iskolázottsággal, a szegénységgel vagy a bevándorlói háttérrel, de a valódi okok összetettebbek, és nem redukálhatók le egyetlen tényezőre (Veszélyes iskola, 2008). Ahogy a kutatók helyesen mutatnak rá, a korai iskolaelhagyók körében nagyobb a bűnözői életpálya kialakulásának kockázata, amelynek kezelése komplex beavatkozási stratégiákat, valamint személyre szabott támogatási rendszereket igényel. A szerzők hangsúlyozzák a helyi közösségi kezdeményezések és a preventív programok szerepét, amelyek hozzájárulhatnak a társadalmi integráció erősítéséhez és a kriminalitás csökkentéséhez (Hegedűs & Fekete, 2014).

4.3.3.3. Rossz baráti társaság

A rossz baráti társaság jelentős kriminogén tényezőként bír, különösen a felügyelet nélküli szórakozás és a deviáns szubkultúra esetén. Ezekben a kapcsolatokban az egyén felelősségtudata csökken, a szolidaritás érzése felerősödik, míg az egyéni felelősség háttérbe szorul. Az ekkor hozott döntések, amelyek adott esetben negatív előjelűek is, a közösséghez való tartozás miatt érzelmileg megalapozottabbak is. Idetartoznak a különböző galerik, skinhead-ek vagy punkok csoportjai, melyek eltérő értékrendjükkel a bűnözés melegágya lehetnek (Sivadó, 2017). A megfelelő szülői felügyelet és felnőtt ellenőrzés hiánya súlyosbítja és fokozza az ilyen kezdeményezéseket. A kutatások szerint a kortárscsoport hatása, különösen a bűnelkövető barátok jelenléte, nagyban növeli a fiatalok bűnelkövetési kockázatát (Albert, 2021)

4.3.3.4.Munkahely

A munkahely, különösen az első munkahely, jelentős szerepet játszik a fiatalok szocializációjában. A munka a társadalmi élet alapja, anyagi biztonságot és önállóságot teremt, minden javak forrása, ellenértéke a hétköznapi megélhetést is biztosítja. A lélektelenül, sikertelenül vagy kényszerrel végzett munka azonban nem váltja ki a pozitív hatást. A hasznos vagy alkotó tevékenység az emberi lét alapja, az e tevékenységtől való megfosztatás vagy ennek tagadása deviáns, élősködő magatartáshoz vezethet. Az első munkahely meghatározó az életpálya alakulásában, a munkátlanság pedig önmagában is deviáns (Korinek, 2023)

4.3.3.5. Tömegtájékoztató eszközök

A szocializációt napjainkban egyre nagyobb mértékben befolyásolja a tömegtájékoztatás. A jó tömegtájékoztatás, az információáramlás, a tudás és a tanulás a társadalmi fejlődés kiváló eszköze. A rossz, egyoldalú vagy reklámízes, illetve a botrányra szakosodott tömegtájékoztatás viszont a társadalmi együttélés alapvető normáival ellentétes. Az iskolához hasonló mértékben járul hozzá az emberek tudásának növeléséhez és a személyiség formálásához (Gönczöl et al. 2016, 2018)

4.3.4. Makrokörnyezet

4.3.4.1. Termelékenység, termelés változása

Ha a makrokörnyezet és a bűnözés viszonyát vizsgáljuk, elsősorban a termelés vagy termelékenység alakulását kell elemezni. A termelés változásával nincs közvetlen korrelációban a bűnözés változása: például a nyugat-európai ’60-as, ’70-es évek gazdasági fellendülése során a bűnözés megerősödött, míg a volt szocialista országokban a ’70-es, ’80-as évek gazdasági stagnálása mellett nem volt kiemelkedő a bűnözés növekedése, inkább stagnálás figyelhető meg (Juhász, 2017)

4.3.4.2. Elosztási rend – javak redisztribúciója

Az elosztási rend és a bűnözés között közvetlenebb a kapcsolat. A termelésből és tulajdonviszonyokból adódó jövedelmi különbségek kirívó volta, még akkor is, ha igazságosak és jogszerűek, irritálja a szűkös, nehéz körülmények között élő rétegeket, és gyakran azt a tudatot erősíti bennük, hogy a gazdagok csak bűncselekmény útján érhettek el anyagi jólétet. Ez a tudat bűncselekmények elkövetésére is ösztönözhet. A jóléti államokban jelentős szociálpolitikai intézkedésekre van szükség, hogy a társadalmi igazságtalanságok valamelyest kiegyenlítetté váljanak. A szociális háló feladata az alapvető létfeltételek biztosítása, míg a továbbképzés és a kulturális szükségletek kielégítése is fontos lenne az esélyegyenlőtlenségek háttérbe szorításához. Nincs olyan szociális háló, amely megszüntetné a létminimumon élők pszichikus problémáit (Ferge, 2000)

4.3.4.3. Munkanélküliség

A munkához való jogot nemzetközi szinten elismert alapvető emberi jogként tartják számon (United Nations, 1966), ugyanakkor a munkanélküliség és bűnözés közötti összefüggés régóta a kriminológia vizsgálati területe. Kutatások alapján a munkanélküliek aránya kimagaslóan magas az elkövetők körében, különösen a vagyon elleni bűncselekmények esetében (Cantor & Land, 1985). A munkanélküliség nem tekinthető közvetlen bűnözői tényezőnek, hanem inkább egy komplex kockázati háló részeként értelmezendő. Jahoda (1982) kutatásai rámutattak, hogy a munkanélküliség pszichológiai hatásai - az önbecsülés csökkenése, a jövőbeli kilátások homályossá válása - jelentősen növelik a deviáns viselkedés valószínűségét.

A probléma mélyebb rétegeit vizsgálva Sampson és Laub (1993) hangsúlyozták a társadalmi kohézió szerepét. Olyan közösségekben, ahol a munkanélküliség elterjedt és a szociális hálók gyengék, ott jelentősen megnő a bűnözés kockázata. Ez különösen igaz a hátrányos helyzetű városi területekre. A megoldási javaslatok körében a preventív stratégiák fontosságát hangsúlyozzák a szakértők. Hatékony eszközök lehetnek:

- Célzott képzési és átképzési programok
- Ifjúsági foglalkoztatási kezdeményezések
- Közösségépítő programok a kockázati csoportok számára

Nemzetközi példák is alátámasztják ezeknek az elveknek a hatékonyságát. Finnországban végzett kísérletek (Kangas et al., 2020) azt mutatták, hogy az alapjövedelem-bevezetés csökkentette a gazdasági bűncselekmények arányát a leginkább veszélyeztetett csoportok körében.
Bűnelkövetés szempontjából a tartós munkakerülő hozzáállás jelentheti a bűnelkövetésre hajlamosító tényezőt, de sokkal inkább az egyébként is a konvencionális életformát elutasító, hibás gondolati sémával rendelkező elkövetők jellemzője a munkanélküli megélhetést biztosító bűnözői életforma tudatos vállalása (Hartnagel, 2002)

4.3.4.4. Migráció, ingázás, urbanizáció

A szocializációs folyamatot erőteljesen formálja az urbanizáció, a motorizáció és az iparosodás. A modernizáció pozitív hozadékai – magasabb életszínvonal, szélesebb kulturális választék – mellett számolnunk kell a családi hálók fellazulásával, a nemi szerepek átrendeződésével és az alkalmazkodási zavarok gyakoribbá válásával. A vándormozgalom és a nagyvárosi terek koncentrációs hatása új bűncselekménytípusok, például közúti közlekedési deliktumok elterjedéséhez járul hozzá, ám ezek a körülmények sohasem önmagukban, hanem más társadalmi-gazdasági tényezőkkel együttesen teremtenek kedvező feltételeket a deviancia kialakulásához (Gönczöl, 2006; Gönczöl et al., 2016; Kovács, 2017).

Mobilitás típusa	Definíció	Bűnözési kockázat	Mechanizmus
Napi ingázás	Rendszeres munka-lakóhely közti mozgás	ALACSONY	Rutinszerű, ellenőrzött útvonalak
Hétvégi kirándul.	Rövid idejű szabadidős utazás	KÖZEPES	Ismerős területek, közösségi kontroll
Hosszú távú költöz.	Állandó lakóhely változtatás	MAGAS	Társadalmi kötések lazulása
Turisztikai mozg.	Ideiglenes szórakozási célú utazás	MAGAS	Ismeretlen környezet, névtelenség

13. táblázat: A fizikai mobilitás és a bűnözési kockázat közötti kapcsolata. (Forrás: saját szerkesztés a rutin tevékenység- és környezeti kriminológia irodalma alapján: Cohen & Felson (1979); Brantingham & Brantingham (1993/1995); Sampson et al. (1997); Brunt & Shepherd (2000); Boakye (2010); Crime Science (2018).)

4.3.4.5. Alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás

Az alkoholizmus és a kábítószer-fogyasztás társadalmi szemléletet és életmódot tükröz, káros hatással vannak az emberi kapcsolatokra és a biológiai adottságokra is (Lakatos, 2022). Magyarországon 1964-től részletes statisztikai adatok állnak rendelkezésre, melyek alapján az alkohol hatása dominál az elkövetésekben (Kovács, 2021). A mikrokörnyezeti problémák, mint a családi vagy pénzzavarról is növelik a bűncselekmények számát. Az elkövető tudattartalma, érzései, az anyagi haszonszerzés és a fegyelmezetlenség is fontos tényező lehet. A statisztika megkülönbözteti a domináns és másodlagos oksági tényezőket. Az erőszakos bűncselekményeknél az alkoholos befolyásoltság és a hirtelen felindultság gyakori (Sivadó, 2017; Sivadó, 2022).
A kábítószer-fogyasztás és a drogrehabilitáció jellemzői, különösen a magyarországi helyzetben, változatos szociális és egészségügyi kihívásokat vetnek fel. A pandémiás

időszakban a kábítószerrel kapcsolatos jelenségek, például a drogfogyasztók elérhetősége és a rehabilitációs lehetőségek is átalakultak A járványhelyzet különösen a már korábban hátrányos helyzetben lévő drogfogyasztókat sújtotta, akiknek a lakhatása, táplálkozása és ruházkodása is megoldatlan volt (Sivadó, 2022).

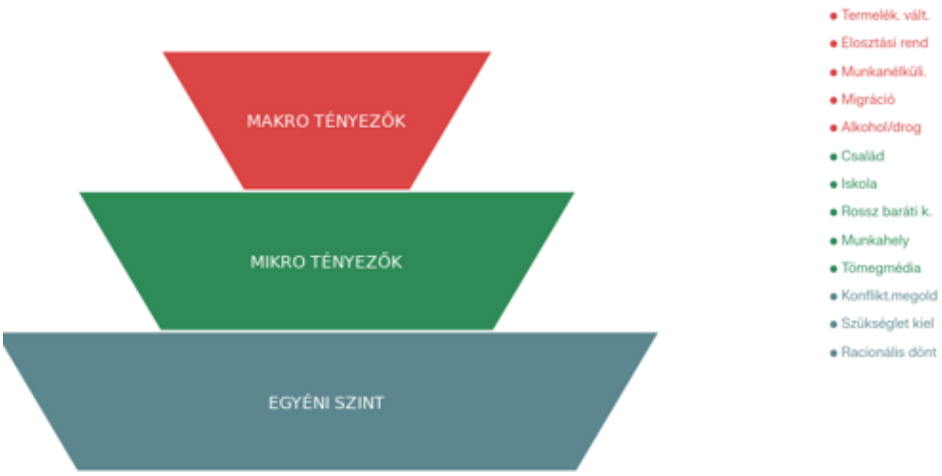

9. Ábra: A bűnözés társadalmi újratermelődése. (Forrás: saját szerkesztés: Akers, 1998; Cohen & Felson, 1979; Merton, 1938; Sampson et al., 1997; Shaw & McKay, 1942 alapján.)

4.3.5. Összegzés

A deviáns, bűnözői magatartás oka valamely konfliktus-szituáció feloldásában keresendő. A modern társadalmakban több, bonyolultabb konfliktus-szituáció jön létre, mint a hagyományosakban. Minden külső ok és feltétel az individuum pszichikus mechanizmusán keresztül alakítja ki a deviáns magatartást. A társadalmi tényezők mindig az egyéni tulajdonságokon és az egyén sorsán keresztül jutnak kifejeződéshez. A deviáns magatartások kezelhetőségének egyik szempontja a jogi szabályozás, míg a nem jogi szabályozás (vallás, erkölcs, család) lassabb, de alaposabb hatást gyakorolhat. Mindezek a mikrokörnyezeti és makrokörnyezeti tényezők együttesen biztosítják a bűncselekmények elkövetésének feltételeit (Kiss, 2017)

4.4. A bűnözés társadalmi reprodukciója Magyarországon a ’90-es években

A magyarországi bűnözés társadalmi reprodukcióját a ’90-es években Gönczöl, Korinek és Lévay részletesen elemzik, hangsúlyozva a társadalmi változások és a bűnözés szerkezetének átalakulását A rendszerváltás utáni időszakban a bűnözés robbanásszerű növekedése egyértelműen összefüggött a gazdasági átalakulással, a munkaerőpiac változásaival és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével. Ebben a korszakban a bűnözés nem pusztán egyéni döntések eredménye, hanem a társadalmi struktúrák, a szegénység, a kirekesztettség és a fejlődési lehetőségek hiányának is terméke (Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999).

4.4.1. Anómiás-e a magyar társadalom?

Déri Pál szerint korunk bűnözésének, illetve a bűnözés robbanásszerű növekedésének alapvető oka a technológia fejlődéséből származó kényszerhelyzet (Déri, 2000).
A termelési átstrukturálódás miatt egy-egy generációnak élete során többször új munkára kell

átképeznie magát, és ezek a változások próbára teszik az alkalmazkodó képességét, ezért a deklasszálódás és a bűnözés felé sodródhat.
Andorka Rudolf átfogó szociológiai diagnózisa arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar társadalom széles rétegeiben kimutathatóak az anómiára utaló tünetek, amelyeknek a bűnözés csupán egyik – de nem kizárólagos – megnyilvánulási formája (Andorka, 1990). Az anómia fogalmát egyes szerzők az új társadalmi-gazdasági feltételekhez való alkalmazkodáskor fellépő értékzavarként, mások értéknélküliségként értelmezik. Durkheim anómiásnak azokat a társadalmakat nevezte, amelyekben hirtelen strukturális változások következtében a deviáns viselkedések ugrásszerűen felszaporodnak, illetve bizonyos devianciaformák akár el is tűnnek. A rendszerváltozás időszakában Magyarország mindkét jelenséget megtapasztalta: a regisztrált bűnözés az 1970-es évek eleji 121,1-ről 1997-re 505,6 esetre emelkedett 10 000 lakosonként, miközben a kiskorú veszélyeztetése vagy a tartás elmulasztása látványosan kikerült a statisztikákból (Gönczöl, 2006). Valószínűleg nem a cselekmények tényleges csökkenéséről, hanem a súlyosabb bűncselekményekre összpontosító hatósági kapacitásról és a feljelentési hajlandóság visszaeséséről van szó.Annak megítéléséhez, hogy a ’90-es évekbeli anómiás állapot mennyiben járult hozzá a bűnözés növekedéséhez és szerkezeti átalakulásához, először a társadalmi átalakulás összes releváns következményét kell feltárni, majd ezek közül azokat kiemelni, amelyek a kriminalitás emelkedését közvetlenül ösztönözték (Andorka, 1990; Gönczöl, 2006).

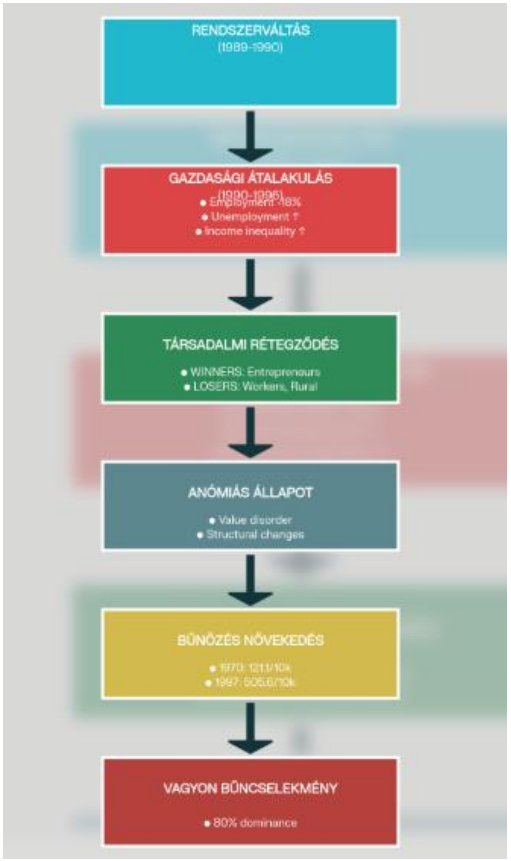

10.ábra: A '90-es évek magyarországi bűnözésének társadalmi összefüggései. (Forrás: saját szerkesztés Andorka, R., Kolosi, T., & Vukovich, G. (1996); Spéder, Z. (1997); Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévay, M. (1999) alapján.).

4.4.2. A ’90-es évek hagyományos bűnözésének reális társadalmi összefüggései

A rendszerváltás időszakában a magyar társadalomban feltűnően erősödött az intragenerációs mobilitás: számos, már munkaviszonyban álló csoport kényszerült pályamódosításra, jellemzően az állami alkalmazotti szférából az önálló vállalkozói vagy új típusú munkavállalói pozíciók felé (Juhász, 2017). A gazdasági szerkezetváltás és a tulajdonosi átrendeződés nemcsak a foglalkoztatási szerkezetet, hanem az érvényesülésről alkotott elképzeléseket is átalakította (Juhász, 2017). 1990 és 1996 között a gazdaság jövedelemtermelő képessége visszaesett, ennek nyomán a lakossági jövedelmek is csökkentek, miközben a foglalkoztatottak száma 18%-kal mérséklődött, a munkanélküliségi ráta emelkedett, és a jövedelmi egyenlőtlenségek, valamint az ezekhez kapcsolódó félelmek felerősödtek (Andorka, Kolosi, & Vukovich, 1996; Spéder, 1997). A társadalom átstrukturálódása rövid idő alatt lezajlott, majd folyamatosan tovább mélyült. Ezzel párhuzamosan a többség közérzete romlani kezdett, anyagi és létbiztonságát veszélyeztetve érezte. Elveszítette a korábban stabilnak hitt perspektívát, és beidegződései szerint továbbra is az államtól, a kormányzattól várta problémái – így a munkanélküliség – megoldását. Az új piaci mechanizmusok önszabályozó erejét és a piaci társadalom intézményrendszereinek védő-óvó funkcióit azonban nem övezte általános bizalom (Andorka et al., 1996; Spéder, 1997).

4.4.3. A piac formálta ismertté vált bűnözés

A piac automatizmusai Magyarországon beindultak, működik az önálló vállalkozás. Ennek szinte negatív tükörképeként átstrukturálódott az ismertté vált bűnözés is, amelyben domináló szerepe lett a vagyon elleni bűncselekményeknek (az összes ismertté vált bűncselekmény közel 80%-a vagyon elleni).

A vagyon elleni bűncselekmények egy része olyan üzleti kockázatot jelentő racionális viselkedés, amely a gyors meggazdagodás esélyét mérlegelve alakul ki egy olyan morális közegben, ahol a lebukás veszélye alacsony. A vagyon elleni bűncselekmények másik részét az ún. szükséglet szülte bűnözés alkotja, amelyben az alapvető létfeltételekben veszélyeztetett rétegek találják meg szükségleteik kielégítését. Az ilyen jellegű bűnelkövetés mindenekelőtt azokat a rétegeket mobilizálja, amelyeknek hiányos az alkalmazkodáshoz szükséges szellemi és/vagy anyagi tőkéje. Ha kettős a megfosztottság, akkor ez inkább az erőszakos bűnözés felhajtóereje, amely a támadó jellegű, szükségletkielégítő magatartások szaporodását jelenti, szemben a hagyományos konfliktusfeloldó erőszakos bűnelkövetési formákkal (Gönczöl et al. 2016, 2018).

A dezintegrációval összefonódó szegregáció az 1980-as évek közepétől új típusú szegénységet jelentett: a létminimum alatt élők aránya 25–30%, mögötte jelentős átstrukturálódás figyelhető meg. Ez a folyamat a bűnözést növeli. Drámai növekedés figyelhető meg a szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányában is (42%) (Gönczöl et al. 2016, 2018).

4.4.3.1. A gyermekek szegénysége és a bűnözés

Irvin Waller szerint a gyermekek szegénysége a bűnözést teremtő társadalmi faktorok között kiemelkedő jelentőségű. Nemzetközi összehasonlító kutatások szerint a létminimum alatt élő gyermekkorú lakosság társadalmi jelenléte és a bűnözés szintje között közvetlen összefüggés mutatható ki, például az USA-ban. A bűnözést reprodukáló tényezők között a gyermekkori szegénység együtt jár a fiatalok iskolai nevelésének hiányosságaival. A fiatalok intézményes nevelése a modern civilizációban – egyéb feltételek mellett és hosszabb távon – a bűnözés

megelőzését szolgálja. Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország a fiatalok számára kevés hosszabb távú perspektívát ígérő országok közé tartoznak (Waller, 2006).

4.4.3.2. Hajléktalanság és társadalmi kitaszítottság

A társadalmi kötődések lazulása a politikai rendszerváltás időszakában a hajléktalanság megjelenését eredményezte (Győri, 2020; Papp, 2020). Becslések szerint már 1990-ben mintegy 200.000 ember – a népesség 2%-a – élt Magyarországon a hajléktalanság közvetlen veszélyzónájában (Győri, 2020; Papp, 2020). A rendszerváltást követő makrogazdasági és makrotársadalmi folyamatok következtében sokan kerültek utcára, különösen azok, akik a munkahelyükkel együtt a lakhatási lehetőségüket is elveszítették, vagy nem tudtak alkalmazkodni az új körülményekhez (Győri, 2020; Papp, 2020).

A hajléktalanságot erősítő társadalmi folyamatok:

- összefüggenek a piaci mechanizmusok felerősödésével vagy legitimációjával (munkanélküliség, munkásszállások megszűntetése),
- a piaci viszonyok markáns és nyílt lakáspiaci viszonyokat teremtettek, növelték a bérleti díjakat, beszűkítették a szociális célú lakásellátást,
- a háromszori részleges amnesztia vagy a közveszélyes munkakerülés dekriminalizálása is hozzájárult a hajléktalanság növekedéséhez. A hajléktalanságban megnyilvánuló társadalmi kitaszítottság könnyen vezethet a deviáns viselkedési formák kialakulásához, vagy a deviáns életmód rögzüléséhez. A tartósan hajléktalannak már nincs mit veszítenie, minden bűncselekmény elkövetésével csak nyerhet, akár rendőrkézre kerül, akár nem (Tettprogram, 2023).

4.4.3.3. Munkanélküliség és bűnözés

A munkanélküliség és a vagyon elleni bűncselekmények közötti kapcsolatot számos hazai és nemzetközi kutatás is igazolja: a munkanélküliség növekedése egyértelműen növeli a vagyon elleni bűncselekmények számát, különösen a fiatal férfiak, valamint az alacsony képzettségűek körében (Altindag, 2011; Atladóttir, 2015; Korinek, 2008). Az angol és európai nagy mintájú vizsgálatok szerint minden egy százalékpontos munkanélküliség-növekedés több száz vagy akár több ezer további vagyon elleni bűncselekményhez vezethet; például Nagy-Britannia, Franciaország vagy Olaszország esetében évente 25–30 ezer további lopás, betörés vagy autólopás jelentkezik minden egy százalékpontos munkanélküliség-emelkedés után (Altindag, 2011). A kapcsolat különösen erős a gazdaságilag elmaradottabb területeken, ahol a munkanélküliség és a szegénység egyaránt magas, és a munkaerőpiac rugalmassága is korlátozottabb (Atladóttir, 2015; Korinek, 2008). A magyar kriminológiai szakirodalom is hangsúlyozza, hogy a vagyon elleni bűncselekmények tömeges méretekben veszélyeztetik a társadalmi kapcsolatrendszert, mivel ezek a bűncselekmények a társadalomban elfogadott normarendszert is gyengítik (Korinek, 2008). A munkanélküliség önmagában nem mindig kriminogén faktor, de a munkaerőpiac rugalmasságának hiánya és a gazdasági válságok együttes hatására a munkanélküliség és a szegénység összefogva fokozzák a vagyon elleni bűncselekmények kockázatát, különösen a fiatal férfiak körében (Altindag, 2011; Atladóttir, 2015; Korinek, 2008). A kapcsolat fennmarad más tényezők (például szegénység, oktatási szint, rendőri jelenlét) kontrollálása után is, és a hatás intenzitása regionálisan változik, a gazdaságilag elmaradottabb területeken erősebb (Altindag, 2011; Atladóttir, 2015).

Magyarországon a centralizált gazdaság időszakában, az általános foglalkoztatás eredményeként ún. belső – gyárkapun belüli – és nem hagyományos munkanélküliség alakult

ki. A korábbi rezsim az alacsonyan tartott bérek mellett munkakötelezettséget írt elő, amelynek megszegését büntetőjogi eszközökkel fenyegette. A rendszerváltás utáni években Magyarországon a munkanélküliség robbanásszerűen növekedett, elsősorban a gazdasági recesszió és a szerkezeti átalakulás hatására. 1990 és 1992 között a regisztrált munkanélküliek száma mintegy 24 200-ról több mint 663 000 főre emelkedett, miközben a munkanélküliség nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is átalakult: egyre több képzett és iskolázott munkaerő is munkát keresett (Tímár, 1993; KSH, 1998). A munkanélküliség területi eloszlása is egyenlőtlen volt, a fejletlenebb régiókban lényegesen magasabb arányban jelentkezett. A munkaerőpiac merevsége, a foglalkoztatási lehetőségek hiánya és a bizonytalan gazdasági kilátások jelentős társadalmi kihívást jelentettek, különösen a szakképzetlen és az idősebb korosztály számára, akiknek a visszailleszkedése nehezebb volt. Ezek a folyamatok nemcsak a munkanélküliség, hanem a bűnözés növekedésében is szerepet játszottak, mivel a kitaszított rétegek túlélési stratégiái között egyre inkább előtérbe kerültek a deviáns magatartási formák (Tímár, 1993; KSH, 1998; Levay, 2021). A hazai munkanélküliség első hulláma főleg abból a rosszabb teljesítőképességű munkaerőből került ki, akiket a korábbi évtizedek munkaerőhiánya és bérszabályozási mechanizmusa beszívott, szelektált és a munkaerőpiacra taszított. Ez az ún. reziduális munkanélküliség, amelybe olyan rétegek tartoznak, mint a cigányság, a betegség, baleset vagy más okból megváltozott, vagyis csökkent munkaképességűek, az alkoholisták, kábítószer élvezők, a szociálisan deviánsok, a szabadságvesztésből szabadulók. E rétegek közös jellemzője az, hogy munkaképességük, munkakultúrájuk és teljesítményük az átlagos alatti, továbbá súlyos társadalmi problémáik a munkaerőpiacon kerülnek felszínre. Munkanélküliségünk azonban nem oldható meg csak foglalkoztatáspolitikai módszerekkel. Ez a csoport alkotja a tartós munkanélküliek magját. Ebben a csoportban található az a tömegek is, amelyik tartós munkanélküliség esetén a bűnözés potenciális utánpótlásaként jöhet szóba (Tímár, 1993).

4.4.4. A család szerepe a normák reprodukciójában

A családban, mint a társadalom legtermészetesebb közösségében, az értékek átörökítése – így a negatív értékeké is – lényegesen spontánabb, mint az intézményes szférában (Engler & Pári, 2022). Az elsődleges szocializáció során a gyermek nem csupán ismereteket, hanem érzelmileg telített viszonyulásokat, magatartásmintákat és morális kereteket vesz át, amelyeket a másodlagos szocializáció intézményes szereplői – iskola, kortárscsoportok – csak nehezen képesek módosítani (Berger & Luckmann, 1998).

A család elsődlegesen és minden más befolyásnál korábban és intenzívebben formálja a személyiséget, és határozza meg a társadalmi érvényesülés lehetőségeit (Engler & Pári, 2022; Somlai, 1997). A szülők által közvetített kulturális tőke és habitusminták döntően befolyásolják, hogy a gyermek milyen társadalmi pozíciót tölt be felnőtt korában, és milyen mértékben képes majd mobilizálni a rendelkezésre álló erőforrásokat (Néma, 2023). E hatás különösen markáns a hátrányos helyzetű családokban, ahol a kulturális depriváció és a normaszegő viselkedés generációkon átívelő, nehezen megtörhető mintázatokat alkot (Szabó Ákosné, 2001).

A családi kisközösség sajátos szociális és kulturális adottságai alakítják ki az életmódot és az ezt motiváló egyéni normákat és szokásokat (Szabó Ákosné, 2001; Néma, 2023). A bourdieu-i megközelítés értelmében a habitus – mint tartós diszpozíciók rendszere – elsősorban a családi közegben rögzül, és az egyén viselkedéses, kognitív sémáit hosszú távon meghatározza (Néma, 2023). A szocializáció tehát nem puszta ismeretátadási folyamat, hanem a társadalmi valóság belső reprezentációjának kialakítása, amely az egyén teljes életpályáját átszövi, és amelynek

diszfunkciói kriminológiai szempontból is kiemelkedő magyarázó erővel bírnak (Berger & Luckmann, 1998; Somlai, 1997).

Mivel a család gazdasági adottságai nagymértékben meghatározzák tagjaik integrációs esélyeit, a szegénység igencsak behatárolja azokat (Tóth, 2015; DJI, 2012). A szegénység, a szülők munkanélkülisége megváltoztatja az egész család viszonyát a társadalomhoz, és közvetlen módon hozzájárul a következő generáció devianciájának kialakulásához, pusztán azáltal, hogy a szülők számára elveszett a társadalmi perspektíva. Az ilyen kisközösségben kialakulhat egy olyan fiatal generáció, amely pályája kezdetén nem potenciális munkaerőként vagy aktuális munkanélküliként, hanem mindjárt bűnelkövetőként jelenik meg (Tóth, 2015).
A sokproblémás családokban felnövekvő gyerekek többségében sérült, hátrányos helyzetű családokból származnak, ahol sem a társadalmi normákat nem ismerik meg és sajátítják el, sem a fejlődésükhöz szükséges erőforrásokat nem biztosítják számukra (DJI, 2012). A gazdasági funkció sérülése gyakran további diszfunkciókat okoz a családon belül, ami deviáns személyiségfejlődést eredményezhet.

A családi környezet, mint kriminalizáló faktor, személyiséget formáló, értékvilágot alakító, érzelmileg erősen színezett normaközvetítő közösség is. A szülők kriminogén hatása akkor erős, ha:

közvetlen antiszociális és/vagy kriminális modellül szolgál,
a szülő az alapvető ellenőrzést elmulasztja,
permanensen komoly konfliktus van a szülő és a gyermek között,
elhúzódó és mély konfliktus van a szülők egymás közti viszonyában (Balogh, 2019).

Kutatások eredményei szerint a túlságosan szigorú nevelés inkább vezet bűnelkövetéshez, különösen az erőszakos bűnös viselkedéshez, mint a szülői felügyelet elmulasztása (Balogh, 2019; Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999). Minden kutató egyetért abban, hogy a családi nevelés szerepe meghatározó, és azt a legszakszerűbb intézményes nevelés sem képes kellően pótolni (Balogh, 2019; Kerezsi, 2001). A család, mint elsődleges szocializációs közeg, alapvetően befolyásolja a gyermek értékrendjét és fejlődését, míg az intézményes nevelés legfeljebb kiegészítheti, de nem helyettesítheti a családi szocializációt (Balogh, 2019; Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999).

A szülői viselkedés az egyik legnehezebben befolyásolható tényező a gyermek fejlődésében. Egy társadalomban a szülői viselkedés mindig olyan mértékben demokratikus és kulturált, mint a társadalom maga (Buda, 2018). Nem mondhatunk le azonban ennek lehetőségéről sem. A szülői viselkedési modell alakítása során komoly érv lehet az, hogy a rosszul szocializált ember olyan bűncselekményeket is eredményezhet, amelyeknek maguk a családtagok eshetnek áldozatul. Külön vizsgálták a kutatók, hogy milyen szülői környezet, illetve szülői viselkedés erősíti a fiatalkori agressziót. Ezek között kiemelkedő szerepe van az autokrata szülő-gyermek kapcsolatnak, amely a gyermekek agresszióját, a szabályellenességet és a deviáns magatartást növeli (Nagy, 2019).

A rosszul szocializált ember, az elmélyült családi konfliktus olyan bűncselekményeket is eredményezhet, amelyeknek maguk a családtagok eshetnek áldozatul.
Könnyebbnek tűnik az iskolai és egyéb korai intézményes nevelési formákkal korrigálni a szülői hibákat, vagy felkészíteni a következő generációt a megfelelő szülői viselkedésre. Curtis: „Minden dollár, amit iskolába és egyéb korai nevelési intézményekbe fektetnek, öt dollár megtakarítást jelent a szociálpolitikában és a büntetőpolitikában” (Balogh, 2019).

4.4.5. Összegzés

A ’90-es években a magyar társadalmat anómiás állapot jellemezte, amit egyebek mellett a bűnözés alakulása és szerkezeti változása is igazol

A bűnözés történelmileg változó, komplex társadalmi jelenség, vagyis bűnözést keletkeztető társadalmi folyamatok eredménye.

- A bűnözés rendkívül heterogén szociológiai jelenség, egyes formációi nagyon közel állnak különféle deviáns magatartásokhoz.
- Fő devianciaformák azok, amelyekre intézményes reakciók is vannak.
- A társadalom tűrőképessége soktényezős (gazdasági, kulturális, demokratikus hagyományok).
- A bűnözést egyre inkább biztonsági (közbiztonsági) kockázatok halmazaként kezdik megragadni, megelégszenek a közvetlen veszély elhárításával. A társadalmi reprodukciós folyamatok kezdenek kevésbé érdekesek lenni (Gönczöl, Korinek & Lévay, 1999).

4.5. A bűnözés újratermelődéséhez kapcsolódó elméletek

4.5.1. A kontroll elméletek

A társadalmi kontroll-elmélet kiindulópontja, hogy a tömeges bűnözés elsődlegesen nem a „szegénységből”, hanem a kontrollmechanizmusok gyengeségéből fakad: amennyire a társadalom képtelen tagjait viselkedési normák mentén ellenőrizni és integrálni, annyira válik kiszolgáltatottá a normaszegésnek. Freda Adler, Gerhard O. W. Mueller és William S. Laufer klasszikus összefoglalója ezt tömören így ragadja meg: „a társadalom annyira hajlamos a bűnözésre, amennyire nem képes kontrollálni tagjait” (Adler, Mueller, & Laufer, 2000, p. 17). A szerzők továbbá rámutatnak: a bűnözés sok esetben abból fakad, hogy az egyén „kiszorul a társadalomból; a lebukás nem hordoz számára tényleges veszteséget, miközben a bűnözésből akár előnyhöz is juthat” (Adler et al., 2000, p. 19).

Mit jelent a „kontroll” a gyakorlatban?

- Informális kontroll: a családi felügyelet (hol van a gyerek, kikkel van, meddig marad), az iskolai és kortársi visszacsatolás, a szomszédsági személyközi figyelem és elvárások. Ezek teremtik meg a mindennapi normakövetés „láthatatlan” infrastruktúráját (Adler et al., 2000).

- Formális kontroll: a rendőrségi jelenlét, az igazságszolgáltatás és a szankciórendszer, valamint a szervezett bűnmegelőzési beavatkozások intézményi keretei. Ezek növelik a lebukás és a következmények valószínűségét (Adler et al., 2000).

A személyes kontroll élő kapcsolatokon alapul: a körzeti megbízott valóban ismeri a helyi viszonyokat, a pedagógus visszajelzést ad, a szülő pedig következetesen fogja a gyerek „kezét”. Ezt technika nem pótolja – a rendőrautó és a telefon növelheti a reagálóképességet, de a személyközi jelenlét integráló és elrettentő hatását nem képes önmagában kiváltani (Adler et al., 2000).

Hogyan csökkenthető a bűnözés a kontrollmodell logikája szerint?

- A lebukás valószínűségének növelése: látható rendőri jelenlét, közösségi kapcsolattartás (körzeti megbízott), gyors és következetes eljárások. Ez áthangolja az elkövetői „költség–haszon” mérlegelést (Adler et al., 2000).
- A bűnalkalmak szűkítése: önkiszolgáló rendszerek ésszerű korlátozása, készpénzhasználat mérséklése, célzott vagyonvédelmi intézkedések (riasztó, kamera, beléptető). Ezek az eszközök megnehezítik az elkövetést, de elsősorban a formális kontrollt erősítik, és könnyen „gettósító”, elszigetelő hatásuk lehet, főként a tehetősebb rétegek körében (Adler et al., 2000).
- A szocializációs terek megerősítése: az iskola ne csak oktasson, hanem közösségi normákat építsen és következetesen jelezzen a „kis” vétségekre (csalás, „tanár átverése”, tiszteletlenség). A mindennapi erkölcsi visszacsatolás a nagyobb devianciák prevenciójának egyik legerősebb eszköze (Adler et al., 2000).

Kontroll típusa	Megnyilvánulási formák	Hatékonyság	Problémák/Korlátok
INFORMÁLIS KONTROLL	Családi felügyelet, iskolai visszacsatolás, szomszédsági figyelem	MAGAS	Társadalmi változások gyengíthetik
FORMÁLIS KONTROLL	Rendőrségi jelenlét, igazságszolgáltatás, szankciórendszer	KÖZEPES	Drága, reaktív jellegű
SZEMÉLYES KONTROLL	Kötődés, elköteleződés, részvétel, hit (Hirschi elmélete)	MAGAS	Szocializációs folyamattól függ
TECHNOLÓGIAI KONTROLL	Riasztók, kamerák, beléptetők, készpénzmentes rendszerek	KORLÁTOZOTT	Drága, szelektív, nem helyettesíti a kapcsolati kontrollt

14. táblázat: A társadalmi kontroll típusai – hatékonyság és korlátok összefoglalása. (Forrás: saját szerkesztés ezen irodalmak felhasználásával Gönczöl et al. (2016/2018); Ferge (2000); Hirschi (1969); KSH (2007/2023).)

Travis Hirschi kötődéselmélete klasszikus magyarázatot ad arra, miért tart vissza a devianciától a „normális élet”: akik erős kötelékkel kapcsolódnak a családhoz, iskolához és munkához, akik idejüket konvencionális célokba fektetik, és akik hisznek a normák legitimitásában, azok kevésbé hajlamosak szabálysértésre. A kötődés (attachment), elköteleződés (commitment), részvétel (involvement) és hit (belief) együttese alkotja a devianciát fékező „láthatatlan hálót” (Hirschi, 1969). A kontroll tehát nem csupán jogszabály és rendőr, hanem kapcsolatok, elköteleződések és erkölcsi hitek rendszere is.

A kontroll kettős arca: támogatás és felügyelet

A modern kriminálpolitika egyik kulcskérdése, miként egyensúlyozzon a közösségi szankciók ellenőrző és támogatói funkciói között. A közösségben végrehajtott szankciók (pártfogás,

mediáció, jóvátétel) „malum” eleme a korlátozás és felügyelet, reintegráló erejük viszont éppen a közösségi beágyazottságon múlik. A gyakorlatban folyamatos feszültség figyelhető meg az „ellenőrizni” és a „támogatni” pólusok között; a hatékonyság jellemzően a kettő arányos kombinációján múlik (Ligeti, 2008; vö. Kerezsi-iskola hazai munkái).

Miért nem elég a technológia?

A riasztók, kamerák, beléptetők, készpénzmentes megoldások mind csökkentik a bűnalkalmakat és emelik a lebukás kockázatát. Azonban:

- drágák, ezért társadalmilag szelektívek;
- az informális, közösségi kontrollt nem váltják ki;
- erősíthetik a „mi–ők” határvonalakat, ami a bizalom eróziójához és térhasználati szegregációhoz vezethet (Adler et al., 2000).
  A tartós bűnmegelőzési hatás ezért csak akkor várható, ha a technikai védelem a kapcsolati kontrollal – család, iskola, közösség, legitim rendészeti jelenlét – együtt érvényesül.

A bűnözés „kínálati oldalát” (alkalom, megtérülés) és a „keresleti oldalát” (kik és miért vállalnak deviáns kockázatot) egyszerre befolyásolja a kontroll minősége. A „látható kontroll” (utcai rendőr, következetes eljárás) a megtérülést rontja ugyan, addig a „láthatatlan kontroll” (kötődés, elköteleződés, részvétel, hit) a deviancia iránti igényt csökkenti (Adler et al., 2000; Hirschi, 1969). Kétségtelen, hogy a fenntartható bűnmegelőzés nem megspórolhatóan „emberes”: a közösségi jelenlétet, a pedagógiai visszajelzést, a szülői következetességet és a legitim, partnerségre építő rendészeti kapcsolatokat erősíti.

A társadalmi kontroll mechanizmusai hatékony eszközök lehetnek a bűnözés visszaszorításában, ezt számos valós kutatás támasztja alá:

- Például Stockholmban egy belvárosi és üzleti negyed határán élő lakosok és szülők együttműködve személyes, morális üzeneteket (pl. „én is apa/anya vagyok, lehetnél az én gyerekem is”) hordoztak, hogy ösztönözzék a deviáns fiatalokat a távozásra. Bár a deviánsok elvonultak, ez csak a szomszédos kerület határáig történt, jelezve, hogy a felszíni, formális eszközök önmagukban nem oldják meg a mélyebb problémákat (Brisman, 2004; Weisburd, Groff, & Yang, 2016).
- A holland belvárosi iskola esete azt példázza, hogy a bűnalkalmak csökkentésében kulcsfontosságú az alternatívák biztosítása. A diákok ebédidőben lopással szerezték be az ételt, aminek megelőzésére a szülők helyi adójuk egy részét az iskolának ajánlották fel, hogy bent tartsák a diákokat. Ennek eredményeként kialakult a napközis foglalkozás és a közösségi élet, ami erősítette a kapcsolatokat és csökkentette a szabálysértéseket (Wright, Cullen, & Williams, 2001; Sherman, Farrington, Welsh, & MacKenzie, 1997).
- Hollandiában a „civilek járőrszolgálata” program keretében a kisebb bűncselekményeket elkövető fiatalkorúakat pártfogói felügyelet mellett vagyonvédelmi őrjáratra kötelezték, ami a megfelelő támogatás és kényszer hatására sikeres reintegrációt eredményezett (McAra & McVie, 2007).
- Japánban, ellentétben a többi ipari országgal, az erős családi és iskolai kontrollnak köszönhetően alacsony a konvencionális bűnözés szintje. Az iskolai kontroll, valamint a munkahelyi szervezettség szigorú szabályozó szerepet tölt be, bár ez pszichés terhekkel jár, például az öngyilkosság magasabb arányával. Emellett a szervezett, maffiára emlékeztető bűnözés saját, internalizált hierarchiára és

kontrollmechanizmusokra támaszkodik, fenntartva utánpótlását (Tsutsumi, 2011; Murakami Wood & Webster, 2009).

4.5.2. Eisner kutatásai a bűnözést befolyásoló tényezőkről

Manuel Eisner kutatásai a hosszú távú bűnözési trendeket vizsgálják, különösen az erőszakos bűncselekmények alakulását Európában. A bűnözés mértékére a gazdaság állapotának közvetlen hatása nincs, hanem a társadalmi és kulturális folyamatok, valamint a közvetítő mechanizmusok játszanak szerepet. A vizsgált országokban (Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország, Svédország, Hollandia) a bűnözés hosszú távon csökkent, majd az 1950-es évek után újra nőtt. A bűnözés alakulását nem a gazdasági ciklusok, hanem a társadalmi szerkezet változásai, az anonimitás, a normákhoz való kötődés hiánya és az érzelmi önszabályozás határozza meg. A modern társadalomban a bűnözés alakulását a társadalmi szerkezet változásai, az állam szerepének növekedése, az együttműködés és a normák átalakulása befolyásolja (Eisner, 2003; Eisner, 2014).

A közvetítő mechanizmus elemei:

- A társadalom tagjainak érzelmei: mérni kell, hogy egy adott személy mennyire képes uralkodni hirtelen támadt indulatain, mennyire képes úrrá lenni stratégiai jellegű problémáin. Van-e az adott személynek a szocializáció során kialakult (reflexszerű) problémamegoldó képessége.
- A normatív komponens: egy adott személy a büntetéstől félve vagy a társadalmi normákat figyelembe véve nem szegi meg a szabályokat.
- A normákhoz való kötődés hiánya: ha a normakövetés hiányzik, a bűnözés valószínűsége nő.
- Anonimitás: az elszemélytelenedés lehetősége, amikor az eredmény fontos, nem a személy (Eisner, 2003).

4.5.3. A piaci modell

A piaci modell kiinduló elve szerint a bűnözés a kereslet-kínálat alakulásának megfelelően jön létre, a piac működéséhez hasonlóan (Vargas, 2023). A modell keresleti oldalán a potenciális bűnöző áll, a kínálati oldalon pedig a potenciális sértett (aki a bűnelkövetési alkalmat „biztosítja”). Ez alapján a bűnözés mindig olyan mértékű, amilyen mértékben a sértettek újratermelik a bűnelkövetési alkalmakat. Például, ha a bankvilág nem készül fel a bűncselekményekre (van kínálat), akkor sok lesz az ellene irányuló bűncselekmény. Következmény: a bankvilág kiépíti védekező mechanizmusait (csökkenti a kínálatot), ekkor a kereslet (bűnözés) más, kevésbé védett területekre (pl. ékszerészeknél) jelenik meg (Vargas, 2023).

A kínálati (sértetti) oldal:

A bűnöző a potenciális sértettet védekezésre készteti. A sértett mindig annyit ruház be a védelembe, amennyi neki még az üzleti vállalkozása mértékéhez képest megéri. A bűnöző mindig ott jelenik meg, ahol a védelem a leggyengébb. Alapszabály, hogy a bűnözés mindig a védekezés előtt jár technikailag (Vargas, 2023).

A kereslet-kínálat és a bűnözés aránya:

A nyugati országokban a társadalom ellentétei nem bontották meg nagymértékben a közbiztonságot (a bűnözés évente 5–6%-kal növekszik).

A dél-amerikai országokban a társadalmi szerkezet sajátosságainak változása robbanásszerű volt (eltűnt a középréteg), a bűnözés a kereslet-kínálat törvényeinek megfelelően alakult át és nőtt meg. A gazdagok vagyonukat már védik, de személyük kiszolgáltatottá vált. Megoldás a vagyon enyhébb védelme, hogy maga a személy kevésbé váljon céllá. Az államnak tudatosan kell szabályoznia a kereslet-kínálatot a befektetések helyes arányának megválasztásával, például riasztó/biztosítás kötelezővé tétele, a közbiztonság garantálása „rácsok" nélkül is (Vargas, 2023).

4.5.4. Robert Merton feszültségelmélete

A korábban tárgyalt társadalmi beállítottságú irányzatok arra építenek, hogy a deviancia és a bűnözés társadalmi mintázatokban, normastruktúrákban és egyenlőtlenségi viszonyokban gyökerezik. Ezt a perspektívát mélyíti el Robert K. Merton feszültségelmélete, amely kimondja: amikor a kulturálisan előírt célok (például anyagi siker, státusz) és a legitim, intézményesített eszközök közötti illeszkedés megbomlik, strukturális feszültség keletkezik; ez a feszültség pedig rendszeresen deviáns alkalmazkodási módok felé terelhet, köztük a bűnözés különböző formái felé (Merton, 1938).

A feszültség „mechanikája": cél–eszköz inkonzisztencia és deviáns alkalmazkodás

Adaptációs típus	Kulturális célok	Intézményes eszközök	Példák/Jellemzők
Konformizmus	Elfogadja	Elfogadja	Hagyományos út
Innováció	Elfogadja	Elutasítja	Bűnözés
Ritualizmus	Elutasítja	Elfogadja	Bürokrácia
Visszavonulás	Elutasítja	Elutasítja	Drogfüggőség
Lázadás	Új célokat	Új eszközök	Forradalom

15. táblázat: Merton feszültségelméletének adaptációs típusai. (Forrás: saját szerkesztés ezen irodalmak felhasználásával: Merton, R. K. (1938);Gönczöl, K., Kerezsi, K., Korinek, L., & Lévay, M. (2016);Matsueda, R. L., & Grigoryeva, M. (2015).)

Merton elméletének központi tétele, hogy a társadalmi rendszer a célok és eszközök normatív összhangjára épül; ha az alsóbb rétegek (vagy bármely deprivált helyzetű csoport) számára az eszközök elérhetősége tartósan – strukturálisan – korlátozott, a „célokhoz való hűség" mellé nem társul „eszközökhöz való hűség" (Merton, 1938). Ennek nyomán több tipikus alkalmazkodási minta rajzolódik ki (konformitás, innováció, ritualizmus, visszahúzódás, lázadás); a bűnözés szempontjából az „innováció" a legfontosabb: a kulturális célok elfogadása mellett az egyén illegitim eszközökhöz nyúl. Így a bűnözés nem idioszinkratikus „erkölcsi bukás", hanem a cél–eszköz diszjunkció rendszeres, előre jelezhető következménye.
E logika a bűnözés újratermelődésére is magyarázatot ad: ha az intézményes eszközökhöz való hozzáférés strukturálisan szűk (iskolai minőség, munkaerőpiaci zártság, lakhatási szegregáció), a feszültség generációról generációra fennmarad, a deviáns mintázatok pedig szocializációs közegben (család, kortárscsoport, szomszédság) átörökíthetők.

Chicagói empirikus fordulat: a feszültség térbeli–közösségi beágyazása

A chicagói szociológiai iskola – összhangban a fenti szerkezeti látásmóddal – empirikusan írta le, miként stabilizálódnak a deviancia és bűnözés mintázatai városi terekben és csoportokban. A klasszikus chicagói megfigyelés szerint a bűnözés földrajzi és közösségi struktúrákhoz tapad: a gyors demográfiai és gazdasági fluktuációval jellemezhető „átmeneti zónákban" a formális és informális kontroll gyenge, a szocializációs háló vékony, a lehetőségstruktúra pedig szűk; ez kedvez az illegitim eszközök lokális normalizálódásának. A törésvonalak – generációk között, etnikai csoportok és a többség között, valamint a rétegek között – a mindennapi kapcsolatok és aspirációk horizontján jelennek meg, a tanulás (differenciált asszociáció) csatornáin terjednek és rögzülnek (Sutherland, 1947; Matsueda & Grigoryeva, 2015). Így a merton-i feszültség nem elvont állapot, hanem konkrét szomszédsági és életpálya-környezet: a legitim eszközök szűkössége és a kortársi befolyás szerkezete együtt hoz létre tartós deviáns repertoárokat.

Egyenlőtlenség → ellentmondás → feszültség → bűnözés: az újratermelődés íve

- Egyenlőtlenség: a hozzáférés differenciáltsága az oktatáshoz, munkához, jogi védelemhez és lakhatáshoz.
- Ellentmondás: a kulturális elvárás (siker, státusz) és a reális eszköz-hozzáférés közötti rés.
- Feszültség: krónikus aspiráció–eszköz diszparitás, amely növeli a deviáns alternatívák várható hozamát.
- Bűnözés: az „innováció" elterjedése, majd normatív beágyazódása a csoporton belüli tanulási mechanizmusokon keresztül (differenciált asszociáció), és visszahatás a helyi kontrollrendszerekre.
- Újratermelődés: a kontroll gyengesége és a lehetőségstruktúra zártsága fenntartja a feszültséget, a deviáns mintázatok pedig csoportnormává válnak.

Ez a gondolati ív mozgósítható mind a diagnózisban (hol „szivárog" a feszültség bűnözésbe), mind a beavatkozásban (hol lehet a cél–eszköz rést szűkíteni: iskolai átjárhatóság, munkaerőpiaci inklúzió, helyi informális kontroll megerősítése) (Borbíró és mtsai, 2009).

Merton és a tanuláselméleti kiegészítés: miért marad fenn?

A merton-i feszültség magyarázza, miért „nyílik meg" a deviancia felé vezető út; a chicagói hagyomány tanuláselméleti komponense pedig azt, miként válik ez az út kollektív normává (Sutherland, 1947). A differenciált asszociáció lényege, hogy a bűnözői definíciók, technikák és racionalizációk szoros, intenzív primer csoportokban interiorizálódnak; ha a csoportstruktúra tartósan a „deviancia pro-definícióit" jutalmazza, a mintázat stabil marad, akkor is, ha a formális kontroll néha „felpörög". A modern reanalízisek (Matsueda & Grigoryeva, 2015) ezt hálózati, normatív és identitásdinamikai összefüggésekben mutatják meg: a tanult definíciók a lehetőséghiány talaján válnak „észszerűvé".

Következmények a bűnözéskontrollra

- A puszta represszió – feszültségcsökkentés nélkül – csak áthelyezi a devianciát (diszlokáció), de nem csökkenti az újratermelődést.

- A feszültség csökkentése cél–eszköz kongruencia felé mozdít: átjárható oktatási és foglalkoztatási pályák, lakhatási és közszolgáltatási hozzáférés, jogi és intézményi „kapunyitás”.
- A tanulási csatornák átstrukturálása: primer csoportokban alternatív, proszociális minták és jutalmazási rendszerek építése; a helyi informális kontroll (szülői, iskolai, szomszédsági) és a legitim rendészeti kapcsolatok integrálása.

Ezzel a kerettel a korábban tárgyalt társadalmi beállítottságú irányzatokhoz kapcsolódva a bűnözés nem redukálható individuális „hibára”: a szerkezeti feszültség és a csoporton belüli tanulás együtt termeli újra – ezért a tartós megelőzés is kettős: strukturális és közösségi.

4.5.5. A „nyertes és a vesztes” réteg szerepe

A réteghelyzet a társadalomban az anyagi viszonyokhoz és a munkamegosztásban elfoglalt pozícióhoz kötött státuszt jelöli; ez a pozíció strukturálja az érvényesülési és fejlődési lehetőségeket, illetve a kockázati kitettséget is (Lévay, 2021; Bauman, 2016). Magyarországon a bűnözés megoszlása rétegspecifikus: az alacsonyabb társadalmi helyzetű csoportok demográfiai súlyuknál nagyobb arányban jelennek meg az elkövetői statisztikákban; mindezt az erkölcsi és gazdasági bizonytalanság, a megélhetési nyomás és a deprivációs kockázatok erősítik (Lévay, 2021; Gönczöl, 2021).

A nemzetközi migráció és a belső mobilitás a bűnözői szubkultúrák bővített újratermelődését segítheti, és a „minőségi” eltolódást is előidézheti (működési minták, szervezettség, modus operandi); ennek mechanizmusa összhangban áll a feszültség- és tanuláselméleti magyarázatokkal (Lévay, 2021; Matsueda & Grigoryeva, 2015). A bűnözés újratermelődésének egyik alapvető szerkezeti oka a rétegek közötti szakadék: minél nagyobb a leggazdagabb és a legszegényebb csoportok távolsága, annál több az ellentmondás a társadalmi elvárások (siker, státusz) és a legitim eszközökhöz való tényleges hozzáférés között (Lévay, 2021; Bauman, 2016). A modernitás diskurzusa egyfelől az érvényesülés szabadságát hirdeti, másfelől a legalsó rétegek előtt az intézményi kapuk ténylegesen zártabbak maradnak – ez a cél–eszköz diszjunkció krónikussá válását eredményezheti (Bauman, 2016; Lévay, 2021).

Az egyének a célok és az eszközök választásáról döntően a közvetlen szociális környezet „látható” mintái alapján döntenek; a releváns csoportban felhalmozott célok, technikák, racionalizációk és elvárások generációkon át öröklődnek. Így a szegénységhez való viszony, a „kitörés” stratégiái és a jogsértéshez kötődő kognitív sémák egyaránt primer csoportokon át adódnak tovább, és befolyásolják a bűnözési hajlamot is (Kovács, 2019; Szalai, 2018). Ez a tanulási–szocializációs közeg magyarázza, miként válhatnak tartóssá a deviáns repertoárok a rétegződési mező peremén (Matsueda & Grigoryeva, 2015).

A rendszerváltást követően markánsan kirajzolódott a „nyertes–vesztes” dichotómia. A vesztes pozícióba kerülő csoportok tipikusan alacsony iskolázottságúak, gyakran ingázók, tartós munkanélküliséggel, jövedelmi bizonytalansággal és perifériás lakhatással szembesülnek; létbiztonságuk romlott, intézményi beágyazottságuk gyengült (Lévay, 2021; Gönczöl, 2021). Ezzel szemben a nyertes pozíciókban a formális kontroll „átlépésének” kockázatkezelése a nagyobb társadalmi tőke révén rugalmasabb; mindez hozzájárulhat a normakövetés kettős mércéjének társadalmi percepciójához (Bauman, 2016; Lévay, 2021). A bűnözési kockázat így aszimmetrikusan oszlik meg: a lecsúszott rétegekben magasabb a jogsértő útvonalak felé vezető „racionális” döntési tér, míg a felsőbb pozíciókban az eszközválasztás a szürkezónák irányába tolódhat (Matsueda & Grigoryeva, 2015; Lévay, 2021).

A jelenlegi magyar társadalom értékválsága ebben a keretben a cél–eszköz diszjunkció és a közösségi kohézió eróziójának jelzése. Tartós rendezés csak a gazdasági stabilizáció és a közösségek újjászervezése mellett képzelhető el – különös tekintettel a mobilitási csatornák tényleges megnyitására (oktatási minőség, munkaerőpiaci belépés, lakhatási integráció). Enélkül a feszültségek továbbra is a bűnözésbe „szivárognak", fenntartva annak újratermelődését (Lévay, 2021; Bauman, 2016).

A mobilitás témája már két ponton is megjelent: egyrészt a rendszerváltás utáni státuszváltásokat tárgyaló részben (intra- és intergenerációs elmozdulások, strukturális sokkok), másrészt Andorka Rudolf „a társadalom dinamikus (mozgó) képe" szemléletében, amely a társadalmi struktúrát állandóan változó, rétegződési és foglalkozási mozgásokkal jellemzett rendszerként írja le. E klasszikus andorkai kiindulópont azt hangsúlyozza, hogy a mobilitás megértése csak történeti és szerkezeti összefüggésekbe ágyazva lehetséges; a „mozgó kép" lényege éppen az, hogy a mobilitás mértékét és irányát a foglalkozási-rétegződési struktúra átalakulása, konjunkturális folyamatok és intézményi hozzáférések együtt határozzák meg (Andorka, Bukodi, & Harcsa, 1994).

A mobilitás két alapformája és kriminológiai implikációi

- Intragenerációs mobilitás: az egyén életpályáján belüli réteghelyzet-váltás, amely lehet felfelé (például segédmunkásból jogász) vagy lefelé irányú. A lefelé irányú elmozdulások mögött gyakran gazdasági és politikai kirekesztő folyamatok, tartós munkapiaci bizonytalanság és depriváció állnak; kriminológiai értelemben mindez a „cél–eszköz" illeszkedés romlásán keresztül növelheti a jogsértő utak felé sodródás kockázatát (Lévay, 2021; Matsueda & Grigoryeva, 2015).
- Intergenerációs mobilitás: az egyén réteghelyzetének a szülői generációhoz viszonyított elmozdulása. A pozitív irányú elmozdulás a legitim erőforrás-csatornák (oktatás, foglalkoztatás, lakhatás) megnyílásához, a negatív pedig azok tartós szűküléséhez kötődik; ez utóbbi a feszültség és a tanulási (szubkulturális) mechanizmusok révén a bűnözési kockázat intergenerációs újratermelődését támogathatja (Lévay, 2021; Matsueda & Grigoryeva, 2015).

Mobilitás típusa	**Definíció**	**Bűnözési kockázat**	**Mechanizmus**
INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁS (felfelé)	Egyén életpályáján belüli státuszemelkedés	ALACSONY	Legitim eszközökhöz való hozzáférés növekszik
INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁS (lefelé)	Egyén életpályáján belüli státuszcsökkenés	MAGAS	Cél-eszköz diszjunkció, depriváció
INTERGENERÁCIÓS MOBILITÁS (felfelé)	Szülői generációhoz képest magasabb státusz	ALACSONY	Stabilis családi tőke, pozitív minták

Mobilitás típusa	Definíció	Bűnözési kockázat	Mechanizmus
INTERGENERÁCIÓS MOBILITÁS (lefelé)	Szülői generációhoz képest alacsonyabb státusz	MAGAS	Intergenerációs újratermelődés, tanult devianc

15. táblázat: A mobilitás bűnözésre gyakorolt kockázata. (Forrás: saját szerkesztés Lévay, M. (2021); Andorka, R., Bukodi, E., & Harcsa, I. (1994); Bauman, Z. (2016) alapján.)

Andorka dinamikus szemléletével összhangban a rendszerváltás utáni átalakulás nem azonnali „drámaként", hanem a már korábban kirajzolódó tendenciák felgyorsulásaként rajzolható le: a foglalkozási-rétegződési szerkezet változásai, az önálló vállalkozói réteg növekedése, a strukturális mobilitás és a cseremobilitás arányai együtt alakították át a mobilitási mezőt (Andorka et al., 1994). A korábban bemutatott fejezetekhez visszacsatolva: a magyar társadalomban a mobilitás pályái a 90-es évektől mind intra-, mind intergenerációs értelemben felerősödtek, de a legitim eszközökhöz való hozzáférés tartós különbségei (iskolai minőség, munkaerőpiaci zártság, lakhatási szelekció) a „nyertes–vesztes" dichotómiát stabilizálták, ami a bűnözési kockázat rétegspecifikus aszimmetriáját is magyarázza (Lévay, 2021).

Következésképpen ahol a mobilitási csatornák nyitottak és a formális-informális kontroll legitim, ott a „mozgó kép" a proszociális konformitás tartós esélyét növeli (Andorka et al., 1994; Lévay, 2021). Ellenben, ahol a csatornák zártak és a csoportnormák a deviáns „innovációt" jutalmazzák, ott a mobilitás lefelé irányú, vagy „helycserés" formában jelentkezik, és a bűnözés tanult mintázatai stabilizálódnak (Matsueda & Grigoryeva, 2015; Lévay, 2021).

Zygmunt Bauman szerint a „folyékony" modernitásban a gyors réteghelyzet-váltás és a kiszorultság nem egyszeri sokk, hanem könnyen önmagát újratermelő állapot*: „a modern társadalmak egyre nagyobb tömegeket tesznek feleslegessé" – s ez a státusz „örökül is hagyható"* a gyerekekre, amikor a beágyazódási útvonalak és intézményi kapaszkodók gyengék (Bauman, 2003, p. 74, 76). Ennek mechanizmusa kettős. Egyrészt a mobilitás kényszere gyökértelenné tesz: „a folyékony modern világban a mozgás kötelesség, a gyökértelenség norma" (Bauman, 2000, p. 9). A tartós ingázás és a családtól való elszakadás felőrli az informális kontrollhálókat (szülői felügyelet, szomszédsági és közösségi kötődések), így a normaszegés percepciós és valós költsége csökken. Másrészt a „szilárd" modernitás intézményeinek eróziója miatt „a korábbi szilárd intézmények és normák meggyengülnek, 'szilárdból' 'folyékonnyá' válnak" (Bauman, 2000, p. 11–13), vagyis a stabil referenciakeretek hiánya megnehezíti a normakövetés intergenerációs átadását.

E logika a bűnözés újratermelődéséhez úgy kapcsolódik, hogy a legitim erőforrás-csatornák tartós szűkössége (iskolai minőség, lakhatási és munkapiaci hozzáférés) krónikus „cél–eszköz" diszparitást hoz létre, amelyben a deviáns alkalmazkodás (illegitim eszközök választása) racionálisnak tűnik. Bauman a „felesleges életek" (wasted lives) képe alatt jelzi: a munkaerőpiacról kiszorultak „tartalékhadserege" nemcsak statisztikai kategória, hanem örökíthető élethelyzet – a gyerekek ugyanolyan deprivációs mintázatokba (gyenge iskola, dezorganizált környék, bizonytalan munka) nőnek bele, mint a szüleik (Bauman, 2003, p. 74–78). Mindez összeér a klasszikus kriminológiai magyarázatokkal: a merton-i feszültség (cél–eszköz diszjunkció) és a tanuláselméleti hatások (differenciált asszociáció a primer csoportokban) egymást erősítve alakítják ki a deviáns repertoár „replikációját".

Fontos árnyalat, hogy Bauman nem determinisztikus: nem azt állítja, hogy a mobilitás „okozza” a bűnözést, hanem azt, hogy a kiszorultság és intézményi-közösségi megtámasztás hiánya olyan feszültségmezőt teremt, amelyben a deviancia valószínűsége nő. Megoldási irányként ezért a stabil, legitim mobilitási csatornák megnyitását (minőségi oktatás, jogszerű munkaerőpiaci belépés, lakhatási integráció) és a közösségi/formális kontrollok helyi újjászervezését hangsúlyozza: különben a „feleslegessé válás” lesz a de facto „családi tőke”, amely a következő generációkra is átszáll (Bauman, 2003, p. 76; Bauman, 2007, p. 114).

5. A személyiség szerepe a bűnözésben. Oksági összefüggések

5.1. A személyiség szerepe a bűnözés megértésében

A személyiség szerepével kapcsolatosan Szabó Dénes neves kriminológus abból az előfeltevésből indult ki, hogy minden társadalom és társadalmi rendszer meghatározott mennyiségű deviáns és bűnöző magatartást termel ki, amelyeknek egy részét a társadalmi szerveződés szabályai, például a szokások szankcionálják, másik részét, mint kriminális cselekményeket, az igazságszolgáltatás révén büntetik (Szabó, 1987). A társadalmakban létezik egy egyedi és jellegzetes kombináció a társadalmi struktúra, a kultúra és a bázis-személyiség között. A társadalmi struktúrát az életkor és a nem szerinti megoszlás, a foglalkozási szerkezet, a társadalmi és a földrajzi mobilitás jelentik. A kultúrát a szokások, a gyakorlat, az értékek és a normák alkotják. A bázis-személyiséget pedig a szocializáció, különösen az oktatás során kialakított, elsajátított pszichológiai jellegzetességek befolyásolják (Szabó, 1995). A társadalmi struktúra új elemeiről Magyarországon – mint piacgazdaság, vállalkozási szabadság, jogállamiság, külföldiek fokozódó és tartós jelenléte és szerepvállalása stb. – még igen kevés a tapasztalatunk, annyi azonban bizonyos, hogy a kriminalitás különböző szegmenseit ezek jelentősen befolyásolják (Szabó, 1995; Gönczöl, 2021).

Szabó Dénes a kriminológiának négy fő irányzatát különbözteti meg:

- A bűnöző személyiség kialakulása, dinamikája, a személyközi viszonyok (a kezelés dominanciája).
- A bűnkeltő társadalom az utánzás, mint a szocializáció fő formája (bűnmegelőzési törekvések).
- A látens és legális bűnözés viszonya: a bűnözés konstruált jellege (mi a bűncselekmény?).
- A társadalmi kontroll és ennek szervezetei, valamint működésük eredményeképpen (személyiség és bűnkeltő környezet nem érdekes) (Szabó, 1976).

A kriminológiának ezen irányzata a személyiséggel foglalkozik, hiszen a bűncselekmény és a bűnözés ennek lehetséges okozata. Keresve az okot, a személyiség és szituáció kölcsönhatásával együtt jelenik meg a bűnözés, ám kijelenthető, hogy olyan, mint bűnöző személyiség, nem létezik. Annak csupán bizonyos elemei, megfelelő külső hatás következtében, bűnelkövetést (deviációt) eredményezhetnek. Minden emberi magatartás magán viseli a cselekvő egyén személyiségének jegyeit (ld. profilalkotás), ezért a bűncselekmény lényege nem tárható fel a személyiség beható vizsgálata nélkül, ez éppúgy szükséges a helyes szankció megválasztásához és a büntetés végrehajtásához is (Szabó, 1995; Vigh, 1992; Gönczöl, 2021).

Az egyes stratégiák kidolgozása és alkalmazása szintén alapvető szerepet játszik a bűnözés megelőzésében. Szabó András (1985) kiemeli, hogy a bűnmegelőzés csak akkor lehet hatékony, ha a társadalom, az állam és az intézményrendszer együttesen, nyitott rendszerként reagálnak a bűnözésre, és a bűnmegelőzési stratégiák széles körben alkalmazottak, átfogó megközelítést igényelnek (Szabó, 1985). A bűnmegelőzési stratégiák kidolgozásában, a bűnözés társadalmi okainak feltárásában, valamint a kriminológia elméleti és gyakorlati fejlődésében mindhárom forrás alapvető szerepet játszik (Szabó, 1985; Szabó, 1987; Szabó, 1995).

A nemzetközi kriminológiai szakirodalomban a személyiség és a bűnözés kapcsolatát számos elmélet és empirikus vizsgálat tárgyalja. Az egyik legelterjedtebb modell az öt tényezős személyiségmodell (Big Five), amely szerint az öt alapdimenzió – extraverzió, nyitottság, neuroticizmus, barátságosság/együttműködés (agreeableness) és lelkiismeretesség (conscientiousness) – mérhető kapcsolatban áll a devianciával és a bűnelkövetéssel. Eredmények szerint az alacsony lelkiismeretesség, az alacsony barátságosság/együttműködés és a magas neuroticizmus együtt járhat fokozott agresszióval, mentális distresszel és antiszociális magatartással (Tharshini, 2021).

Eysenck klasszikus modellje alapján a bűnelkövetők átlagosan magasabb pontszámot érnek el a pszichoticizmus dimenzióján; ez a vonás erősebben előrejelzi a bűnözési kockázatot – különösen az erőszakos és szexuális bűncselekmények esetében –, miközben az extraverzió markánsabban jellemzi a fiatalabb elkövetőket, a neuroticizmus pedig inkább az idősebb korcsoportokban jelenik meg (Eysenck, 1966). A személyiség egyes komponensei – így az alacsony önkontroll, a pszichopátia, az impulzivitás és az agresszió – a kutatások szerint érdemben növelik a bűnözési hajlamot, még akkor is, ha a társadalmi, gazdasági vagy demográfiai háttértényezőket kontroll alatt tartjuk (O'Riordan & O'Connell, 2014).

5.1. A személyiség fogalma

Számtalan nézőpont van a személyiség mibenlétének értelmezésére. A lélektan szerint a személyiség a szomatikus és pszichikus sajátosságok összessége, ahogy a személy a külső benyomásokat felfogja, azokra reagál. Az integrált oksági elmélet alapján a személyiség az ember pszichikumával, társadalmiasultságával függ össze, vagyis az individuumnak a külső környezethez és önmagához való pszichikus viszonyrendszere, amely biológiai adottságok talaján, a környezeti, mindenekelőtt a társadalmi hatásokra fejlődik ki. A személyiség nem statikus entitás, hanem egész életen át fejlődő rendszer. Roberts és DelVecchio (2000) longitudinális metaanalízise azt mutatja, hogy bár a személyiség viszonylag stabil a felnőttkorban, a legnagyobb változékonyságot a fiatal felnőttkorban figyelhetjük meg. A fejlődést befolyásoló kritikus életesemények szerepét hangsúlyozza többek között a pozitív pszichológia is, amely a személyiség erősségeinek fejlesztését helyezi a középpontba (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000). Az orvostudomány megközelítése szerint az egyes ember valamilyen biológiai viszonyainak az összessége. Szociológiai és kriminológiai megközelítésben az ember társadalmi volta, társadalmi lényege, az egyes ember társadalmiasultságának mértéke (Vigh, 1992; Kiss, 2010).

A mai magyar kriminológia felfogása szerint az individuum az alábbi részekből tevődik össze:

- egyed (biológiai lény): az egyes ember biológiai sajátosságainak az összessége,
- az egyéniség: az egyes ember többitől való különállását fejezi ki: „minden ember egyedi és megismételhetetlen",
- a személyiség: az egyes embernek önmagához és a külvilághoz való pszichikus viszonyainak sajátosan strukturált rendszere, amely biológiai, genetikai alapokon külső, elsősorban társadalmi hatásokra jön létre, sajátosan strukturált, több alrendszerből felépülő rendszer, kialakulásában genetikai, biológiai, pszichológiai, társadalmi tényezők játszanak szerepet (Vigh, 1992; Kiss, 2010).

A kriminológiai szakirodalom a személyiséget úgy írja le, mint „az individuumnak a külső környezethez és önmagához való pszichikus viszonyának rendszere, amely rendszer az individuum biológiai adottságainak talaján, a környezeti, mindenekelőtt társadalmi hatásokra

fejlődött ki" (Vigh, 1992, p. 54). Munkadefinícióként: „a személyen belüli pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése, amely az egyén jellegzetes viselkedés-, gondolat- és érzésmintáit hozza létre" (Vigh, 1992, p. 57; Kiss, 2010, p. 12).
A viselkedésgenetikai szintézisek szerint a személyiségjegyek varianciájának körülbelül 40–60%-a örökölhető (Plomin, DeFries, Knopik, & Neiderhiser, 2016). Ez azonban csak az érem egyik oldala: a fennmaradó hányadot környezeti és fejlődési hatások magyarázzák. A korszerű értelmezés kifejezetten gén × környezet (G×E) kölcsönhatásként írja le a személyiség alakulását, vagyis a biológiai prediszpozíciók kifejeződése a környezeti kontextusok függvénye. Ide tartoznak:

- a korai kötődés és szülői nevelési stílus, az iskolai szocializáció és kortársi normák (Bronfenbrenner, 1979; Caspi & Moffitt, 2006)
- a kultúra- és helyzetfüggő tanulási folyamatok, életesemények és stresszorok (Rutter, 2006).

A temperamentum biológiai alapjait Cloninger pszichobiológiai modellje ragadja meg (újdonságkeresés, károsodás-elkerülés, jutalomfüggés), amelyek korai idegrendszeri szabályozási mintázatokra utalnak, de kimenetük jelentősen módosulhat a szocializációs környezet hatására (Cloninger, Svrakic, & Przybeck, 1993). Következésképp a személyiség nem statikus „tulajdonságcsomag", hanem aktív, dinamikus szerveződés: a biológiai adottságok és a környezeti hatások együtt formálják a viselkedés-, gondolat- és érzelemmintázatokat (Vigh, 1992; Kiss, 2010). A környezeti és szocializációs tényezők kriminológiai relevanciáját a „Pszichológiai iskolák a kriminológiában" fejezet részletesen tárgyalja.

5.1.1. A személyiség komponensei

- Szükségletek és képességek – a tevékenység feltételrendszere
  A személyiség viselkedésszervező magját az emberi szükségletek és a képességek együttese adja: a szükségletek hierarchiája a fiziológiai alapoktól (éhség, szomjúság) a magasabb rendű pszichológiai igényekig (biztonság, kapcsolódás/szeretet, önbecsülés, önmegvalósítás) terjed, és minden szinten motivációt ad a cselekvéshez (Ryan & Deci, 2000). A képességek – kognitív, érzelmi és motoros készségek – teszik lehetővé, hogy az egyén a környezetével hatékonyan lépjen interakcióba és szükségleteit ténylegesen kielégítse.
- Fogalom és érték – a világ tudatosítása és értékelése
  A fogalmak a környezeti ingerek kategorizálását és az absztrakt gondolkodást teszik lehetővé; az értékek a személyes és társadalmi preferenciák kifejeződései, amelyek a motiváció és döntéshozatal normatív hátterét adják. Együttes jelenlétük biztosítja, hogy a világ észlelése ne csak leíró, hanem értelmező és értékelő folyamat is legyen (Ryan & Deci, 2000).
- Norma és jellem – a társadalmi beágyazódás szerkezete
  A normák mint kötelező magatartási szabályok a társadalmi együttműködés kereteit adják; a jellem – az akarat, érzelmek és intellektuális sajátságok koherens együttese – meghatározza az egyén viszonyulását e normákhoz, befolyásolva a beilleszkedést és a társadalmi státusz alakulását. A normakövetés és az önszabályozás minősége szorosan összefügg az alapvető pszichológiai szükségletek (autonómia, kompetencia, kapcsolódás) kielégítésével (Ryan & Deci, 2000; Van den Broeck, Ferris, Chang, & Rosen, 2016).

- Emlékek és érzelmek – a tapasztalat és az affektus integrációja
  Az emlékek a múlt tapasztalatainak megőrzésével biztosítják a tanulás folytonosságát; az érzelmek a belső állapotok kifejezői, amelyek a figyelmet irányítják és a cselekvést motiválják, továbbá befolyásolják, milyen elemek rögzülnek, illetve hogyan idéződnek fel. Az érzelmileg erős események kiemelten alakítják az emlékezeti kódolást és a felidézést (Ryan & Deci, 2000).
- Pszichés folyamatok – információfeldolgozási alapok
  Az észlelés, az emlékezés, a képzelet és a gondolkodás olyan alapfolyamatok, amelyek az információk felvétele, tárolása, átalakítása és felhasználása révén lehetővé teszik az adaptív viselkedést, a problémamegoldást és a személyiség fejlődését. E folyamatok minőségét az alapvető szükségletek kielégítettsége is befolyásolhatja (Ryan & Deci, 2000; Van den Broeck et al., 2016).
- Pszichés termékek – a tudat tartalmai
  Az emlékképek, észleleti-képek és fantáziaképek a tudat tartalmai: az emlékezés, észlelés és képzelet eredményeként jönnek létre; lehetnek a valóságnak megfelelő reprezentációk vagy képzeletbeliek, de minden esetben a belső világ szerkezetét tükrözik.
- Pszichés állapotok – hangulat és beállítódás
  A hangulat rövidebb vagy tartósabb érzelmi háttérállapot, amely befolyásolja az észlelést és a döntéshozatalt; a beállítódás (attitűd) átfogó, viszonylag tartós viszonyulási és motivációs tendencia tárgyakhoz, személyekhez vagy helyzetekhez.

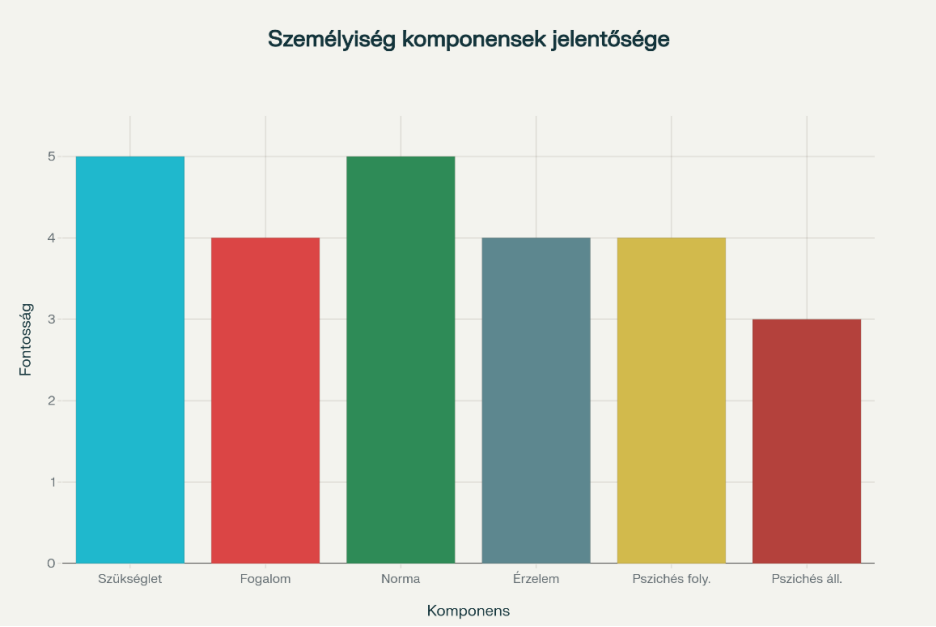

11. ábra. A szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok. (Forrás: saját szerkesztés Eysenck, 1996; Barabás, 2023 alapján)

Tudatos és tudattalan viselkedésszabályozás

A személyiség és a bűnelkövető magatartás elsődlegesen a tudatos viselkedés szférájába tartozik, ugyanakkor kapcsolódik a pszichikum tudattalan rétegeihez is. A pszichoanalitikus hagyomány rámutat: a tudattalan vágyak, félelmek és konfliktusok – gyakran korai tapasztalatok és belső konfliktusok közvetítésével – jelentősen befolyásolhatják a viselkedést (Freud, 1900/1999). A tudattalan nem puszta „tárház", hanem a vegetatív idegműködéssel összekapcsolódó dinamika, amely a tudatos szférát folyamatosan befolyásolja (Freud, 1900/1999).

Tudattalan/automatizált komponensek példái

- Reflexek: veleszületett, zsigeri válaszok, amelyek az alapvető alkalmazkodást szolgálják.
- Beállítódás: tapasztalaton alapuló készenléti állapot, amely irányítja az észlelést és a válaszadást.
- Automatizmusok: gyakorlással kialakuló, eredetileg tudatos, később részben automatizált cselekvéssorok (például írás, autóvezetés).
- Érzelmi reakciók: biológiai és környezeti ingerekhez társuló affektív válaszok, amelyek szervezik a figyelmet és a viselkedést (Kiss, 2010).

SZEMÉLYISÉGKOMPONENS	**FUNKCIÓ**	**KRIMINOLÓGIAI JELENTŐSÉG**
SZÜKSÉGLETEK ÉS KÉPESSÉGEK	A tevékenység feltételrendszere - motiváció és képesség	Szükséglet-kielégítés módja (legális/illegális)
FOGALOM ÉS ÉRTÉK	A világ tudatosítása és értékelése	Értékrend torzulása, normaértelmezés hibái
NORMA ÉS JELLEM	Társadalmi beágyazódás és normakövetés	Normaelutasítás, jellemhibák
EMLÉKEK ÉS ÉRZELMEK	Tapasztalat és affektus integrációja	Traumák, negatív érzelmi minták
PSZICHÉS FOLYAMATOK	Információfeldolgozási alapok	Döntéshozatal, problémamegoldás minősége
PSZICHÉS TERMÉKEK	A tudat tartalmai - reprezentációk	Hibás kognitív sémák, torzított észlelés
PSZICHÉS ÁLLAPOTOK	Hangulat és beállítódás szabályozása	Impulzivitás, affektusos viselkedés
TUDATTALAN ELEMEK	Automatikus és reflexszerű válaszok	Gátlások hiánya, automatikus agresszió

16. táblázat. Személyiség komponensei és kriminológiai jelentőségük. (Forrás: saját szerkesztés az alábbiak alapján: Vigh, 1992; Kiss, 2010; Ryan & Deci, 2000; Van den Broeck et al., 2016)

5.1.2. Tudatos elem és hibái

Már korábban, különböző elméleti és oksági megközelítések kapcsán számos helyen szó esett arról, hogy a bűnelkövetőknél rendszerint jelen van egy hibás vagy téves tudati beállítottság a társadalmi normákra vonatkozóan, amely komplex módon, a személyiség, a jellem és az ismeretrendszer szintjén is megmutatkozik. Az ilyen téves értékeléseknek, vagyis morális defektusoknak, az erkölcsi normák hiányának vagy torzulásának jelentős szerepük van a deviáns és bűnözői viselkedés háttérében (Boda & Papp, 2020; Nagy & Elekesné, 2004). A jellem tehát nem csupán a viselkedés egy-egy mintázata, hanem az akarati, emocionális és intellektuális tulajdonságok összefoglaló terepe, amely meghatározza az egyén viszonyát a környezethez és a normákhoz (Boda & Papp, 2020). A pszichológiai és kriminológiai szakirodalom hangsúlyozza, hogy a bűnelkövetők között gyakori, hogy alaki és értelmi képességeik birtokában is tudatosan elutasítják, vagy torzulva értelmezik a társadalmi normákat, ami a deviáns magatartás kialakulását segíti (Boda & Papp, 2020).

Ezen felül a pszichoanalitikus elméletek szerint a bűnözői személyiség mögött gyakran olyan személyiségzavar áll, amelyben a szuperego (felettes én) nem tudja megfelelően kontrollálni az Id (ösztön-én) ösztönkésztetéseit, így a realitáselv szerinti viselkedés nem valósul meg (Boda & Papp, 2020).Ez a megközelítés tehát a személyiség oldaláról vizsgálva mutat rá arra a hibás tudati állapotra, amelyről korábban más kontextusban, például az elméletek és az okság tárgyalásánál is már szó esett.

A jellem összpontosítja az akaraterőt, amely az egyén képességét testesíti meg a belső késztetések kontrolljára, valamint a környezeti kihívásokra való adaptív válaszadásra (Boda & Papp, 2020). Az akarat mellett az érzelmi és intellektuális sajátosságok is jelentős szerepet játszanak. Az érzelmi intelligencia deficitje, a stressztűrés csökkenése, az empátia hiánya, a felelőtlen döntéshozatal, valamint az elvont gondolkodás megzavartsága elősegítheti a bűncselekmények elkövetését, mely összefüggésben áll a bűnelkövetők személyiségjegyeivel, amelyek között gyakoriak az önközpontúság, az agresszivitás, az impulzivitás, a társadalmi normák elleni attitűdök, és a neurotikus vonások magasabb szintje (Tharshini, 2021; Boda & Papp, 2020). Boda és Papp (2020) hangsúlyozzák, hogy a bűnelkövetői személyiség nem csupán a viselkedés mintáiból, hanem az akarati, érzelmi és intellektuális kvalitások összességéből áll, amelyek befolyásolják a társadalmi normák értékelését és elfogadását.

A kriminológiai pszichológia feladata a bűnözővé válás egyéni és társadalmi pszichogén tényezőinek vizsgálata, amelyek között kiemelt szerepet kap a személyiség, a jellem és az ismeretrendszer alakulása is (Nagy & Elekesné, 2004). A profilalkotás során a szakemberek figyelembe veszik a bűnelkövető lelki indító okait, motivációit és a cselekmények mögöttes pszichológiai mechanizmusait, amelyek az elkövető viselkedését és a társadalmi normákhoz való viszonyát is meghatározzák (Nagy & Elekesné, 2004; Bellavics, 2015).

Összefoglalva, a bűnelkövetői viselkedés hátterében mindig megtalálható valamilyen hibás, téves a társadalmi normákra vonatkozó értékelés, amely a jellemben, az akaratban, az érzelmekben és az intellektuális képességekben is megmutatkozik. Ez a komplex hátteret biztosítja a kriminálpszichológiai és kriminológiai elemzésekhez, amelyek nemcsak a bűncselekmények okait, hanem a megelőzés és a rehabilitáció lehetőségeit is feltárják (Boda & Papp, 2020; Tharshini, 2021; Nagy & Elekesné, 2004).

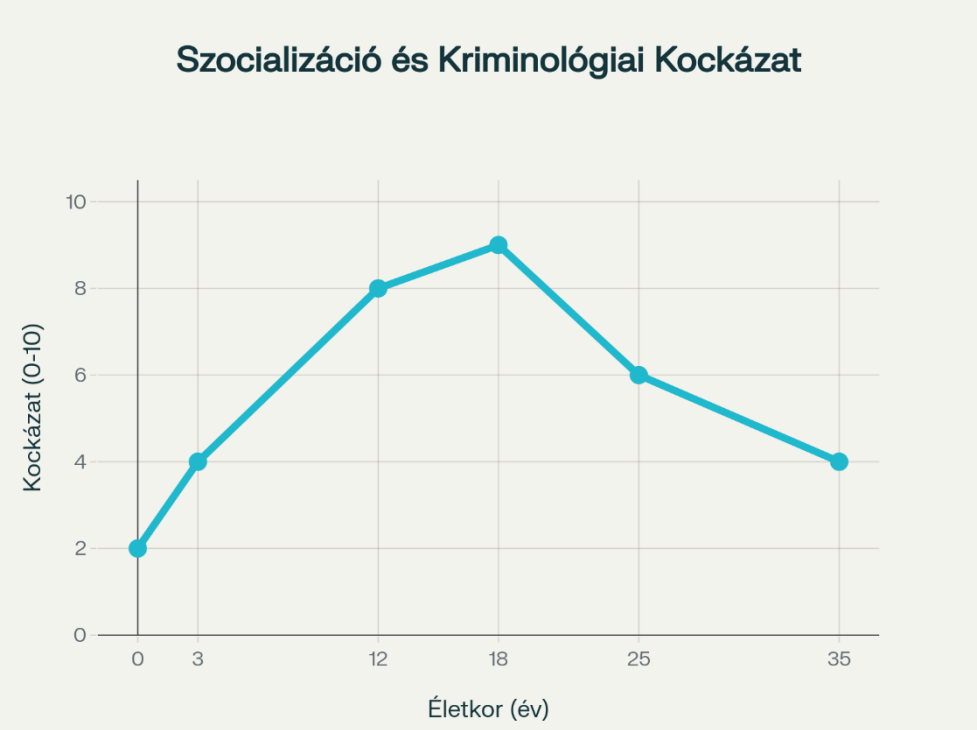

12. ábra. A szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok (Forrás: saját szerkesztés Eysenck, 1996; Barabás, 2023 alapján)

5.2. A személyiség genetikai, biológiai alapjai

Az ember személyisége a biológiai mechanizmuson keresztül alakul ki, formálódik. A személyiségfogalom és biológiai adottságok elkülönülnek a vizsgálat érdekében, de a valóságban pszichikum és szomatikum egységet alkot, illetve az ember maga is elválaszthatatlan egységet alkot környezetével. Az elkülönítés további oka, hogy a biológiai adottságok nem egyforma szerepet töltenek be a személyiség kialakításában, például a végtag, hajszín alig van hatással a személyiség formálására (kivéve, ha rendellenes). Az idegrendszer a legfontosabb biológiai eszköz az emberi magatartásban. A neurofiziológia foglalkozik azzal, ahogy az impulzusok a centrum és a perifériák között cirkulálnak. Az emberek idegrendszere a megszerzett tudásnak és emlékeknek megfelelően különböző. Az objektív valóság visszatükröződése, tudatosulása csak az egyedfejlődés folyamán alakul ki az ismeretek és kapcsolatok folyamatos kiszélesítésével.

A torzult genetikai adottságok esetén a születendő magzat genomja külső környezeti tényezők, például fizikai erőhatás, radioaktív sugárzás vagy biológiai/bakteriális fertőzések hatására módosulhat. Ilyen esetekben a klasszikus genetikai törvények nem feltétlenül érvényesülnek, mert ezek a külső hatások a genetikai információt változtathatják meg, ami szomatikus, szervi vagy idegrendszeri szinten is kifejeződhet (Brent, 2004). Az ionizáló sugárzás például mutációkat indukálhat a DNS-ben, amelyek hosszú távon fejlődési rendellenességekhez, működési eltérésekhez vagy daganatos megbetegedésekhez vezethetnek (Kiss, 2020; Jedlóczki, 2019). Fontos, hogy az epigenetikai kölcsönhatások révén a genetikai kifejeződés módosulhat, így az egyedfejlődés során a genetikai adottságokat környezeti tényezők jelentősen befolyásolják (Kiss, 2020).

Normális genetikai adottságok esetén az öröklés a normális rend szerint történik, és a klasszikus genetikai törvényszerűségek érvényesülnek. A normális öröklés során szerzett genetikai faktorok a klasszikus genetikai faktorok, amelyek a fejlődésben alapvető szerepet játszanak (Griffiths et al., 2020).
Klasszikus genetikai faktorok:

- Temperamentum: A külső történések észlelése és a reakció gyorsasága, valamint az érzelmi töltés genetikai alapjait jelentik. A temperamentum jelentős mértékben meghatározza a gyermek viselkedési mintáit és érzelmi válaszait (Rothbart, 2011).
- Adottságok rendszere: Az átlagnál jobb készség valamilyen tevékenységre vagy gondolkodási módra, amely biológiai fogalom, és genetikai hátterű (Plomin, 2018).
- Idegrendszer struktúrája: Az erős vagy gyenge idegrendszer a genetikai adottságokból ered, és jelentős szerepet játszik a stresszel szembeni ellenállóképességben (Rothbart, 2011; Plomin, 2018).
- Meghatározott mennyiségű biológiai energia: Egyesek rizikófaktorok ellenére sem kapnak életmódbetegséget, ami a genetikai feltételekből eredő biológiai energia és a szervezet ellenállóképessége miatt lehetséges (Brent, 2004).

5.3. A stresszelmélet

A személyiség értelmezéséhez szorosan kapcsolódik a stresszelmélet, melynek alapjait Hans Selye dolgozta ki a biológiai stresszreakciók területén. Bár magyar nyelvterületen Selye János néven is ismert, valójában Hans Selye és Selye János ugyanaz a személy – egy osztrák–magyar származású kanadai orvos-biológus, aki a stresszelmélet atyjaként vált híressé (Selye, 1976; Sapolsky, 2004).

Selye szerint a szervezet normális működéséhez egy négyes rendszer szükséges:

- idegrendszer,
- immunrendszer,
- mellékvese,
- agyalapi mirigy hormonrendszere.

Ezek közös feladata a szervezet biológiai állapotának egyensúlyban tartása (homeosztázis) (Selye, 1976).
A szervezet egyensúlyi helyzetben egy adott külső ingerre inger-specifikusan reagál. Stressz esetén a négyes rendszer sérülése miatt a szervezet külső ingerekre nem inger-specifikusan válaszol, hanem generált stresszválaszt produkál (Selye, 1976; Sapolsky, 2004). A stressz idegrendszeri sérülés vagy pszichés trauma eredménye lehet, de a szervezet sérülhet külső, életmódbeli (pl. traumás jellegű) hatásokra is (McEwen & Gianaros, 2011). A rendszer sérülésének tünetei között az életmódbetegségek (pl. szívinfarktus, agyvérzés, rák egyes fajtái) is megtalálhatók (McEwen, 1998). Az emberekben lévő állandó stressz közvetlen következményei lehetnek a negatív cselekmények, a feszültség, az eszköz-rendszer lehetetlenülése és a célok megvalósíthatatlansága (Lazarus & Folkman, 1984). Ugyanakkor a stressznek pozitív következménye is lehet: az egyén újít és fejlődik a világban, ha képes a stresszre adaptív módon reagálni (Sapolsky, 2004; Folkman, 2013).

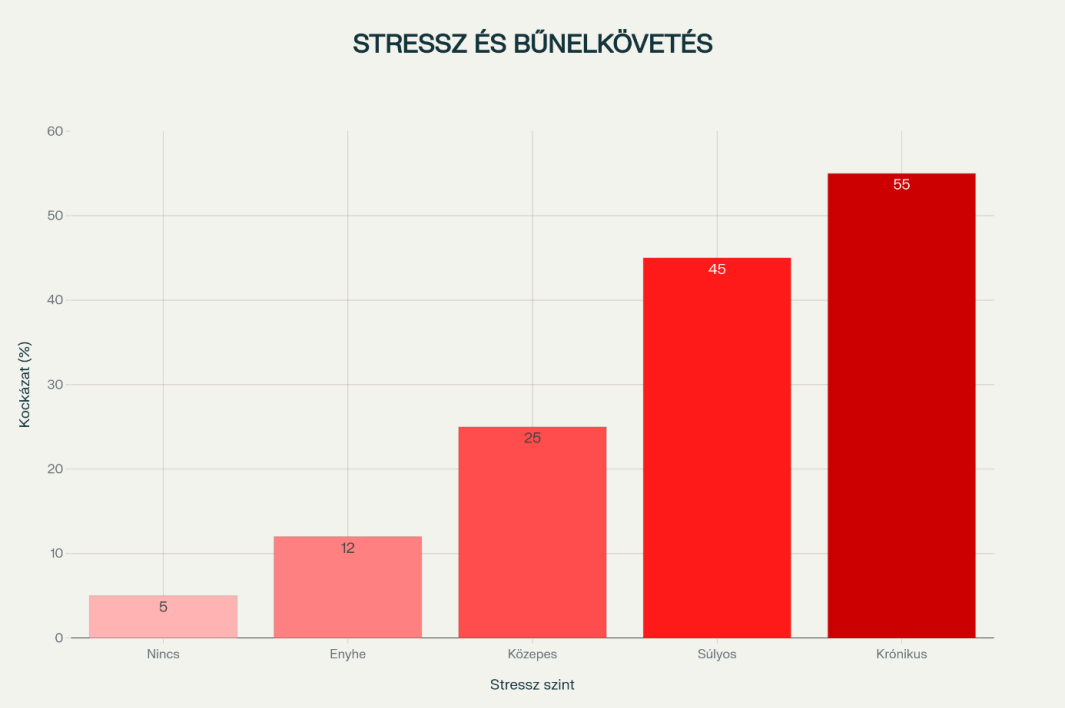

13. ábra. A stressz hatásai a bűnelkövetési kockázatra (Forrás: saját szerkesztés Selye, 1976; Sapolsky, 2004 alapján)

5.4. A személyiség viszonylagos önállósága

A személyiség mérlegel, értékeli a szituációt, az aktuális objektív viszonyokból érkező (ösztönző-gátló) hatásokat.

A választási lehetőség, a választási szabadság azonban csak viszonylagos, hiszen a kauzalitás, determináció törvényei szerint működik (LibreTexts, 2022; PPSC PHI 1011, n.d.). A választási szabadság maga is része a determinációs folyamatnak, nem pedig annak ellentéte. A valóság általában többféle cselekvési lehetőséget kínál egy adott helyzetben (szükséglet kielégítésére lehet bűnös, illetve nem bűnös változat is). A választás tehát nem a cselekvés vagy a nem cselekvés között, hanem annak normasértő vagy normakövető jellege között születik meg.

Miért választ így vagy úgy az ember?

Ideológiai, világnézeti töltetű válasz szerint két fő irányzat áll szemben:

- Idealista magyarázat: A választás az objektív viszonyoktól független, az akarat szabad, az egyén választhatott volna másképpen is.
- Materialista válasz: Az okok, a feltételek, az oksági törvény hatása megnyilvánul a válaszban; a választást a külső és belső feltételek, kauzális sorozatok határozzák meg (LibreTexts, 2022).

A személyiség választási képessége, a választásának függetlensége az egyén szocializáltságának fejlettségétől függ. A primitív személyiség alapvetően az objektív (biológiai, környezeti, társadalmi) viszonyok hatása nyomán cselekszik, míg a fejlett személyiség a múltbeli tapasztalatok és a személyiség-állapotok alapján képes mérlegelni és dönteni (Wagner, 2018; Tharshini, 2021).

Ez a fejlődés a szocializációs folyamat eredménye, amely során az egyén megtanulja a társadalmi normákat, értékeket és a döntéshozatal komplex mechanizmusait.

Vannak-e közös személyiségjellemzőik a bűnözőknek?

A korábbi fejezetekben már részletesen foglalkoztunk a bűnelkövetők közös személyiségjegyeivel, amelyek között kiemelkednek az alacsony önuralom, a fokozott impulzivitás, az önközpontúság, a magas agresszivitás és neurotikus vonások, valamint a társadalmi normák elutasítása (Tharshini, 2021; Sleep, 2021). Ezek a jellegzetességek – amelyeket már korábban vizsgáltunk – ma is kulcsfontosságúak a bűnözői magatartás megértésében.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a döntési folyamatot mindig megelőzi egy belső mérlegelés, amelynek központi eleme a motívumok harca; ez a pszichés konfliktus a különböző vágyak, szükségletek és erkölcsi normák között zajlik, és alakítja a cselekvést (Wagner, 2018).

Ez a motivációs dinamika már az elméleti és oksági fejezetekben részletesen megjelent, itt pedig a személyiség oldaláról erősíti meg a bűnelkövetői viselkedés komplex hátterét (Boda & Papp, 2020). A bűnelkövetésre sarkalló döntés előtt tehát mindig jelen van a motívumok harca, amely meghatározza, hogy az egyén normasértő vagy normakövető cselekvést választ-e.

5.4.1. A motívumok harca

A motívum a szükségletek (társadalmi, anyagi, szellemi) tudatosult formája, amelyben ösztönök és vágytendenciák mellett kötelességtendenciák is szerepet kapnak. A motívumok harca során az egyén kalkulációt (költség-haszon elemzést) végez, amelynek eredményeképpen elhatározás születik a cselekvésre – ez kifejezi az aktuális személyiség társadalmi tartalmát (Wagner, 2018; Baumeister & Vohs, 2007).
A motívumok harca három szakaszra bontható:

1. Motívumok megjelenése: Célképzet kialakítása.
2. Célképzet: Célravezető és végrehajtható cselekvés elgondolása.
3. Cselekvés gondolata: A tényleges cselekvés végrehajtása, amelyben mindig az erősebb motívum érvényesül.
   Az erősebb motívum döntése során figyelembe veszik az előnyöket, hátrányokat, büntetést és a szégyent (Baumeister & Vohs, 2007; Wagner, 2018).

A döntési folyamat mindig a motívumok összeütközésétől és a belső konfliktusok rendezésétől függ, és a személyiség társadalmi fejlettségétől, szocializáltságától függően alakul ki (Wagner, 2018; Tharshini, 2021).

DÖNTÉSI SZAKASZ	**PSZICHOLÓGIAI FOLYAMAT**	**BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK**	**KRIMINOLÓGIAI JELENTŐSÉG**
1. MOTÍVUMOK MEGJELENÉSE	Szükségletek tudatosulása, vágyak felmerülése	Biológiai ösztönök, társadalmi szükségletek	A bűnözői motiváció gyökerei

DÖNTÉSI SZAKASZ	PSZICHOLÓGIAI FOLYAMAT	BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK	KRIMINOLÓGIAI JELENTŐSÉG
2. CÉLKÉPZET KIALAKÍTÁSA	Jövőbeni helyzet elképzelése, cél meghatározása	Tapasztalatok, ismeretek, fantázia	Bűncselekmény tervezése és előkészítése
3. CSELEKVÉS GONDOLATA	Költség-haszon elemzés, kockázatértékelés	Erkölcsi normák, félelem a büntetéstől	Gátló és ösztönző tényezők mérlegelése
4. VÉGREHAJTÁS	Döntés végrehajtása, cselekvés	Aktuális helyzet, lehetőségek	Szándékos vs. gondatlan elkövetés

17. táblázat. Motívumok harca és döntéshozatal szakaszai. (Forrás: saját szerkesztés Wagner, 2018; Baumeister & Vohs, 2007; Van Gelder et al., 2012 alapján)

A kriminalitás esetén a motívumok harca különösen fontos, mivel az egyénnek mérlegelnie kell a bűncselekmény lehetséges előnyeit és következményeit (Van Gelder et al., 2012). A kriminális döntéshozatalban a személyiségjegyek (például önuralom, érzelemgazdálkodás) is központi szerepet játszanak, és a motívumok harca során az egyén egyszerre értékeli a szükségleteket, a társadalmi elvárásokat és a lehetséges szankciókat (Van Gelder et al., 2012).

5.5. A személyiség és a bűncselekmények közötti kapcsolat

Az, hogy van-e olyan, hogy bűnöző személyiség, a kriminológiának a mai napig nem sikerült igazolnia. Ezzel kapcsolatos kételyeiket a kriminológusok folyamatosan hangoztatják. A bűnöző személyek vizsgálatával foglalkozó kriminálpszichológia és a nem bűnözőkkel foglalkozó pszichológia között nincs érdemleges különbség, a személyiségvizsgálatok nem mutattak ki a bűnözők és a nem bűnözök között szignifikáns személyiségbeli eltéréseket. (Tennenbaum,1977)

A társadalmi hatások soha nem váltanak ki közvetlenül bűncselekményt, mindig csak a személyiségen átszűrve érvényesülnek, a személyiség minden emberi cselekvésben megnyilvánul. Az emberi cselekvéseknek pszichikus hátterük van, valamint biológiai alapjuk is: életkor, nem, alkati sajátosságok.

A személyiség és a bűncselekmény/bűnözés okozat, a személyiség és a szituáció kölcsönhatásának következménye, mivel az ember személyisége minden cselekvésében megnyilvánul. A hibás tudati elemek és a torz személyiség komponensek a bűncselekmények elkövetőinél általában jelen vannak, ilyen a társadalmi normákban megfogalmazott követelményeket helytelenül értékelő nézet vagy tudati beállítottság. Helyteleníti a védett érdek társadalmi érdekké nyilvánítását, vagy elismeri a társadalmi normák szükségességét, de kényszernek érzi a hozzájuk való alkalmazkodást. Szükségleteinek kielégítése során tudatosan helyezkedik szembe a társadalmi elvárásokkal. Kriminogén környezet esetében természetes életformának tekinti a normasértéseket.

A személyiségjegyekkel szemben a gondolkodási minták szerepét mutatták ki a kutatók, akik megelégedve a bűnözés hagyományos magyarázataival, arra keresték a választ, hogy vajon a pszichológia által preferált belső konfliktus vagy inkább a kondicionált formában működő hibás gondolkodási sémák vezetnek az egyedi bűnelkövetéshez. A mintákat elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a gondolkodási sémáknak van nagyobb szerepük mintsem az egyes személyiségjegyeknek (Yochelson–Samenow,1976).

Az, hogy létezik-e „bűnöző személyiség", a kriminológia számára a mai napig nem sikerült meggyőzően igazolnia. A szakértők kételyeit folyamatosan hangsúlyozzák: a bűnözők és a nem bűnözők között a személyiségvizsgálatok nem mutattak ki szignifikáns személyiségbeli eltéréseket (Tennenbaum, 1977, 225–235). A bűnöző személyek vizsgálatával foglalkozó kriminálpszichológia és a nem bűnözőkkel foglalkozó pszichológia között nincs érdemleges különbség. A társadalmi hatások soha nem váltanak ki közvetlenül bűncselekményt, hanem mindig csak a személyiségen átszűrve érvényesülnek. A személyiség minden emberi cselekvésben megnyilvánul. Az emberi cselekvéseknek pszichikus hátterük van, valamint biológiai alapjuk is (életkor, nem, alkati sajátosságok) (Liu, 2014; Tharshini, 2021).

A személyiség és a bűncselekmény/bűnözés okozata a személyiség és a szituáció kölcsönhatásának következménye. A hibás tudati elemek és a torz személyiségkomponensek általában jelen vannak a bűncselekmények elkövetőinél: ilyen például a társadalmi normákban megfogalmazott követelményeket helytelenül értékelő nézet vagy tudati beállítottság (Yochelson & Samenow, 1976). Az elkövetők gyakran helytelenítik a védett érdek társadalmi érdekké nyilvánítását, vagy elismerik a normák szükségességét, de kényszernek érzik a hozzájuk való alkalmazkodást. Szükségleteik kielégítése során tudatosan helyezkednek szembe a társadalmi elvárásokkal. Kriminogén környezet esetén a normasértéseket természetes életformának tekintik.

A gondolkodási minták szerepét hangsúlyozzák a kutatók, akik a bűnözés hagyományos magyarázatai mellett arra keresték a választ, hogy vajon a pszichológia által preferált belső konfliktus vagy inkább a kondicionált formában működő hibás gondolkodási sémák vezetnek az egyedi bűnelkövetéshez. A minták elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a gondolkodási sémáknak nagyobb szerepe van, mint az egyes személyiségjegyeknek.

A nemzetközi és hazai szakirodalom alapján tehát a személyiség és a bűnelkövetés kapcsolata összetett, nem determinisztikus viszony. Empirikus mintázatok szerint bizonyos vonások átlagosan gyakoribbak elkövetők körében – alacsony önkontroll, fokozott impulzivitás, ellenségesség/agresszió, önközpontúság, magasabb neuroticizmus és a normakövetéssel szembeni negatív attitűd –, ezek azonban önmagukban nem „okai" a bűnnek, hanem a szituációs tényezőkkel kölcsönhatásban formálják a döntést és a viselkedést (Tharshini, 2021; Sleep, 2021). A döntéshozatalt rendszerint belső mérlegelés előzi meg, amelyben a vágyak és szükségletek a morális normákkal kerülnek konfliktusba; ez a motívumok közti „versengés" a bűnelkövetés kockázatát a helyzeti lehetőségekkel együtt alakítja (Wagner, 2018). Ugyanakkor a kriminológiai gondolkodás hosszú ideje óv attól, hogy egységes „bűnöző személyiséget" tételezzünk: a személyiségtesztek nem mutattak ki stabil, szignifikáns, minden elkövetőre kiterjedő személyiségbeli eltéréseket a nem elkövetőkhöz viszonyítva, ezért a személyiség–szituáció kölcsönhatás kerete ad adekvátabb magyarázatot (Tennenbaum, 1977). A gyakorlati következtetés ennek megfelelően kétpólusú: a prevenció és a reszocializáció a stabil vonások

(például impulzivitás) mellett a kognitív sémákon és normatív döntéshozatalon is dolgozik, miközben kezeli a kriminogén szituációs kockázatokat is.

5.5.1. A vérmérséklet szerepe

A vérmérséklet (temperamentum) a személyiség érzelmi-indulati és cselekvésbeli reagálási módját, valamint megnyilvánulásának dinamikus jellemzőit írja le. Öröklött biológiai adottság, ugyanakkor pszichológiai fogalom is, amely a személyiség fejlődésével együtt változik (Seidl, Nilsson, Hofvander, Billstedt & Wallinius, 2020). Minél fejlettebb a személyiség, annál kevésbé nyilvánul meg a temperamentum társadalomellenes magatartásban. A vérmérsékleti típusok (élénk, féktelen, nyugodt, gyenge) erkölcsileg semlegesek, azonban az öröklött kedvezőtlen biológiai adottság vagy szerzett szervezeti fiziológiai torzulás gátolhatja a társadalmi alkalmazkodást (Seidl et al., 2020; DeLisi & Vaughn, 2016).

5.5.2. A vérmérséklet és a bűnelkövetési szituáció kapcsolata

A temperamentum és a szituáció kapcsolata eltérő lehet:

- Alkalmi vagy eseti: Az adott helyzetnek, alkalomnak van döntő szerepe. Ebben az esetben a személyiség és a bűncselekmény kapcsolata véletlenszerű, lényegtelen. Csábító alkalom kapcsán elkövetett bűncselekményeknél erős az alkalmi ösztönzés, minimális kockázat, a gátlások elhalványulnak, és a személyiség és a bűncselekmény kapcsolata csekély (Science Bench Book for Judges, 2020).
- Konfliktusos: A személyek közötti negatív érzelmi motívum, valódi vagy vélt sérelem eredményezte erős érzelmi motiváltság gátolja a kötelesség szerinti szokásos kontroll megnyilvánulását. Az elkövető gyakran maga is részt vesz a konfliktus előidézésében. A személyiség és a bűncselekmény kapcsolata itt lényeges, a negatív érzelmek (harag, bosszú, gyűlölet, féltékenység) vezetnek indulati bűncselekményekhez (DeLisi & Vaughn, 2016).
- Indulati bűncselekmények: A konfliktusos cselekmények sajátos alcsoportja. Rövid idejű heves indulat, érzelmi kitörés, amely kapcsolatban áll a vérmérséklettel vagy az életmódi sajátossággal, amelyet éppen az adott konfliktus jellemez. A konfliktus feloldásának iránya és módja rövid idő alatt, heves indulaterős érzelmi kitörés alapján alakul ki és valósul meg (DeLisi & Vaughn, 2016).
- A konok bűnözés a személyiség belső logikájából ered, és annak adekvát megnyilvánulása. Jellemzi társadalomellenes nézetek, valamint torz jellemvonások, azaz antiszociális beállítottság és tartós bűnös viselkedésmód (DeLisi & Vaughn, 2016; Thielmann, 2023). Ebben az esetben nem a helyzet vagy a szituáció döntő, hanem a konok bűnöző magatartását inkább múltbéli hatások motiválják. Ezek az egyének rendszerint tudatosan teremtik meg a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges feltételeket és helyzeteket, ami elősegíti társadalomra gyakorolt veszélyességüket.

KAPCSOLAT TÍPUSA	JELLEMZŐK	SZEMÉLYISÉG SZEREPE	TIPIKUS KIVÁLTÓ OK	BÜNTETÉSI MEGFONTOLÁSOK
ALKALMI/ESETI	Helyzetfüggő, csábító alkalom	CSEKÉLY - véletlenszerű	Minimális kockázat, nagy haszon	Generálprevenció elsődleges
KONFLIKTUSOS	Negatív érzelmi motiváltság	LÉNYEGES - érzelmi háttér	Sérelem, bosszúvágy, féltékenység	Individualizálás szükséges
INDULATI BŰNCSELEKMÉNY	Heves indulat, érzelmi kitörés	KÖZEPES - temperamentum-függő	Konfliktus, provokáció	Temperamentum figyelembevétele
KONOK BŰNÖZÉS	Személyiség belső logikája	MEGHATÁROZÓ - antiszociális beállítódás	Tudatos előkészítés, életmód	Speciálprevenció, hosszú távú kezelés

18. táblázat. Temperamentumtípusok és bűnelkövetési hajlam. (Forrás: saját szerkesztés: DeLisi & Vaughn, 2016; Thielmann, 2023 alapján)

Büntetési intézkedéseknél figyelembe vett tényezők

A büntetési intézkedéseknél együtt kell figyelembe venni a vérmérséklet sajátosságait, a személyiség társadalmi tartalmát, az irányultságot és a jellemet (Science Bench Book for Judges, 2020). A temperamentum és a személyiség együttes vizsgálata hozzájárul a bűncselekmények megértéséhez, a recidíva csökkentéséhez és az egyéni igények szerinti intervenciók kialakításához.

A vérmérséklet a személyiség érzelmi-indulati és cselekvésbeli reagálásának alapját képezi, mely öröklött biológiai adottság, de a fejlődés során változhat. A temperamentum és a szituáció kapcsolata eltérő lehet, és a bűncselekmények mögött gyakran a negatív érzelmek, a gátlások hiánya vagy az antiszociális beállítottság áll. A büntetési intézkedéseknél mind a temperamentum, mind a személyiség társadalmi tartalma elengedhetetlen a célzott intervenciókhoz (DeLisi & Vaughn, 2016; Science Bench Book for Judges, 2020).

5.5.3. Szándékos és gondatlan bűnözés

A szándékos és gondatlan bűnözés a bűncselekmények két alapvető formája, melyek aránya a gyakorlatban kb. 97% szándékos, 3% gondatlan bűncselekmény (Gottfredson & Hirschi, 1990; Barabás, 2023).

A szándékos bűnelkövetésben az elkövető társadalomellenes nézetei, tudati beállítottsága, a személyiség negatív irányultsága, hibás erkölcsi struktúrája és antiszociális törekvései nyilvánulnak meg. Döntő szerepe van a kötelességellenes indítékok túlsúlyának a motívumok harcában: az elkövető előre látja tettének káros következményeit, és azokat kívánja, vagy belenyugszik azokba (Eysenck, 1996; Yochelson & Samenow, 1976; Burt, 2019).

A gondatlan bűnözésnek nincs tudatos és megfontolt kötelességellenes motiváltsága, de bizonyos fokú felelőtlenség és hanyagság áll a hátterében. Ezeknél a cselekményeknél csak

mások gondossága vagy a véletlen következtében marad el a káros következmény (Gottfredson & Hirschi, 1990; Barabás, 2023). A gondatlan bűnözés két alcsoportja:

- Eseti gondatlanság: A személyiség és a bűncselekmény közötti kapcsolat nagyon gyenge, alig érzékelhető, a véletlennek döntő szerepe van. A büntetőjogi felelősségre vonásnak főleg generálpreventív szerepe van.
- Általában gondatlan magatartás: Itt szorosabb a kapcsolat a személyiség és a cselekmény között. A bűnös szándék hiányzik, de a bekövetkező normasértés, illetve káros következmény a személyiség antiszociális faktorainak eredménye. A folyamatosan felelőtlen magatartás magában hordozza a bűncselekmény veszélyét.

5.6. A szocializáció fogalma

A szocializáció az a folyamat, amelynek során az ember biológiai lényből társadalmi lénnyé válik. Alapját a genetikai adottságok képezik, de a legfontosabb eleme a tanulás, vagyis a kultúra elsajátítása (Andorka, 2006; Barabás, 2023). Az interiorizáció (belsővé tétel) a személyiség változásának folyamata: ha egy egyént külső hatás ér és megváltozik a személyisége, a következő külső hatás a megváltozott egyénből már más hatást vált ki. A személyiség állandóan változik, a változás jellegét és mértékét az egyént érő külső hatások időpontja határozza meg.

A szocializáció fontosságát hangsúlyozza Eysenck kondicionálási elmélete, amely szerint a lelkiismeret tanulás útján fejlődik ki. A különbséget a bűnöző és a nem bűnöző között a tanulási képességben látja: az extrovertált személyiséggel rendelkezőket nehezebben lehet kondicionálni, ezért náluk jellemzőbb a bűnelkövetés (Eysenck, 1996; Barabás, 2023).

A szocializáció folyamatának fontos szakaszai:

- 3 éves korig: A minták elsajátításának legdinamikusabb időszaka.
- 3 éves kortól: Megindul az intenzív értelmi fejlődés.
- Pubertás: Legintenzívebb a biológiai fejlődés, szerepzavarok korszaka.
- Kb. 25 éves kor: A személyiség végső struktúráját veszi fel, ami már csak nehezen változik meg.

A szocializációs folyamat típusos hibái az aszocializált vagy alulszocializált személyiség, akik nem sajátítják el az átlagos társadalmi léthez szükséges normákat és értékeket. Az erőszakos bűncselekmény elkövetőinek kb. 70%-a aszocializált személyiség (Barabás, 2023; Selyem, 2021).

ÉLETSZAKASZ	FEJLŐDÉSI JELLEMZŐK	KRIMINOLÓGIAI KOCKÁZATOK	SZOCIALIZÁCIÓS HIBÁK
0-3 ÉVES KOR	Minták elsajátításának legdinamikusabb időszaka	Alapvető kötődési zavarok kialakulása	Elhanyagolás, rossz kötődési minták
3 ÉVES KORTÓL	Intenzív értelmi fejlődés megindulása	Hibás kognitív sémák rögzülése	Helytelen értékátadás, normaképzés
PUBERTÁS	Legintenzívebb biológiai fejlődés, szerepzavarok	Identitászavar, lázadási minták	Túlzott engedékenység vagy szigorúság

ÉLETSZAKASZ	FEJLŐDÉSI JELLEMZŐK	KRIMINOLÓGIAI KOCKÁZATOK	SZOCIALIZÁCIÓS HIBÁK
25 ÉVES KORIG	Személyiség végső struktúrájának kialakulása	Antiszociális beállítódás megszilárdulása	Társadalmi kirekesztettség tapasztalata
25 ÉVES KOR UTÁN	Stabil személyiségstruktúra, nehezen változik	Tartós bűnöző életmód kialakulása	Beavatkozási lehetőségek beszűkülése

19. táblázat. Szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok (Forrás: saját szerkesztés ezen művek alapján: Andorka, 2006; Barabás, 2023; Eysenck, 1996)

Antiszociális személyiség

Az antiszociális személyiség elsajátítja a társadalmi normákat és értékeket, de elutasítja azokat. Látszólag egészségesnek tűnik, de valójában nem rendelkezik felelősségérzettel (Fromm, 2001; Selyem, 2021).

Jellemzői:

- Bűntudat hiánya vagy gyengesége
- Frusztrációs tolerancia hiánya: azonnali kívánságkielégüléshez vezet
- Önző egocentrizmus: kapcsolatteremtési képtelenséget okoz
- Aszociális és antiszociális magatartás: társadalmi normát és hagyományt nem tisztelő viselkedés
- Tapasztalatból való tanulás képtelensége: a büntetés hatástalanságát eredményezi. (Krueger et al., 2019, PNAS)

SZEMÉLYISÉGTÍPUS	JELLEMZŐK	BŰNÖZÉSI KOCKÁZAT	JELLEGZETES BŰNCSELEKMÉNYEK	BEAVATKOZÁSI LEHETŐSÉG
NORMÁLISAN SZOCIALIZÁLT	Társadalmi normák elfogadása és követése	ALACSONY	Alkalmi, helyzetfüggő cselekmények	Prevenció, környezeti védőfaktorok
ALULSZOCIALIZÁLT	Hiányos normaismeret, korlátozott szocializáció	KÖZEPES	Tulajdon elleni, túlélési bűnözés	Oktatás, készségfejlesztés
ASZOCIALIZÁLT	Nem sajátította el az alapvető társadalmi normákat	MAGAS	Erőszakos cselekmények (70%)	Intenzív reszocializáció
ANTISZOCIÁLIS	Ismeri, de tudatosan elutasítja a normákat	NAGYON MAGAS	Szervezett, professzionális bűnözés	Korlátozott - kontroll és elrettentés

SZEMÉLYISÉGTÍPUS	JELLEMZŐK	BŰNÖZÉSI KOCKÁZAT	JELLEGZETES BŰNCSELEKMÉNYEK	BEAVATKOZÁSI LEHETŐSÉG
TEKINTÉLYELVŰ	Sztereotip gondolkodás, előítéletesség	KÖZEPES-MAGAS	Gyűlölet-bűncselekmények, diszkrimináció	

20. táblázat. Személyiségtípusok és bűnözési kockázat (Forrás: saját szerkesztés Barabás, 2023; Selyem, 2021; Fromm, 2001; Krueger et al., 2019 alapján)

5.7. Társadalomlélektani jelenségek szerepe a bűnözésben

Kezdetben a bűnös magatartást közvetlenül összefüggésbe hozták a biológiai adottságokkal, illetve a társadalmi környezeti körülményekkel. Később a biológiai és a társadalmi tényezők a pszichikumon keresztül a személyiség tartalmának formálásán keresztül (nézetek, beállítódás, emóciók stb.) illetve azzal kölcsönhatásban érvényesülnek. Ma általánosan elfogadott, hogy az emberi magatartás, köztük a bűnös is, sajátos mechanizmus szerint alakul, amelynek lényege a szomatikus, a társadalmi-környezeti és a pszichikus tényezők kölcsönhatása. A szociálpszichológia lényege a személyek közötti pszichikus kölcsönhatások.
Az egyéni defektusok, mint a hamis társadalmi tudat, torz emóciók, káros beállítottság, előítéletek, stigmatizáció nagyszámú, tömeges előfordulása a bűnözést oksági tényezővé emelheti. Az anómia, a szubkultúra, frusztráció (tevékenység), depriváció (javak) könnyen vezetnek etnikai előítéletekhez, stigmatizációhoz, illetve xenofóbiához.

5.8. A bűnös emberi viselkedés szociálpszichológiai jellemzői: előítéletek és sztereotípiák szerepe

A bűnös viselkedés szociálpszichológiai megközelítésben egy komplex jelenség, amelyben az egyén és a társadalom kölcsönös meghatározottsága, valamint a mikrokörnyezet közvetítő szerepe egyaránt meghatározó. Az egyén csoporthoz való tartozása a csoporttagok közötti kapcsolatok rendszerén keresztül valósul meg. A kiscsoport olyan önálló, öntörvényű egység, amely minőségileg különbözik az egyének tulajdonságainak egyszerű összegétől (Tajfel & Turner, 1979; Sherif, 1966).

A szociálpszichológiában gyakran előforduló jelenség a hamis sztereotípia, amely abból fakad, hogy az emberi tudat képtelen a valóság teljességét befogadni, ezért leegyszerűsítő sémákban gondolkodik. Ezek a sémák múltbeli tapasztalatokból és a szocializáció során szerzett ismeretekből épülnek fel (Allport, 1954; Fiske & Taylor, 1991). Ha a séma bármely eleme hibás, a belőle levont következtetés is torzul, amely a hamis sztereotípiák alapját képezi.

Az előítélet mint kategória szoros kapcsolatban áll ezekkel a torzult mentális reprezentációkkal. Tágabb értelemben az előítélet valamilyen kedvező vagy kedvezőtlen előzetes érzelem, amely megelőzi a tényleges tapasztalatot valakivel vagy valamivel kapcsolatosan. Szűkebb értelemben olyan ellenséges attitűdöt jelent, amely egy adott személyhez kötődik, mert az egy bizonyos csoport tagja, és feltételezik róla a csoporthoz köthető negatív jellemzőket (Allport, 1954). Az előítélet kialakulása összefügg a csoporttaggá válás folyamataival, hiszen az egyén viselkedésének szabályozója a csoport és annak értékei lesznek (Tajfel & Turner, 1979).

A társadalmi előítélet-rendszer legátfogóbb formája az erkölcsi előítélet, amely minden előítélet gyökere. Különböző csoportelvű előítéletek fordulhatnak elő nemzeti, faji vagy vallási alapon

(Allport, 1954). Az előítélet három lépésben épül fel az egyénben: 1) az ellenszenv kialakulása, 2) ennek racionalizálása, 3) végül a sztereotip ítélet és a diszkriminatív viselkedés megjelenése. Társadalmi szinten azonban az előítéleteket az egyén eleve kész konstrukcióként veszi át.

Az előítélet merev tudati formát ölt, amely gyakran erősen érzelmileg telített. Bár a sztereotípiák hibásságáról az egyént meg lehet győzni, az előítélet mélyebb mivoltáról általában nem (Allport, 1954; Barabás, 2023). Az előítéletek irányulhatnak különféle társadalmi csoportok, például kisebbségek, foglalkozási csoportok vagy a bűnözők ellen.

Az előítéletek pszichológiai és társadalmi mechanizmusai több elméleti irányzat szerint is magyarázhatók. Adorno és munkatársai bevezették a tekintélyelvű személyiség fogalmát, amely alatt olyan személyiségjegyek összességét értik, mint a konvencionalizmus, az autoritás iránti alárendeltség, a sztereotip gondolkodás és az előítéletességre való hajlam, melyek összefüggnek az etnocentrizmussal és diszkriminatív attitűdökkel (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950). Az általuk kidolgozott F-skála a fasizmus-szimpatizáns attitűdök mérésére szolgál, és segít megérteni, miként kapcsolódik a tekintélyelvű gondolkodás a társadalmi kirekesztéshez és a rigida sztereotípiákhoz.

Ezzel szoros összefüggésben Allport (1954) előítélet-skálája rendszerezi az előítéletek társadalmi fokozatait: a verbális elutasítástól kezdve az aktív elkerülésen és kirekesztésen át a diszkriminációig, valamint a fizikai erőszakon keresztül a kiirtásig terjedő fokozatokon keresztül mutatja be az előítélet egyre súlyosbodó, gyakran erőszakos formáit. Ez a modell rávilágít arra is, hogy az előítélet és stigmatizáció kezdetben verbális vagy szimbolikus formában jelenik meg, de adott társadalmi környezetben szélsőséges, akár tömeges erőszakba is torkollhat.

A stigma fogalmát a görög kultúra az erkölcsi vagy társadalmi megbélyegzés jelének tekintette, amely a testre rótt jelekkel jelezte a viselő erkölcsi vagy társadalmi státusát. A modern szociológia szerint a stigma a társadalmi kirekesztés, diszkreditáltság és diszkreditálhatóság különböző formáit foglalja magában (Goffman, 1963; Link & Phelan, 2001). Három fő típusa különíthető el: a testi fogyatékosságok, a jellembeli hibák (például deviáns életvitel vagy bűnözés) és az etnikai, vallási vagy nemzeti hovatartozáshoz kapcsolódó megbélyegzés (Goffman, 1963).

Mind az Adorno-féle tekintélyelvű személyiségelmélet, mind Allport előítélet-skálája, valamint Goffman stigmaelemzése hangsúlyozza, hogy az előítélet és kirekesztés nem csupán egyéni vélemény vagy attitűd, hanem egy mélyen gyökerező, összetett pszichológiai és társadalmi struktúra terméke.

5.8. A bűnözés oksága

A bűnözés okságának vizsgálatakor a legfőbb megállapítás, hogy a bűncselekményeket általában családi okok (hűtlenség, féltékenység, bosszú) motiválják, míg a vagyon elleni bűncselekményeket az anyagi gyarapodás vágya (Barabás, 2023; Gottfredson & Hirschi, 1990). A bűnözés okainak vizsgálata során az egyén vizsgálata elengedhetetlen, hiszen az ember biológiai és társadalmi lény is, fejlődése során pedig társadalmi szükségletei is kialakulnak (Wilson & Herrnstein, 1985; Causes of Crime, 2014).

A bűnözés okai nem egyértelműek, hanem számos tényező összjátékának eredményei. A biológiai elméletek szerint bizonyos genetikai, neurofiziológiai vagy hormonális

különbségek befolyásolhatják a bűnözési hajlamot, bár a Lombroso-féle „született bűnöző” elmélet már rég elavult (SCCJR, 2016). A szociológiai elméletek szerint a bűnözés oka inkább a társadalmi, gazdasági és családi körülményekben keresendő. A szegénység, a rossz lakhatási viszonyok, a családi széthullás, az oktatás hiánya és a társadalmi egyenlőtlenség mind növelik a bűnözés kockázatát (Causes of Crime, 2014).
A bűncselekmény elkövetése ugyanolyan mechanizmuson keresztül valósul meg, mint bármely más emberi magatartás: a szükségletkielégítés társadalmilag szabályozott módon történik, térben és időben meghatározott társadalmi és jogi viszonyok között (Barabás, 2023). Az ember cselekvését meghatározza az öröklött genetika, az emberi agy, a társadalmi-kulturális rend és az ökoszisztéma. Ezek kölcsönhatása adja meg, hogy milyen módon elégíti ki az ember a szükségleteit (Wilson & Herrnstein, 1985).
A racionalista kriminológia alaptétele, hogy a bűncselekményt okozatnak tekinti, és keresi azokat a tényeket és összefüggéseket, amelyek ezt létrehozzák (Gottfredson & Hirschi, 1990; SCCJR, 2016). A bűnözés okai tehát mindig többtényezősök: biológiai, pszichológiai, társadalmi és gazdasági tényezők együttesen befolyásolják, hogy egy egyén miért követ el bűncselekményt.

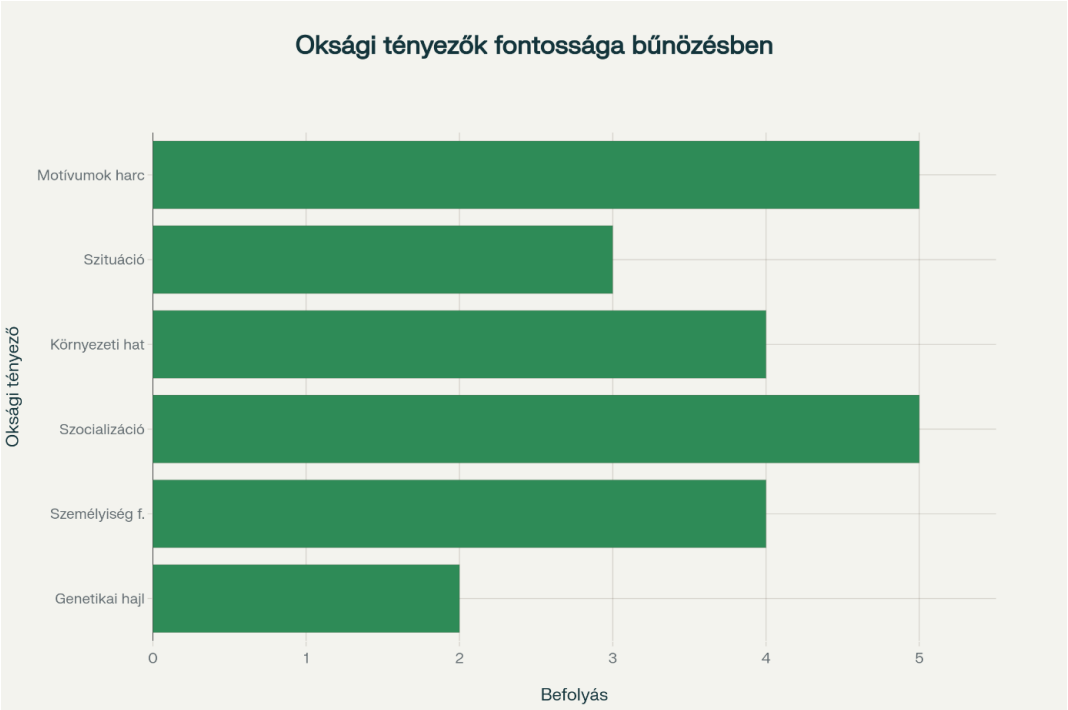

14. ábra. Oksági tényezők fontossága a bűnözésben. (Forrás: koncepcionális összefoglalás Barabás (2023); Wilson & Herrnstein (1985); Gottfredson & Hirschi (1990); Pratt & Cullen (2000); Sampson, Raudenbush & Earls (1997); Van Gelder et al. (2012); Eysenck (1996); Burt & Simons (2018); Wright et al. (1999); Boyanowsky (2004) alapján; értékek illusztratívak.)

5.8.1. Az okság fogalma, alaptételei

Az oksági tényezők vizsgálata során mindenekelőtt az okság, vagyis a kauzalitás fogalmát kell meghatároznunk. A kriminológia szempontjából a kauzalitás legfontosabb kérdése, hogy létezik-e bármi önállóan a világban, vagy minden mozgás, esemény beilleszthető-e egy oksági láncolatba. Ez a kérdés a bűnös emberi magatartásban is felmerül: hogyan érvényesül az okság a bűncselekményekben? (Number Analytics, 2025; NKE, n.d.)

A kriminológia a kauzalitás definíciójának valamennyi változatát ismeri és használja. Az okság egyrészt kategóriát jelöl, amely egy konkrét oksági kapcsolatot fejez ki. A kauzalitás jelenthet elvet is (oksági törvény), amelynek lényege, hogy ugyanaz az ok mindig ugyanazt az okozatot hozza létre. Harmadik megközelítés szerint a kauzalitás doktrínája azt mondja ki, hogy minden létező dolognak van oka – a szükségszerűség elve alapján nem létezhet semmi a világon, aminek nem volt oka (Number Analytics, 2025; KSH, 2011).
A kriminológiában a kauzalitás definíciói alapján, különös figyelemmel a dolgok közötti sokféle szükségszerűségre, a fő kérdés az, hogy a bűnözésnek vannak-e sajátos, csak a bűnözésre jellemző oksági tényezői? Vajon azonos sémán keresztül determinálódik-e a bűnözés, mint a konkrét bűnelkövetés? A kétféle jelenség között vannak-e, és milyen törvényszerűségek? (Number Analytics, 2025; NKE, n.d.)
A kriminológiában okként a bűncselekményt kiváltó jelenségről és tényezőkről beszélhetünk. Az okok mellett azonban szinte minden esetben szerepelnek úgynevezett feltételek is, amelyek nem kiváltják, hanem biztosítják az okozat kialakulásának folyamatát, amelynek eredménye maga a bűncselekmény. Az okok és feltételek meghatározása és elhatárolása rendkívül vitatott téma, de fontos kérdés nemcsak a kriminológiában, hanem a konkrét bűncselekmény vizsgálatában az igazságszolgáltatás folyamatában is (Number Analytics, 2025; KSH, 2011).
A kriminológia nem teljes mértékben fogadja el a filozófiai megközelítést, hanem abból indul ki, hogy egy konkrét bűncselekményt eredményező tényezők közül funkciójuk alapján különbözteti meg a tényezőket, és így választ el egymástól okot és feltételt. Tehát vannak olyan tényezők, amelyek megfelelő feltételek esetén kiváltják az okozatot – ezek az okok –, és vannak olyan tényezők, amelyek az okok számára biztosítják a hatást, az okozati összefüggés érvényesülését, és így lehetővé teszik az okozat realizálódását – ezek a feltételek (Number Analytics, 2025; NKE, n.d.).
Az okság formái különbözőek, mások a mechanikában és az emberi magatartásban. Az emberi cselekvésben az objektív viszonyok közé az ember szubjektuma is beékelődik, ami zavarja a természeti törvények szabad érvényesülését (Number Analytics, 2025; Vigh, 1986).

Alaptételek

- Okság mint kategória: konkrét oksági kapcsolat, amely egy adott ok és okozat között fennáll.
- Oksági törvény: ugyanaz az ok mindig ugyanazt az okozatot hozza létre.
- Doktrína: minden létező dolognak van oka, nincs ok nélküli jelenség.
- Okok és feltételek: a kriminológiában az ok kiváltja, a feltétel pedig biztosítja az okozat kialakulását.
- Szubjektivitás: az emberi magatartásban az objektív viszonyok mellett az egyén szubjektuma is szerepet játszik az oksági láncolatban.

Okság (kauzalitás törvénye)
1. a kategória az oksági kapcsolatot takarja,
2. az elv szerint ugyanazok az okok mindig ugyanazt eredményezik,
3. a doktrína azt jelenti, hogy mindennek megvan a maga oka, semmi sincs ok nélkül.

A bűnözésnek is megvannak az okai, s ezek az okok adott feltételek mellett váltják ki a bűnös magatartást. Az elkövetett bűncselekményeket objektív és szubjektív okok determinálják. Az egyedi jelenségek szintjén egyik jelenség okozatnak, másik pedig ennek okának minősül. Oksági kapcsolat az az ok-okozati összefüggés. Előfordulhat, hogy valamely ok annyira kiemelkedik a többi közül, hogy úgy tűnik, mintha kizárólag ez állna a bűncselekmény

hátterében. Viszont egy ok nemcsak egyetlen okozattal hozható összefüggésbe (pl. pisztolyt rántok: okozat, sportlövő vagy bankrabló vagyok: ok).

OKSÁG TÍPUSA	DEFINÍCIÓ	KRIMINOLÓGIAI ALKALMAZÁS	PÉLDA
KATEGÓRIA	Konkrét oksági kapcsolat két jelenség között	Egy bűncselekmény és annak konkrét oka	Szegénység → lopás (konkrét esetben)
OKSÁGI TÖRVÉNY	Ugyanaz az ok mindig ugyanazt az okozatot hozza létre	Azonos körülmények = hasonló bűnözési mintázat	Rossz szocializáció → visszaesés
KAUZÁLIS DOKTRÍNA	Minden létező dolognak van oka, semmi sincs ok nélkül	Minden bűncselekménynek vannak okai	Társadalmi egyenlőtlenség → bűnözés
TELJES OK	Valamennyi feltétel összessége a szükségszerű okozathoz	Az összes kriminogén tényező együttesen	Genetika + család + iskola + társaság

21. táblázat. Az okság (kauzalitás) alaptételei és kriminológiai alkalmazások. (Forrás: saját szerkesztés Halász, 2022; NKE, n.d.; Number Analytics, 2025; KSH, 2011; Vigh, 1986 alapján)

5.8.2. Okok fajtái

Ha a filozófiai oldaláról közelítjük meg ezt a kérdést, akkor az ok vizsgálatakor megkülönböztethetünk ún. teljes és specifikus okokat. A teljes ok az valamennyi feltétel összességét jelenti, amelyek megléte esetén az okozat bekövetkezése szükségszerű. A specifikus ok tulajdonképpen több feltétel összességét jelenti, amelyek egyesítik magukban a teljes oknak az adott helyzetre vonatkozó leglényegesebb elemeit. A specifikus ok ugyanis tehát szűkebb, mint a teljes ok fogalma. Ezek, mint determináns feltételek, ha kialakulnak, szükségszerűen váltják ki az okozatot. A specifikus ok megjelenése kiváltja az okozatot, a teljes ok esetén valamennyi feltétel megléte szükségszerűen kiváltja az okozatot.

Fontos az ok és a feltétel meghatározása. Az okozat létrehozásában betöltött funkciójuk alapján lehet az okot és a feltételt elkülöníteni. Ok, amely kiváltja az okozatot. Feltétel, ami lehetővé teszi az okok realizálódását az okozatban. Pl. bankrablás: oka lehet a határtalan pénzvágy, feltétele az, hogy egy bankba menjek, és ne a kertbe. A tudományos kutatás feladata az okok feltárása.

5.8.3. Egyes bűncselekmények oksági mechanizmusa

A bűncselekmények létrejöttében részt vesznek a biológiai, társadalmi, pszichikus és természeti környezeti tényezők, de nem azonos arányban, hanem egy oksági mechanizmuson keresztül, mely a bűnös és nem bűnös magatartásban is ugyanaz.

A bűncselekmény elkövetését előidéző hatások, mint legszélesebb körű elsődleges tényezők (urbanizáció, gazdasági és társadalmi osztály, rendszer). Közvetlen tényező a család, szocializáció, státusz, és az elkövetés körülményei, mint az önértékelés, a szituáció, és annak tudatosítása.

Az emberi viselkedés, mint biológiai jelenség oksági elmélete szerint az ember biológiai és fizikai rendszer, aminek a környezete, és a tanult kultúra alkotórésze. Ezekre hat a genetikus pólus. Így jön létre az egyedi fenotípus, melynek központi idegrendszere és agya szabályozza a viselkedést. A viselkedés tehát az agyban integrált információk terméke, melyeket gének és kulturális szimbólumok közvetítenek, és a fejlődés rostál meg. Az értékrend az élet folyamán megszilárdul.

A múltbeli objektív viszonyok (biológiai örökletesség, múltbeli természeti és társadalmi tényezők kölcsönhatása) és aktuális objektív viszonyok (biológiai adottságok, társadalmi és természeti környezet) és a személyiség hatása együttesen vezet a bűncselekmény elkövetéséhez. Törvényszerű, hogy a nagy tudású, magasan társadalmiasult, a természeti és társadalmi törvényeket értő egyénnél a személyiség szerepe a döntő a cselekvésekben. A kibontakozó személyiségnél pedig a szituáció jut döntő szerephez. A személyiség nem közvetlenül, hanem tetteken keresztül hat a valóságra, a maga céltudatos tevékenységével.

Az okság (kauzalitás) fogalma a kriminológiában a jelenségek közötti ok-okozati összefüggést jelenti, amelyben egy ok szükségszerűen előidéz egy okozatot. Az okság három alaptétele:

1. A kategória: az oksági kapcsolatot takarja.
2. Az elv: ugyanazok az okok mindig ugyanazt az okozatot eredményezik.
3. A doktrína: mindennek megvan a maga oka, semmi sincs ok nélkül (Halász, 2022; NKE, n.d.; Number Analytics, 2025).

A bűnözésnek is megvannak az okai, s ezek az okok adott feltételek mellett váltják ki a bűnös magatartást. Az elkövetett bűncselekményeket objektív és szubjektív okok determinálják. Az egyedi jelenségek szintjén egyik jelenség okozatnak, másik pedig ennek okának minősül. Az oksági kapcsolat az ok-okozati összefüggést jelenti. Előfordulhat, hogy valamely ok annyira kiemelkedik a többi közül, hogy úgy tűnik, mintha kizárólag ez állna a bűncselekmény hátterében. Viszont egy ok nemcsak egyetlen okozattal hozható összefüggésbe (pl. pisztolyt rántok: okozat, sportlövő vagy bankrabló vagyok: ok) (Halász, 2022; NKE, n.d.; Number Analytics, 2025).

Okok fajtái

Ha a filozófiai oldaláról közelítjük meg a kérdést, akkor az ok vizsgálatakor megkülönböztethetünk teljes és specifikus okokat:

- Teljes ok: Valamennyi feltétel összessége, amelyek megléte esetén az okozat bekövetkezése szükségszerű.
- Specifikus ok: A teljes ok szűkebb, adott helyzetre vonatkozó elemeit foglalja magában, amelyek kialakulása szükségszerűen kiváltja az okozatot.

Az ok és a feltétel megkülönböztetése funkciójuk alapján történik: az ok kiváltja az okozatot, a feltétel pedig lehetővé teszi az okok realizálódását. Pl. bankrablás: oka a határtalan pénzvágy, feltétele, hogy egy bankba menjek, és ne a kertbe. A tudományos kutatás feladata az okok feltárása (Halász, 2022; NKE, n.d.; Number Analytics, 2025).

Egyes bűncselekmények oksági mechanizmusa

A bűncselekmények létrejöttében részt vesznek a biológiai, társadalmi, pszichikus és természeti környezeti tényezők, de nem azonos arányban, hanem egy oksági mechanizmuson keresztül, mely a bűnös és nem bűnös magatartásban is ugyanaz (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985; Vigh, 1986).

A bűncselekmény elkövetését előidéző hatások közül a legszélesebb körű elsődleges tényezők az urbanizáció, gazdasági és társadalmi osztály, rendszer. Közvetlen tényezők a család, szocializáció, státusz, valamint az elkövetés körülményei, mint az önértékelés, a szituáció és annak tudatosítása (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985; Vigh, 1986).

Az emberi viselkedés biológiai jelenségként az ember biológiai és fizikai rendszerének, környezetének és a tanult kultúrának az összefüggésében alakul ki. Ezekre hat a genetikus pólus, így jön létre az egyedi fenotípus, melynek központi idegrendszere és agya szabályozza a viselkedést. A viselkedés tehát az agyban integrált információk terméke, melyeket gének és kulturális szimbólumok közvetítenek, és a fejlődés rostál meg. Az értékrend az élet folyamán megszilárdul.

A múltbeli objektív viszonyok (biológiai örökletesség, múltbeli természeti és társadalmi tényezők kölcsönhatása) és aktuális objektív viszonyok (biológiai adottságok, társadalmi és természeti környezet), valamint a személyiség hatása együttesen vezet a bűncselekmény elkövetéséhez. Törvényszerű, hogy a nagy tudású, magasan társadalmiasult, a természeti és társadalmi törvényeket értő egyénnél a személyiség szerepe a döntő a cselekvésekben. A kibontakozó személyiségnél pedig a szituáció jut döntő szerephez. A személyiség nem közvetlenül, hanem tetteken keresztül hat a valóságra, a maga céltudatos tevékenységével

Az okság (kauzalitás) fogalma a kriminológiában az ok-okozati összefüggésen alapul, és a bűncselekményeket is biológiai, társadalmi, pszichológiai és környezeti tényezők együttes hatása determinálja. Az okok és feltételek elhatárolása, valamint a személyiség és a szituáció szerepe mind a bűnözés, mind a nem bűnös magatartás megértésének központi elemei.

5.8.4. A személyiség szerepe az oksági mechanizmusban

A bűncselekmény okozatos és tudatos emberi megnyilvánulás, amelyben a külső környezeti tényezők – társadalmi, biológiai, pszichés és természeti környezeti hatások – különböző intenzitással részt vesznek (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985).
A személyiség a múltbéli és aktuális környezeti, természeti, társadalmi és biológiai adottságok alapján formálódik ki, ezért az aktuális személyiség vizsgálata elengedhetetlen (Burt & Simons, 2018; Wright et al., 1999).

- A genetikai hajlam – különösen az alacsonyabb kognitív képesség, rossz önkontroll, iskolai problémák és iskolakerülés – összefüggést mutat a későbbi bűnözéssel, de ezek hatását jelentősen befolyásolhatják a környezeti tényezők, például az iskolai tapasztalatok (Burt & Simons, 2018). A gyermekkori önkontroll-hiány előre jelezte a későbbi társadalmi kapcsolatok zavarát és a bűnözést, de a társadalmi kapcsolatok is befolyásolják a bűnözést, főként az egyéni személyiségjegyeken keresztül (Wright et al., 1999).
- A személyiség vizsgálata elképzelhetetlen a személy cselekményének, azaz a tettes tettének a vizsgálata nélkül, hiszen a személyiség a külvilág felé tetteiben realizálódik. A tapasztalat, a tudás és a bizonyos törvényszerűségek ismerete alapján az ember képes előrelátni saját cselekedeteinek eredményét, így képes kiválasztani a szükséglet kielégítéséhez szükséges cselekvési formákat (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985).
- A cél kizárólagosan az emberi szellemre jellemző jelenség, egy jövőbeni helyzet vagy kép gondolati képe, amely már az okokra, illetve az oksági viszonyra is hatással van,

mielőtt az valóságban megvalósulna. A cél szubjektív kategória: ha alkalmas a szükséglet elérésére, cselekvésre ösztönöz, ha nem, akkor tartózkodásra (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985).

- A célképzet, mint gondolati képződmény, szubjektív okként jelenik meg a magatartásban. A céltudat azonban nem egyformán érvényesül minden bűncselekmény elkövetésében: másképp jelenik meg a szándékos, és másképp a gondatlan bűncselekményeknél (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985; Tharshini, 2021).

Az oksági mechanizmusban lényeges különbség van a szándékos és gondatlan bűncselekmények között:

- Szándékos bűncselekményeknél a céltudatos magatartás vezet közvetlenül bűncselekményhez.
- Gondatlan bűncselekményeknél a céltudatos magatartás önmagában még nem bűncselekmény, csak akkor válik azzá, ha a magatartás következményeit a törvény büntetendővé nyilvánítja, mert az a társadalomra káros következménnyel jár (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985; Tharshini, 2021).

A célképzet a feltételes-reflex kapcsolatok és spontán cselekvések sorozata alapján jelenik meg az emberben. Ez egy jövőbeni jelenség gondolata, amely végül a tevékenységre hat. A még létre nem jött okozat gondolati képe válik okká (pl. elképzelek sok pénzt, még nincs a birtokomban, de azért cselekszem, hogy az elképzelés megvalósuljon). Az okozat visszahat az okra, hiszen a célképzet a valóságban még nem létező helyzet vagy kép, de már befolyásolja a cselekvést (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985). A céltudat másképp nyilvánul meg a szándékos és gondatlan bűncselekményeknél. Különbség van aszerint, hogy az elkövetőben felmerült-e a bűncselekmény anticipált képe, volt-e egyenes szándéka. Az eshetőleges szándéknál a magatartás más célra irányul, de társadalomra káros következményekkel párosul, melyeket az elkövető az elvárható gondosság tanúsítása mellett megakadályozhatott volna (Barabás, 2023; Wilson & Herrnstein, 1985; Tharshini, 2021).

Példák a személyiség szerepére az oksági mechanizmusban

- Genetikai hajlam: Egy gyermek, aki genetikai hajlamot örököl a rossz önkontrollra és iskolai problémákra, ha negatív iskolai környezetbe kerül, nagyobb eséllyel válik bűnözővé, mint aki hasonló hajlamú, de támogató iskolai közegben nevelkedik (Burt & Simons, 2018).
- Szocializáció és társadalmi kapcsolatok: Egy egyén, aki gyermekkorában nem fejlesztett ki megfelelő önkontrollt, felnőttkorában nehezebben tud megfelelni a társadalmi elvárásoknak, így nagyobb kockázatot jelent bűncselekmény elkövetésére, különösen, ha társadalmi támogatás is hiányzik (Wright et al., 1999).

A személyiség szerepe a bűnözés oksági mechanizmusában a genetikai, pszichológiai és társadalmi tényezők komplex kölcsönhatásán alapul. A genetikai hajlam és a gyermekkori önkontroll-hiány előre jelezheti a későbbi bűnözést, de ezek hatását jelentősen befolyásolják a környezeti tényezők, különösen a szocializáció és a társadalmi kapcsolatok. A célképzet, a céltudatos tevékenység és az aktuális személyiség együttesen határozzák meg, hogy egy egyén milyen cselekedetet hajt végre, és milyen szándékkal. A szándékos és gondatlan bűncselekményeknél a céltudat eltérően jelenik meg, ami a bűncselekmény oksági mechanizmusában is lényeges különbséget jelent.

5.8.5. Ok-okozati láncolat

Az objektív valóság elemei az ok-okozati láncolatban nem egyformán hatnak az emberre. Az ontogenetikus fejlődés kezdeti szakaszában a legfontosabb hatást a közvetlen létfeltételek adják, később egyre nagyobb szerephez jutnak az egyén tettei, hiszen ezeken keresztül kapcsolódunk a külvilághoz, az objektív valósághoz, és tetteinkkel elégítjük ki szükségleteinket.

Az ember magatartásai végtelen hosszú ok-okozati láncolatban realizálódnak. Ezek a láncsorok az ember életén keresztül szinte végtelenül összefüggő sorokat adnak, amelyben maguk az objektív okok is a történeti okok miatt okozattá válnak.

Az okozati láncot több séma alapján tudjuk ábrázolni:

1. Múltbéli viszonyok → személyiség formálódás → aktuális személyiség → szituáció → cselekmény
    - A múltbéli viszonyok hatnak a személyiség formálódására, majd az aktuális személyiség keresi, vagy kialakítja a szituációt, amely feltételül szolgálhat a cselekmény elkövetéséhez.
    - Ebben az összefüggésben a múltbéli viszonyok jelentik az okot, a kialakult személyiség az okozat, az aktuális személyiség pedig újabb okként funkcionál (NKE, n.d.; Wright et al., 2001).
2. Kialakult és aktuális személyiség + objektív/kialakított/talált szituáció → bűncselekmény
    - Az aktuális személyiség már tartalmazza azt a célképzetet, amely az ember számára már jelzi a bűncselekményt, mint még meg nem történt jelenséget, és annak következményeit is.
    - Ebben a láncszemben az ok és okozatot összekötő megvalósult cselekmény a bűnös tevékenység és káros következménye (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025).

Az ok-okozati láncolat a kriminológiai kutatások alapvető eleme. Az objektív és szubjektív tényezők komplex kölcsönhatása alapján formálódik az egyén személyisége, és ezek határozzák meg a bűncselekmény létrejöttét. A kriminogén és pozitív körülmények együttes vizsgálata a bűnmegelőzés szempontjából kiemelkedő jelentőségű. A statisztikai kauzalitás és a törvényszerűség megértése a bűnözés megelőzéséhez elengedhetetlen (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025; Frontiers in Psychology, 2023).

5.8.6. Oksági tényezők hatásának dinamikája

A bűncselekmény közvetlen oka a kriminogén tényezők győzelme a motivációs harcban. Ahol pozitív társadalmi körülményekkel találkozunk, ott általában nincs bűncselekmény. A létező negatív életkörülmények magukban is kriminogén tényezők, mint a szülő alkoholizmusa, bűnöző hajlama, kulturálatlansága, gyerek szabadjára engedése. A normakövető viselkedés egy tanult viselkedés. A normaszegő tehát nem tanulta meg, mit várna el tőle a társadalom. A hiányzó pozitív tények feltárása a bűnmegelőzéshez fontos (Public Safety Canada, n.d.; Wright et al., 2001).

Az egyén szintjén a bűnelkövetés eltervezése és megvalósítása tulajdonképpen valamelyik szükséglet kielégítésének a módja és eszköze egyben. Az emberi tudatban megjelenő motiváció, azaz az ember szükségleteinek tudatosult formája behatárolja azt a kört, amely egyben célként is meghatározza a szükséglet kielégítés lehetőségét, útját és eredményét. Az emberi tudatban lezajló harc, a már korábban is említett motívumok harca (vagy másképpen

az érvek csatája) dönti el, hogy a normakövető vagy a normaszegő magatartás érvényesül (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025).

A társadalom, mint objektivitás szintjén a két tényező csoport, azaz a kriminogén környezet és a pozitív körülmények egymással keveredve, soha nem vegytisztán vannak jelen. Az egyik csoport jelenléte vagy erősödése a másik hiányát vagy gyengülését jelenti. Nem mérhető tisztán a két környezet jelenléte, ezek különböző arányban keverednek egymás csoportjában. Nem szabad és nem is lehet mereven elkülöníteni őket: a pozitív és negatív pólusok valójában egy egységes rendszert alkotnak. A kriminológiának az a feladata, hogy feltárja azokat a lényeges negatív tényezőket, amelyek determinálják a bűnös magatartást.
Így például az alkoholista, bűnöző és gyermekeivel egyáltalán nem törődő, vagy épp azokkal durván bánó szülő leszármazottai nagyobb valószínűséggel kapják a kriminogén hatást. Másrészről a pozitív körülmények, tehát a tiszta, kulturált, ingergazdag környezetben a gyermekek a törvénytisztelő szülői magatartást fogják követni.
Ezeknek a pozitív és negatív körülményeknek a feltárása, definiálása nem is elsősorban az oksági láncolat megismerése szempontjából, hanem sokkal inkább a bűnmegelőzés során válik fontossá, valójában inkább bűnözés elleni harcban nyernek ezek a körülmények kitüntetett értelmet (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025).

16. ábra. A bűnözés oksági mechanizmusának folyamatábrája. (Forrás: saját szerkesztés Barabás (2023); Wilson & Herrnstein (1985); Van Gelder et al. (2012); Wright et al. (2001) alapján.)

5.8.7.A hiányzó elemek és az okság problémája

A bűnözés tömegjelenség, így van dinamikája, struktúrája, és sztochasztikus kapcsolatban áll más tömegjelenségekkel. A bűnözést több okozatból álló oksági viszony jellemzi, az oksági tényezők közül azonban kiemelkednek a gyakran előfordulók, melyek sok bűncselekmény kapcsán játszottak döntő szerepet. A lényeges tényezők mellett kis számú egyedi tényező is felléphet, de ezek nem szignifikánsak. Az okokat és feltételeket csak viszonylagos pontossággal tudjuk behatárolni. Okok, amelyek a bűncselekmények nagy számánál okként jelentkeztek, feltételek, melyek leggyakrabban feltételként jelentkeztek.

A feltételek és okok is tömegjelenségek. A statisztikai kauzalitás érvényes a bűnözés részsokaságaira (pl. erőszakos, vagyon elleni bűnözés) (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025). A múlt és a jövő jelenségei között tényleges oksági viszony nem áll fenn. A jövőbeni eseményekhez tartozó okok még nem léteznek, csak a későbbiek során jönnek létre. Az okozat

azt a következményt jelenti, amely már bekövetkezett, tehát a múltban található. A múlt az ok-okozati összefüggések birodalma, míg a jövő a valószínűségek világa. A jelennek nincs időbeli kiterjedése, pusztán egy folyamatosan mozgó határvonal, amely elválasztja a múltat a jövőtől. A bűnös emberi magatartást előidéző okok nem jelentenek egyértelműen kiszámítható előrejelzést arra, hogy valaki elkövet egy bűncselekményt, azonban az objektív, valóságra épülő folyamatokat figyelembe kell venni.
A szükségszerűség, a véletlen és a törvényszerűség értelmezése szerint, ha az okok és feltételek rendszere ismétlődik, az okozat is hasonló lesz. A kriminogén tényezők azonos kombinációja azonos bűncselekményhez vezethet. Azonban a helyzetek sohasem teljesen azonosak, ezért az okozat is eltérő lehet. A létfeltételek sem mindig egyeznek meg, sőt, még ha egyeznének is, a biológiai különbségek eltérő viselkedést eredményezhetnek.
Fontos megkülönböztetni a törvényszerűséget a véletlentől. Törvényszerűnek tekintjük azokat az oksági kapcsolatokat, amelyek lényegesek, tartósak és általánosak, így automatikusan újra megjelennek a jelenségekben. Véletlennek pedig azokat az oksági összefüggéseket, amelyek csak ritka, extrém esetekben lépnek fel. A kriminológia feladata, hogy azonosítsa, melyek a törvényszerűek és melyek a véletlen oksági viszonyok. A bűncselekmények okai és feltételei között vannak olyanok, amelyek általános és tartós kapcsolatot mutatnak a bűncselekményekkel. A múlt és a jelen állapotából a jövő nem határozható meg egyértelműen, de valószínűségi megközelítéssel, szóródással igen. A bűnözés okai és feltételei nem minden egyénben okoznak bűnös magatartást, de a többség esetében igen. Lényeges tehát, hogy ismerjük a bűncselekmény elkövetőjének magatartásában megfigyelhető törvényszerűségeket. Az elkövető viselkedésében lehetnek véletlen elemek, de az ítélkezés során a múltbeli törvényszerű magatartást kell figyelembe venni.
A bűnözés oksági törvényszerűségei folyamatosan változnak: erősödhetnek, gyengülhetnek, illetve új törvényszerűségek jelenhetnek meg. Minél erősebb egy törvényszerűség hatása, annál biztosabban lehet előre jelezni a jelenségeket (Wright et al., 2001; Encyclopedia.com, 2025).

5.9. A bűnözés értelmezésének többdimenziós modellje

Boyanowsky többdimenziós modellje a bűnözés értelmezésében kitűnik azáltal, hogy nem egyetlen elméleti irányzatot vagy tényezőt emel ki, hanem a jelenséget átfogóan, integratív módon közelíti meg. A modell a bűnözés okait genetikai hajlamok, pszichológiai tényezők, szociológiai tényezők, kulturális hatások és jogi keretek együtteseként értelmezi. Kiemeli, hogy a bűnözés megértéséhez elengedhetetlen ezen tényezők komplex egymásra hatásának vizsgálata, hiszen a kriminalitás hátterében sokrétű és egymást kölcsönösen befolyásoló okok állnak. Boyanowsky különböző bűncselekménytípusok alapján elemzi azokat a mechanizmusokat, amelyek e tényezők által befolyásolt módon vezetnek bűnelkövetéshez. A modell empirikus esettanulmányokon és gyakorlati példákon alapul, hangsúlyozva a társadalmi-kulturális konstrukciók szerepét a bűnözés értelmezésében (Boyanowsky, 2004; Kovács, 2016).

DIMENZIÓ	FŐ TÉNYEZŐK	HATÁSMECHANIZMUS	PÉLDA BEAVATKOZÁS
BIOLÓGIAI-GENETIKAI	Hormonok, neurofiziológia, temperamentum	Sérülékenység, feltételes prediszpozíció	Korai fejlesztés, egészségügyi prevenció

DIMENZIÓ	FŐ TÉNYEZŐK	HATÁSMECHANIZMUS	PÉLDA BEAVATKOZÁS
PSZICHOLÓGIAI	Impulzivitás, önkontroll, empátia, kognitív torzítások	Közvetlen viselkedésszabályozás	Készségfejlesztés, önkontroll-tréning
SZOCIÁLIS-STRUKTURÁLIS	Szegénység, munkanélküliség, kollektív hatékonyság	Strukturális kockázatok és védőfaktorok	Területfejlesztés, közösségépítés
KULTURÁLIS-SZUBKULTURÁLIS	Értékrend, szubkulturális normák, erőszak legitimációja	Normatív legitimáció vagy delegitimáció	Értékrend-formálás, média, oktatás
JOGI-INTÉZMÉNYI	Jogszabályok minősége, végrehajtás következetessége	Elrettentés és normaérvényesítés	Jogszabály-felülvizsgálat, végrehajtás javítása

22. táblázat. Boyanowsky többdimenziós modellje – dimenziók és beavatkozások. (Forrás: saját szerkesztés Boyanowsky, 2004; Boyanowsky & Granger, 2007; Sampson et al., 1997; Weisburd et al., 2012; Pratt & Cullen, 2000; Gottfredson & Hirschi, 2019 alapján.)

A bűnözés okságának hagyományos elmélet alapja a filozófia alapkérdése: van vagy nincs az embernek szabad akarata?

A válaszok a következők:

- A klasszikus büntetőjogi felfogás: teljes választási szabadság.
- Az akarat determinált, de van relatív választási autonómia. Jelenleg ez az uralkodó felfogás, erre alapul a mai büntetőjogi felelősség (Causation in Criminal Law Explained, 2023; Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2019).
- Semmiféle választási lehetőség nincs. Ha így van, akkor mi jogon büntetünk, ráadásul a büntetés tovább determinálja az ember sorsát.

5.9.1. A hagyományos modell

A hagyományos kriminológiai gondolkodás két, egymást kiegészítő nézőpontot használ a bűnözés megértésére: az egyedi cselekmények oksági láncolatát elemző „funkcionális kauzalitást” és a bűnözés mint tömegjelenség „statisztikai okságát”. Előbbi arra válaszol, hogyan jut el egy konkrét személy egy konkrét helyzetben a bűncselekményig; utóbbi azt mutatja meg, milyen tartós társadalmi feltételek mellett sűrűsödik a kriminalitás.

- Egyedi bűncselekmény modell (funkcionális kauzalitás)
  Az elkövető döntését öröklött prediszpozíciók (pl. temperamentum, neurofiziológiai sajátosságok) és a szocializáció során rögzült mintázatok együtt formálják. A „közvetlen előzmények” – az aktuális élethelyzet, érzelmi állapot, kapcsolati dinamika, kockázatészlelés és önkontroll – képesek elbillenteni a mérleget a jogkövető vagy jogsértő választás felé. Mivel az ember célorientált és önreflexív, a célok és értékválasztások a döntési folyamat részei. Gondatlan bűncselekményeknél a helyzetdominancia különösen erős: a fáradtság, a figyelmi terhelés és a percepciós hibák

gyakran közvetlenül magyarázzák a szituatív elkövetést (Wright, Caspi, Moffitt, & Silva, 2001; Gottfredson & Hirschi, 2019).

- Tömegjelenség modell (statisztikai oksági relációk) Populációs szinten a bűnözés nem véletlenszerű: a tartós szegénység, a lakóhelyi hátrányok, a társadalmi dezintegráció, az alacsony mobilitási esélyek és a gyenge kollektív hatékonyság rendszerint együtt járnak magasabb bűnözési rátákkal, főként az erőszakos deliktumoknál. Ezek a mutatók nem egyetlen „főokot" neveznek meg, hanem olyan kockázati csomagokat, amelyek – más feltételek mellett – növelik az elkövetés valószínűségét (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1997; Weisburd, Groff, & Yang, 2012). Meta-analitikus bizonyítékok arra is rámutatnak, hogy a mikroszintű önkontroll- és kötődésmechanizmusok következetesen kapcsolódnak a bűnözői viselkedéshez, miközben a társadalmi szelekció és kauzáció együttesen érvényesül (Pratt & Cullen, 2000).

Miért érdemes a két nézőpontot együtt használni?

- A mikroszint (funkcionális kauzalitás) feltárja, mit látott, mit érzett és mit hitt az elkövető a döntés pillanatában – vagyis a cselekmény közvetlen mechanizmusait.
- A makro- és mezoszint (statisztikai okság) láthatóvá teszi a strukturális meghatározottságot és a térbeli-társadalmi mintázatokat: hol és miért sűrűsödik a bűnözés.
- Esetértékelésben helyzetérzékeny elemzésre van szükség (funkcionális lánc, különösen gondatlan cselekményeknél).
- Kriminálpolitikában bizonyítékalapú, strukturális beavatkozások működnek: a szegregáció és lakóhelyi hátrány mérséklése, a kollektív hatékonyság erősítése, célzott környezeti prevenció (Sampson et al., 1997; Weisburd et al., 2012).
- A kettős keret egyszerre őrzi meg az egyéni felelősség dimenzióját és a társadalmi feltételek súlyát – egyik nélkül a másik félrevezető képet adna.

Boyanowsky többdimenziós megközelítése abból a kiindulópontból építkezik, hogy a bűnözés nem egynemű jelenség: a különféle bűncselekménytípusok (közlekedési, vagyon elleni, erőszakos, kiberbűnözés stb.) eltérő, ugyanakkor egymásra rétegződő ok-okozati mintázatokból születnek. A modell ezért öt, egymással dinamikus kölcsönhatásban álló dimenziót különít el; minél több dimenzió „billen el" egyszerre kedvezőtlen irányba, annál valószínűbb az elkövetés. A keret erénye, hogy a mikroszintű (egyéni) és a makroszintű (strukturális, kulturális, intézményi) tényezőket közös nyelvre fordítja, ezáltal hidat képez az esetelemzés és a bűnözéspolitika között (Boyanowsky, 2004; Boyanowsky & Granger, 2007).

5.9.2.1. Biológiai–genetikai dimenzió

A biológiai és genetikai sajátosságok – hormonális profilok, neurofiziológiai jellemzők, öröklött temperamentum – nem determinálnak, hanem sérülékenységet jeleznek. Hatásuk tipikusan akkor realizálódik, ha kedvezőtlen pszichológiai, szociális vagy kulturális kontextusba ágyazódnak. A kriminalitás biológiai magyarázatainak felelős értelmezése ezért „feltételes": a prediszpozíciók nem állnak önmagukban, hanem más dimenziók közvetítésével válnak viselkedéssé. Ennek klasszikus példája, hogy a magasabb tesztoszteron-szint önmagában nem „jóslója" az erőszaknak, azonban gyenge szociális kontroll, alacsony kötődés és deviáns szubkulturális normák mellett megnő a kockázat (Boyanowsky, 2004).

5.9.2.2. Pszichológiai dimenzió

A pszichológiai tényezők – impulzivitás, ellenségesség, empátiahiány, kognitív torzítások, érzelemszabályozási hiányok – az egyéni sérülékenység elsődleges hordozói. A modern empirikus irodalom visszatérően a „önkontroll–kötődés" tengelyre mutat: az alacsony önkontroll és a gyenge proszociális kötődések stabil, sok vizsgálaton átívelő kapcsolatban állnak a vagyon elleni és erőszakos cselekményekkel; meta-analitikus összegzések megerősítik e hatások konzisztenciáját és nagyságát (Gottfredson & Hirschi, 2019; Pratt & Cullen, 2000). A pszichológiai dimenzió ugyanakkor érzékeny „felhajtóerőt" kap a kulturális és jogi-intézményi közegtől: ugyanaz a személyiségprofil eltérő normatív és végrehajtási környezetben más-más kimenetre vezethet.

5.9.2.3. Szociális–strukturális dimenzió

A társadalmi-gazdasági hátrányok – szegénység, munkanélküliség, lakóhelyi koncentrált depriváció, alacsony mobilitás – rétegspecifikus kriminalitást eredményeznek. Többszintű (multilevel) vizsgálatok rendre kimutatják, hogy a kollektív hatékonyság (a közösség tagjainak kölcsönös bizalma és informális szabályérvényesítési képessége) erős védőfaktor: ahol ez gyenge, magasabb az erőszak előfordulása; ahol erős, ugyanazon strukturális hátrány ellenére is alacsonyabb az erőszakos bűnözés (Sampson, Raudenbush, & Earls, 1997). A „hely kriminológiája" pedig azt mutatja, hogy nagyon kis terek – utcaszakaszok – tartósan és diszproporcionáltan „húzzák" a bűnözési esetszámokat; a kriminogén mikrokörnyezetek célzott kezelése ezért kimutatható hatással jár (Weisburd, Groff, & Yang, 2012).

5.9.2.4. Kulturális–szubkulturális dimenzió

Az érték- és normarendszerek, valamint a szubkulturális minták meghatározzák, hogy a konfliktusmegoldás békés vagy deviáns sémához igazodik-e. Ha egy közösségben az erőszak státuszt emel, a „gyors haszon" normája elfogadott, vagy a jogkövetés „puhának" számít, a kulturális legitimáció közvetlenül növeli a bűnözés kockázatát. A deviáns szubkultúrák tartós jelenléte – különösen, ha az intézményi és közösségi integráció gyenge – felerősítheti a pszichológiai és strukturális kockázók hatását. Boyanowsky kulturális komponense éppen azt teszi világossá, hogy a „mi számít elfogadhatónak" kérdése nem pusztán morálfilozófiai, hanem kriminogén tényező is (Boyanowsky & Granger, 2007).

5.9.2.5. Jogi–intézményi (kontroll) dimenzió

A büntetőjog demokratikus legitimitása, a szankciók arányossága, a végrehajtás következetessége és az igazságszolgáltatás kapacitása közvetlenül formálja a bűnözés kockázat–nyereség észlelt mátrixát. A konfliktusos jogalkotásból származó, túl tág vagy aránytalan normaszövegek „jogszabály-generálta" kriminalitást idézhetnek elő, míg a konszenzuális, átláthatóan megalapozott szabályozás csökkenti a normakövetés költségeit és növeli annak elfogadottságát. A krónikusan túlterhelt rendszer és az alacsony felderítés rontja a normaszegés észlelt kockázatát, gyengítve az elrettentést – ez visszahat a többi dimenzió „tényleges" súlyára is (Boyanowsky, 2004). A dimenzió sajátossága, hogy rövid távon, szabályozáspolitikai eszközökkel is beavatkozható.

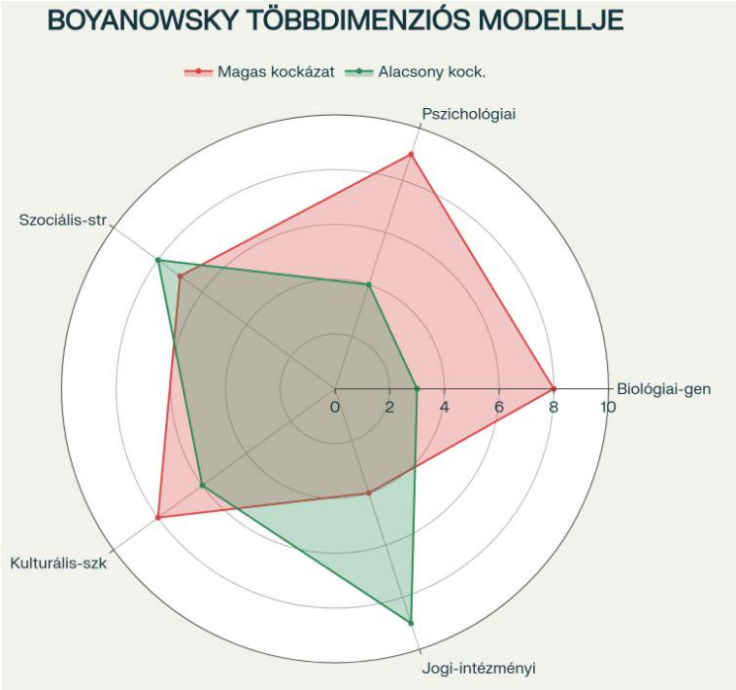

17. ábra. Boyanowsky többdimenziós modelljének alkalmazása (Forrás: saját szerkesztés Boyanowsky, 2004 alapján)

Következtetések

- A modell nem pusztán lista, hanem rendszerszemlélet: a dimenziók egymás hatását felerősítve (vagy ellensúlyozva) működnek.
- Tipikus súlypontok: erőszakos deliktumoknál a pszichológiai és kulturális tényezők (1–2–4) gyakran dominálnak, de a kollektív hatékonyság (3) és a látható, következetes érvényesítés (5) döntő „kapcsoló”. Közlekedési deliktumoknál jellemzően a jogi–intézményi és kulturális normakövetési komponens (5–4) a meghatározó, míg a biológiai–pszichológiai súly kisebb.
  Politikai implikáció: a tartós bűnözéscsökkenés többdimenziós beavatkozásokat igényel (koragyermekkori készségfejlesztés és önkontroll-építés; közösségi kohézió és kollektív hatékonyság erősítése; kriminogén helyek célzott kezelése; arányos, átlátható jogalkotás és következetes jogalkalmazás), mert egyetlen „ezüstgolyó” nem létezik (Sampson et al., 1997; Weisburd et al., 2012; Pratt & Cullen, 2000; Gottfredson & Hirschi, 2019).

Összegzés

Munkám első részében arra törekedtem, hogy meghatározzam a kriminológia fogalmát, tárgyát és helyét a tudományos diskurzusban. Rámutattam arra, hogy a kriminológia nem rendelkezik egységes, mindenki által elfogadott definícióval – megközelítése jelentős mértékben függ a kutató szemléletétől, illetve attól, hogy milyen elméleti keretben és milyen céllal vizsgálja a bűnözést. Ugyanakkor a közös nevező az, hogy a kriminológia tapasztalati alapú, empirikus tudományág, amely a bűnözéshez kapcsolódó társadalmi jelenségeket vizsgálja, azokat megérteni és értelmezni kívánja. *„A kriminológia a bűnözés és a bűnözők tudományos vizsgálatát jelenti, amelynek célja a bűnözés okainak feltárása, a bűnözés megelőzése és a bűnözők rehabilitációja”* (Kerezsi, 2001, p. 930).

Kiemeltem a tudomány szűkebb és tágabb értelmezését: míg előbbi az elkövető és az elkövetett bűncselekmény tapasztalati vizsgálatára fókuszál, utóbbi kiterjed a társadalmi reakciók, a prevenciós stratégiák és a kriminalitás strukturális összefüggéseinek feltárására is. *„A kriminológia nemcsak a bűncselekményt, hanem a társadalom válaszát is vizsgálja, beleértve a bűnmegelőzést és a kriminálpolitikát”* (Kiss, 2001, p. 65).

Mivel *„[a] kriminológia három fő területe: a morfológiai, az etiológiai és a profilaktikus kutatás”* (Szántó, 2010, p. 42), ezért fontosnak tartottam bemutatni a kriminológia részeit: a morfológiai, az etiológiai és a profilaktikus vizsgálatokat. Ezek közül az első a bűnözés megjelenési formáit, dinamikáját és szerkezetét elemzi, a második az ok-okozati viszonyok feltárására törekszik, míg a harmadik a bűnmegelőzés lehetőségeit vizsgálja, mind társadalmi, mind intézményi szinten.

A kriminológia interdiszciplináris és multidiszciplináris jellege is hangsúlyos a munkámban. Ez a tudomány szoros kapcsolatban áll több más szakterülettel, így a büntetőjoggal, pszichológiával, szociológiával, pönológiával, genetikai és biológiai kutatásokkal egyaránt. *„A kriminológia interdiszciplináris és multidiszciplináris tudomány, amely egyaránt merít a jogtudományból, pszichológiából, szociológiából, sőt biológiai és genetikai kutatásokból is, így képes komplex módon megvilágítani a bűnözés okait és formáit” (Korinek, 2009, p. 12).*

A kutatás módszertani aspektusait részletesen elemeztem, kiemelve a statisztikai eszközök jelentőségét, mint például a kriminálstatisztikát és a bűnözési ráta mérését, továbbá a kvalitatív módszerek – interjúk, megfigyelések, esettanulmányok – alkalmazhatóságát. Hangsúlyozom, hogy a kriminológia különlegessége és ereje abban rejlik, hogy e kvantitatív és kvalitatív módszereket integrálva, komplex és sokoldalú képet képes nyújtani a vizsgált jelenségekről. Mint arra Vigh (2018) rámutat: *„a kriminológiai kutatásban mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszerek elengedhetetlenek a komplex képek kialakításához”* (p. 37).

Rámutattam arra is, hogy a bűnözés nem független a társadalmi és gazdasági szerkezettől – a kutatások bizonyítják, hogy a szegregáció, a társadalmi dezintegráció és az értékválság jelentős hatással van a kriminalitás szintjére. A bűnözés tehát nem csupán jogi, hanem társadalmi konstrukció is, amelynek elemzése elengedhetetlen a hatékony kriminálpolitika kialakításához. *„A bűnözés társadalmi konstrukció, amelyet a társadalmi és gazdasági struktúrák befolyásolnak”* (Giddens, 2005, p. 117).

A monográfia második részében a kriminológiai gondolkodás alapjait jelentő klasszikus, pozitivista és korai társadalmi elméleteket mutattam be. Ezek az irányzatok nem csupán a bűnözés okaira kerestek választ, hanem meghatározták azt a szemléletet is, amely a bűncselekményre és az elkövetőre irányult vizsgálódásokat megalapozta. *„A kriminológia elméletek története a klasszikus, pozitivisztikus és társadalmi irányzatok kialakulásának és egymásra hatásának története”* (Szabó, 2019, p. 21).

Elsőként a klasszikus kriminológiát tekintettem át, amely a felvilágosodás szellemiségében jött létre, és fő képviselője Cesare Beccaria volt. Az ő művében („A bűntett és büntetés”) jelent meg az a korszakalkotó elv, hogy a büntetésnek törvényesnek, szükségesnek, arányosnak és gyorsnak kell lennie. Középpontba a tettet helyezte, nem az elkövető személyét, és a szabad akaratból fakadó felelősség elvét vallotta. „*A büntetésnek törvényesnek, szükségesnek, arányosnak és gyorsnak kell lennie”* (Beccaria, 1764/1998, p. 19).

A pozitivista kriminológia – különösen Cesare Lombroso munkásságán keresztül – a bűnözést már nem a szabad akarat következményeként, hanem objektív, mérhető, determinált jelenségként értelmezte. A „született bűnöző” elmélete szerint egyes emberek biológiai sajátosságok miatt hajlamosabbak a bűnelkövetésre, és ez megfigyelhető fizikai (atavisztikus) stigmákon keresztül is. *„Az emberi lények egy része biológiailag hajlamos a bűnelkövetésre”* (Lombroso, 1876/2006, p. 45).

A társadalmi determinizmus irányzata szintén nagy hatást gyakorolt a kriminológia fejlődésére. Képviselői – többek között Guerry, Quetelet, Tarde, Lacassagne és Durkheim – a társadalom szerkezetét, értékrendjét, valamint a deviáns viselkedéshez vezető szociális folyamatokat vizsgálták. Guerry és Quetelet statisztikai adatokkal mutatták ki, hogy a bűnözés egyes területeken és rétegekben koncentrálódik, és nem véletlenszerűen jelenik meg. *„A bűnözés társadalmi koncentrációja nem véletlenszerű, hanem a társadalmi struktúrák tükre”* (Guerry, 1833, p. 32). Durkheim szerint a bűnözés minden társadalom természetes velejárója, amely a társadalmi normák működési zavaraira (anómiára) hívja fel a figyelmet. „*A bűnözés minden társadalom természetes velejárója”* (Durkheim, 1895/1982, p. 67).

A fejezet végén tárgyaltam a pszichológiai determinizmus kialakulását is, amely az egyén belső (mentális, érzelmi, fejlődési) sajátosságaiban kereste a bűnelkövetés magyarázatát. A korai elméletek (Ray, Goddard, Maudsley) még az értelmi fogyatékosság és a bűnözés közötti összefüggéseket hangsúlyozták, míg a modern pszichológiai irányzatok a gyermekkori traumák, tanulási zavarok és személyiségfejlődési problémák szerepét emelik ki. *„A bűnelkövetés pszichológiai magyarázatai az egyéni fejlődés és a környezeti hatások együttes eredményeit hangsúlyozzák”* (Korinek, 2011, p. 364).

A közvetítő iskola, különösen Franz von Liszt munkásságán keresztül, a fenti irányzatok között próbált hidat képezni. Elméletében elismerte mind a biológiai, mind a társadalmi tényezők hatását, és hangsúlyozta a büntetés céljának differenciálását: a javíthatókat nevelni, az elrettenthetőket visszatartani, a veszélyeseket pedig izolálni kell. „*A legjobb kriminálpolitika a jó szociálpolitika”* (Liszt, 1893/2005, p. 89).

A második fejezetben bemutattam, hogyan formálódott a kriminológiai gondolkodás az eltérő determinizmusok (biológiai, társadalmi, pszichológiai) mentén, és hogyan alakult ki az a

komplex látásmód, amely a bűnözést nem egyetlen okra vezeti vissza, hanem együttes, többdimenziós magyarázatot keres.

A harmadik fejezetben ismertettem, miként közeledtek egymáshoz a korábban élesen szétváló kriminológiai irányzatok a 20. század folyamán. A társadalmi és biológiai determinizmust képviselő nézetek a századfordulóra már nem kizárólagos, versengő magyarázatként jelentek meg, hanem fokozatosan egy komplexebb, sokdimenziós megközelítés irányába mozdultak el.

Kiemeltem, hogy a klasszikus iskolák racionalista emberképe – amely a szabad akaratból indul ki – nem tudott választ adni a társadalmi egyenlőtlenségekből, biológiai hátrányokból és pszichés sérülésekből fakadó bűnelkövetés okaira. Ezzel szemben a pozitivista iskola egyoldalúsága – amely az elkövetőt egyfajta „természeti szükségszerűség" áldozatának tekintette – szintén elégtelennek bizonyult. A két irányzat éles ellentétét így a közvetítő, integratív szemlélet igyekezett feloldani. A közvetítő iskola hatására megjelentek olyan elméleti modellek, amelyek az egyéni és strukturális tényezők együttes vizsgálatát szorgalmazták. Ezek a modellek – például Liszt tényezőelmélete – már nem valamelyik oldal kizárólagosságát hangsúlyozták, hanem a biológiai, pszichológiai és társadalmi hatások komplex összefonódását. Az elméleti fejlődés során egyre nagyobb szerepet kaptak a társadalmi adaptáció zavarai, a szocializációs deficit, a szubkulturális hatások, illetve a környezeti és szituációs tényezők.

Külön figyelmet fordítottam arra, hogy bemutassam: a modern kriminológia fokozatosan eltávolodott az egyetemes, determinisztikus modellektől, és egyre inkább a többdimenziós, nyitott rendszerekben gondolkodó elméletek felé fordult. Ezek az irányzatok már nem próbálnak zárt, mindent megmagyarázó rendszereket felállítani, hanem elismerik, hogy a bűnözés okai társadalmilag és történetileg változó tényezők együttállásából származnak.

Ebben az összefüggésben mutattam be az 1980-as évek magyar elméleti modelljét is, amely a bűnözést a deviancia egyik formájaként, több dimenzió mentén értelmezi. E modell szerint a kriminalitás megértéséhez figyelembe kell venni a társadalmi struktúra egyenlőtlenségeit, az intézményrendszer reagálását, az állami beavatkozások következményeit, valamint a társadalmi értékrend változásait is. A nyitott rendszer felfogás lehetővé teszi a bűnözés dinamikus, történeti és társadalmi kontextusban való értelmezését.

Összegzésképpen ebben a fejezetben arra törekedtem, hogy érzékeltessem: a kriminológia fejlődése nem egyenes vonalú haladás, hanem folyamatos párbeszéd és újraértelmezés eredménye. A modern irányzatok nem kizárják, hanem integrálják a különböző megközelítéseket, s ezzel képesek árnyaltabb képet adni a bűnözés összetett valóságáról.

A negyedik fejezetben a bűnözés társadalmi újratermelődésének kérdését állítottam középpontba, vagyis azt a folyamatot, amely során bizonyos társadalmi struktúrák és körülmények újra és újra megtermelik a bűnelkövetéshez vezető feltételeket. Nem egyéni hibáztatásra, hanem társadalomszerkezeti összefüggésekre helyeztem a hangsúlyt – arra, hogy a kriminalitás nem pusztán egyéni döntés, hanem társadalmi folyamatok következménye is. Rámutattam arra, hogy a bűnözés nem elszigetelt, kivételes jelenség, hanem a társadalom bizonyos rétegeiben reprodukálódó állapot, amelyet a társadalmi egyenlőtlenségek, a marginalizáció, a szegregáció és a dezintegrációs folyamatok tartanak fenn. A társadalmi leszakadás nemcsak gazdasági, hanem kulturális és morális deficitként is megjelenik – az így

kialakuló alternatív normarendszerek gyakran legitimizálják az erőszakot, a csalást vagy a szabályszegést mint túlélési stratégiát.

A fejezetben hangsúlyoztam, hogy ezek a folyamatok nem egyéni szinten indulnak, hanem generációkon átívelő mintázatokat mutatnak: a gyermekek olyan családokba, közösségekbe születnek bele, ahol a bűnözés, mint megélhetési lehetőség vagy társadalmilag elfogadott cselekvési mód jelenik meg. A szociális tanulás, az iskolai kudarcok, az alacsony státuszú referenciacsoportok és a kilátástalanság mind hozzájárulnak e struktúra fennmaradásához.

A fejezet végén Zygmunt Bauman kritikai szociológiáját hívtam segítségül, hogy tágabb civilizációs összefüggésbe helyezzem az újratermelődést. Bauman szerint a „folyékony modernitás" fogyasztás- és teljesítménycentrikus világa „felesleges emberek" tömegeit termeli ki – olyanokat, akikre a rendszernek nincsen szüksége, s akiket ezért kirekeszt vagy „láthatatlanná" tesz. „A későmodern kapitalizmus felesleges embereket termel ki" (Bauman, 2003, p. 12). Ez a gondolatmenet segít megérteni, hogy a kriminalitás nem a rend kivételes megbomlása, hanem a társadalmi rend bizonyos sajátosságainak következménye. Ezért a bűnözés elleni küzdelem nem lehet pusztán rendészeti vagy büntetőjogi kérdés – szükséges a társadalmi igazságtalanságok mérséklése, a szociális reintegrációs lehetőségek megteremtése és a stigmatizált csoportok láthatóvá tétele is.

Az utolsó fejezetben a kriminológia oksági szemléletének főbb jellemzőit és buktatóit mutattam be, különös figyelmet fordítva arra, hogy a személyiség, mint vizsgálati tárgy miként jelenik meg az elméleti megközelítésekben. Arra kerestem a választ, hogy egyáltalán felállítható-e oksági viszony a személyiség és a bűnözés között, illetve hogyan viszonyul ehhez a kriminológia tudományos módszertana. Elsőként azt emeltem ki, hogy az oksági viszony keresése mindig is erősen vonzotta a kriminológiai gondolkodást: a „miért lesz valakiből bűnöző?" kérdésének megválaszolása az egyik legősibb törekvése ennek a tudományágnak. Ugyanakkor figyelmeztettem arra, hogy ez a kérdés önmagában problematikus, mert hajlamos leegyszerűsített, lineáris válaszokra épülni – holott a kriminalitás egy összetett, többtényezős jelenség.

A személyiség fogalmát olyan közvetítő dimenzióként értelmeztem, amely biológiai adottságokat, szocializációs hatásokat, kulturális mintákat és egyéni tapasztalatokat integrál. Ebben az értelemben a személyiség nem statikus adottság, hanem dinamikus folyamat, amely folyamatosan alakul az egyén és környezete kölcsönhatásában. A bűnelkövetéshez vezető út tehát nem „be van kódolva" a személyiségbe, hanem csak meghatározott körülmények között, bizonyos hajlamokkal együtt, konkrét helyzetekben válhat valósággá.

Különösképpen, hogy az oksági elemzések során mindig fennáll a veszélye annak, hogy a kutató egyetlen meghatározó tényezőt keres, miközben a bűnelkövetéshez vezető utak rendkívül sokfélék lehetnek. Az elméleti modellek között különbséget tettem a monokauzális (egy okra visszavezető) és multikauzális (több tényezőt együttesen vizsgáló) megközelítések között – utóbbiakat tartom elfogadhatóbbnak.

A fejezetben részletesen kifejtettem, hogy a személyiségpszichológiai irányzatokat, különösen azokat, amelyek szerint bizonyos személyiségvonások (pl. impulzivitás, empátiahiány, agresszivitás, gyenge frusztrációtűrés) hajlamosíthatnak a bűnelkövetésre. A

pszichodinamikus, behaviorista és kognitív irányzatok is helyet kaptak – mindegyik egy-egy sajátos magyarázatot kínál arra, hogyan jöhet létre deviáns viselkedés.

Ugyanakkor hangsúlyoztam, hogy ezek az elméletek önmagukban nem adnak kielégítő választ. A személyiség és a bűnözés közötti kapcsolat nem oksági, hanem korrelációs jellegű: nem állíthatjuk, hogy valaki „azért" követ el bűncselekményt, mert ilyen vagy olyan a személyisége. A legtöbb esetben a kriminális magatartás egy komplex döntési folyamat eredménye, amelyben az egyéni hajlam, a helyzeti nyomás, a társadalmi háttér és a tanult minták együtt hatnak.

Zárásként azt a következtetést vontam le, hogy az oksági gondolkodásnak helye van a kriminológiában, de csak akkor, ha azt árnyaltan, több szinten értelmezzük, és nem abszolutizáljuk. A bűnözői személyiség nem egy rögzített entitás, hanem egy társadalmi-történeti kontextusban formálódó konstrukció. A kutató feladata nem az „ok" megtalálása, hanem a „miért így és miért most" típusú kérdések megválaszolása.

Ábra- és táblázatjegyzék

1.táblázat: Európai bűnözési összehasonlítás
2.táblázat: A kriminológia multidiszciplináris jellege
3.táblázat: Magyarországi bűnözési trendek 2018–2023
4.táblázat: Kriminológiai elméletek fejlődése (időrendi vázlat)
5.táblázat: Lombroso antropometriai mérései (1876) - bűnözők és nem-bűnözők összehasonlítása
6. táblázat: Ikerkutatások eredményei a bűnözésben.
7. táblázat: Biológiai és társadalmi irányzatok összehasonlítása.
8. táblázat: Modern kriminológiai elméletek áttekintése.
9. táblázat: Bűnmegelőzési stratégiák tipológiája.
10. táblázat: Kriminológiai kutatási területek megoszlása
11. táblázat: A magyar kriminológia történeti fejlődése.
12. táblázat: Család mint kriminogén tényező.
13. táblázat: A fizikai mobilitás és a bűnözési kockázat közötti kapcsolata.
14. táblázat: A társadalmi kontroll típusai – hatékonyság és korlátok összefoglalása.
15. táblázat: Merton feszültségelméletének adaptációs típusai.
16. táblázat. Személyiség komponensei és kriminológiai jelentőségük.
17. táblázat. Motívumok harca és döntéshozatal szakaszai.
18. táblázat. Temperamentumtípusok és bűnelkövetési hajlam.
19. táblázat. Szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok
20. táblázat. Személyiségtípusok és bűnözési kockázat.
21. táblázat. Az okság (kauzalitás) alaptételei és kriminológiai alkalmazások.
22. táblázat. Boyanowsky többdimenziós modellje – dimenziók és beavatkozások.

1.ábra: Kriminológiai kutatási módszerek használati gyakorisága.
2.ábra: A kriminológia vizsgálódási körének megoszlása.
3.ábra: Halálbüntetés eltörlése Európában (1865-1996).
4.ábra: Quetelet bűnözési statisztikái életkor szerint (1826-1830).
5.ábra: Liszt elkövetői tipológiája.
6.ábra: Kriminológia fejlődésének kronológiai áttekintése (1764-1905).
7. ábra: Merton adaptációs stratégiái a társadalomban.
8. ábra: Modern biokriminológiai elméletek kutatási aktivitása.
9. ábra: A bűnözés társadalmi újratermelődése.
10.ábra: A '90-es évek magyarországi bűnözésének társadalmi összefüggései.
11. ábra. A szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok.
12. ábra. A szocializáció szakaszai és kriminológiai kockázatok.
13. ábra. A stressz hatásai a bűnelkövetési kockázatra
14. ábra. Oksági tényezők fontossága a bűnözésben.
15. ábra. A bűnözés oksági mechanizmusának folyamatábrája.
16. ábra. A bűnözés oksági mechanizmusának folyamatábrája.
17. ábra. Boyanowsky többdimenziós modelljének alkalmazás

Felhasznált irodalom

Monográfiák, szakkönyvek

1. Adler, F., Mueller, G. O. W., & Laufer, W. S. (2000). *Criminology* (4th ed.). McGraw-Hill. https://www.mheducation.com/highered/product/Criminology-Adler.html
2. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. Harper.
3. Aichhorn, A. (1925). *Verwahrloste Jugend: Die Psychoanalyse in der Fürsorgeerziehung*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
4. Akers, R. L. (1977). *Deviant behavior: A social learning approach* (2nd ed.). Wadsworth. https://www.worldcat.org/title/deviant-behavior-a-social-learning-approach/oclc/2694792
5. Akers, R. L. (1998). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Northeastern University Press.
6. Akers, R. L. (2007). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers. https://www.routledge.com/Social-Learning-and-Social-Structure-A-General-Theory-of-Crime-and-Deviance/Akers/p/book/9781412809993
7. Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
8. American Psychological Association. (2002). *Publication manual of the American Psychological Association* (5th ed.). American Psychological Association.
9. Andorka, R. (1990). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris. https://real.mtak.hu/2099/1/Bevezetes_a_szociologiaba.pdf
10. Andorka, R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó.
11. Andorka, R., Buda, B., & Cseh-Szombathy, L. (1987). *A deviáns viselkedés szociológiája*. In Andorka, R., Buda, B., & Cseh-Szombathy, L. (Szerk.), *Info-Társadalomtudomány*, 2. Gondolat. https://real-j.mtak.hu/5351/2/InfoTarsadalomtudomany_002.pdf
12. Andorka, R., Kolosi, T., & Vukovich, Gy. (1996). *A társadalmi szerkezet változása Magyarországon 1987–1996*. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/social/socstruct.pdf
13. Balla, K. (1841). *A börtönviszonyok Magyarországon*. Szerzői kiadás.
14. Balogh, J. (1908). *Nyomor és bűntettek*. Politzer Zsigmond és Fia.
15. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall. https://cs.grinnell.edu/54567344/eroundj/dl/sspared/albert+bandura+social+learning+theory+1977.pdf
16. Barabás, A. T. (Szerk.). (2020). *Kriminológia MA*. OKRI. https://www.scribd.com/document/463550661/Kriminologia-MA
17. Barabás, A. T., & Molnár, I. J. (Szerk.). (2021). *Alkalmazott kriminológia*. Ludovika Kiadó. https://webshop.ludovika.hu/termek/konyvek/rendeszettudomany/alkalmazott-kriminologia/
18. Barnes, J. C. (2015). *Biosocial criminology: New directions in theory and research*. Routledge.
19. Bauman, Z. (1993). *Modernity and ambivalence*. Cornell University Press. https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt1g69w4t
20. Bauman, Z. (2000). *Folyékony modernitás* (B. Fehérvégi, ford.). Polity Press.

21. Bauman, Z. (2003). *Globalizáció: A társadalmi egyenlőtlenségek és a feleslegessé válás politikája* (V. Weisz, ford.). Szukits.
22. Bauman, Z. (2003). *Liquid love: On the frailty of human bonds*. Polity Press.
23. Bauman, Z. (2007). *Fogyasztott élet* (G. Fehér, ford.). Gondolat.
24. Bauman, Z. (2016). *Mobilities, social change and crime: Lessons from Poland*. In Błachut, J., Gaberle, A., & Krajewski, K. (Szerk.), *Mobilities, social change and crime* (pp. 1–20). OAPEN. https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/94794/9781003806172.pdf
25. Beccaria, C. (1967). *On crimes and punishments* (H. Paolucci, Trans.). Bobbs-Merrill. (Eredeti mű: 1764)
26. Beccaria, C. (1991). *A bűnökről és a büntetésekről*. Osiris. (Eredeti mű: 1764)
27. Beccaria, C. (1998). *A bűntett és a büntetés*. Osiris. (Eredeti mű: 1764)
28. Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press. https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/H/bo3684443.html
29. Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press. https://archive.org/details/outsidersstudies0000beck
30. Bentham, J. (2000). *An introduction to the principles of morals and legislation*. Clarendon Press. (Eredeti mű: 1789)
31. Berman, G. (1938). *Temperament and criminality: A medico-psychological study*. Editorial El Ateneo.
32. Berman, L. (1938). *Crime and the endocrine glands*. Charles C. Thomas.
33. Binet, A., & Simon, T. (1905). *Méthodes nouvelles pour le diagnostic du niveau intellectuel des anormaux*. L'Année Psychologique, 11, 191–244.
34. Bock, G. (2000). *Kriminológia*. Osiris Kiadó. https://www.libri.hu/konyv/bock-gregor.kriminologia.html
35. Bonger, W. A. (1916). *Criminality and economic conditions*. Little, Brown. https://archive.org/details/criminalityecono0000bong
36. Borbíró, A., Gönczöl, K., Kerezsi, K., & Lévay, M. (Szerk.). (2020). *Kriminológia* (2., átdolgozott kiadás). Wolters Kluwer.
37. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books. https://www.semanticscholar.org/paper/Attachment-and-loss:-retrospect-and-prospect.-Bowlby/649a243a04f34aa1de6beb47819435a8ada35929
38. Boyanowsky, A., & Granger, R. (2007). *Crime and culture: Integrating social and psychological perspectives*. UBC Press.
39. Boyanowsky, E. (2020). *Crime and criminality: Social, psychological, and neurobiological explanations*. University of Toronto Press.
40. Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511804618
41. Brantingham, P. J., & Brantingham, P. L. (2018). *Environmental criminology*. Waveland Press. https://www.waveland.com/browse.php?t=152
42. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.
43. Czenczer, O. – Sztodola, T. (2019). *A büntetés-végrehajtási reintegrációs munka jogi és biztonsági vonatkozásai*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest.
44. Chambliss, W. J., & Seidman, R. B. (1971). *Law, order and power*. Addison-Wesley.
45. Comte, A. (1842). *Cours de philosophie positive*. Bachelier.

46. Comte, A. (1993). A pozitivizmus általános szemlélete (P. Józsa, Ford.). Osiris. (Eredeti mű megjelent: 1844)
47. Cooter, R. (1984). *The cultural meaning of popular science: Phrenology and the organization of consent in nineteenth-century Britain*. Cambridge University Press.
48. Cullen, F. T., & Agnew, R. (2002). *Criminological theory: Past to present*. Oxford University Press. https://global.oup.com/ushe/product/criminological-theory-9780190275991
49. Dahrendorf, R. (1959). *Class and class conflict in industrial society*. Stanford University Press.
50. Darwin, C. (1859). *On the origin of species*. John Murray.
51. Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. https://archive.org/details/frustrationaggr00doll
52. Dumont, A. (1890). *Dépopulation et civilisation: Étude démographique*. Lecrosnier et Babé.
53. Durkheim, É. (1893). *De la division du travail social*. Félix Alcan.
54. Durkheim, É. (1895). *The rules of sociological method*. Free Press.
55. Durkheim, É. (1897). *Le suicide: Étude de sociologie*. Félix Alcan. https://archive.org/details/lesuicideetudede00durkiala
56. Durkheim, É. (1982). *A szociológia módszertanának szabályai*. Gondolat. (Eredeti mű: 1895)
57. Durkheim, É. (1997). *A társadalmi munkamegosztásról*. Osiris. (Eredeti mű: 1893)
58. Durkheim, É. (2002). *Az öngyilkosság*. Osiris. (Eredeti mű: 1897)
59. Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Lawrence Erlbaum Associates.
60. Eötvös, J. (1838). *A börtönviszonyok Magyarországon*. Szerzői kiadás.
61. Eysenck, H. J. (1977). *Crime and personality* (3. kiadás). Routledge & Kegan Paul.
62. Eysenck, H. J. (1977). *Crime and personality* (3rd ed.). Routledge. https://www.routledge.com/Crime-and-Personality/Eysenck/p/book/9780415229922
63. Eysenck, H. J., & Gudjonsson, G. H. (1989). *The causes and cures of criminality*. Springer-Verlag.
64. Ferge, Zs. (2000). *Szegénység és bűnözés*. Corvina. https://www.fergezsuzsa.hu/docs/szegenyseg_es_bunozes.pdf
65. Ferri, E. (1897). *Criminal sociology*. Little, Brown.
66. Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). McGraw-Hill.
67. Földes, B. (1881). *A magyarországi bűnözési helyzet statisztikai elemzése*. Magyar Tudományos Akadémia.
68. Földvári, P. (1987). *A bűnügyi tudományok rendszere*. Tankönyvkiadó.
69. Freud, S. (1923). *Das Ich und das Es*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
70. Freud, S. (1999). *The interpretation of dreams* (J. Crick, Trans.). Oxford University Press. (Eredeti mű: 1900)
71. Freud, S. (2012). *A general introduction to psychoanalysis*. Wordsworth Editions.
72. Garofalo, R. (1885). *Criminologia*. Fratelli Bocca.
73. Gault, R. H. (1953). *Crime and personality*. University of Illinois Press.
74. Giddens, A. (2005). *Szociológia*. Osiris.
75. Giddens, A. (2008). *Szociológia* (5., átdolg. magyar kiad.; Berényi G. et al., ford.). Osiris. (Eredeti: 2006)

76. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
77. Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (2019). *A general theory of crime* (Updated ed.). Stanford University Press. (Eredeti: 1990)
78. Gönczöl, K. (2010). *Bűnös szegények*. Osiris. https://www.fszek.hu/szociologia/szszda/gonczol_bunos.pdf
79. Gönczöl, K., Kerezsi, K., Korinek, L., & Lévay, M. (2006). *Kriminológia – szakkriminológia*. Complex.
80. Gönczöl, K., Kerezsi, K., Korinek, L., & Lévay, M. (2016). *Kriminológia – szakkriminológia: A bűnözés mint társadalmi tömegjelenség elemei*. Wolters Kluwer.
81. Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévai, J. (1999). *A kriminológia alapjai*. KJK.
82. Gönczöl, K., Korinek, L., & Lévay, M. (1999). *Gyermekbűnözés: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*. Osiris. https://real.mtak.hu/1929/1/Gyermekbunozes.pdf
83. Grassberger, R. (1963). *Criminalité et économie*. Presses Universitaires de France.
84. Guerry, A. M. (1833). *Essai sur la statistique morale de la France*. Crochard.
85. Hacker, E. (1930). *Budapest hatása a kriminalitásban*. Athenaeum.
86. Hacker, E. (1937). *Magyarország kriminalitása az 1925–1934. években*. Athenaeum.
87. Hacker, E. (1943). *Háború és bűnözés*. Athenaeum.
88. Harrestain, W. (1965). *Constitutional factors in delinquency*. Charles C Thomas. https://www.worldcat.org/title/constitutional-factors-in-delinquency/oclc/186955
89. Hegedűs, J., & Fekete, M. (2014). Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelésének lehetőségei. In E. Szegedi, J. Juhász, & K. Mihályi (Szerk.), *Végzettséget mindenkinek! : Kutatási eredmények, esetleírások, helyi kezdeményezések a korai iskolaelhagyás témájában* (pp. 51-56). Tempus Közalapítvány.
90. Heiland, H.-G. (1982). *Kriminalität und Lebensstil*. Westdeutscher Verlag. https://www.worldcat.org/title/kriminalitat-und-lebensstil/oclc/9844794
91. Héra, G., & Ligeti, Gy. (2014). *Módszertan – A társadalmi jelenségek kutatása*. Osiris Kiadó. https://osiriskiado.hu/osiris-tankonyvek/162-modszertan-a-tarsadalmi-jelensegek-kutatasa.htm
92. Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press. https://www.ucpress.edu/book/9780520227328/causes-of-delinquency
93. Irk, A. (1912). *Kriminológia I. Kriminálетiológia*. Franklin-Társulat.
94. Ishikawa, S. S., & Raine, A. (2003). Prefrontal deficits and antisocial behavior: A causal model. In Lahey, B. B., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (Eds.), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* (pp. 277–304). Guilford Press. https://www.guilford.com/books/Causes-of-Conduct-Disorder-and-Juvenile-Delinquency/Lahey-Moffitt-Caspi/9781572308817
95. Jescheck, H.-H., & Weigend, T. (1996). *Lehrbuch des Strafrechts: Allgemeiner Teil* (5. kiadás). Duncker & Humblot.
96. Kiss, E. (2010). *Személyiségpszichológia*. Akadémiai Kiadó.
97. Kiss, T. (2010). *Kriminológia*. ELTE Eötvös Kiadó. https://real-j.mtak.hu/12345/1/Kiss_Tibor_Kriminologia.pdf
98. Korinek, L. (2010). *Kriminológia I*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
99. Korinek, L. (2010). *Kriminológia I–II*. Osiris Kiadó.
100. Korinek, L. (2010). *Kriminológia*. ELTE Eötvös Kiadó.
101. Korinek, L. (2013). *Kriminológia I–II* (2. kiad.). HVG-ORAC.
102. Kovács, G. (2016). *Kriminológia* (3. kiadás). HVG-ORAC.

103. Kőhalmi, L. (2014). *Környezeti bűnözés és jogi szabályozása*. Pécsi Tudományegyetem ÁJK.
104. Kretschmer, E. (1921). *Körperbau und Charakter*. Springer.
105. Lacassagne, A. (1892). *L'homme criminel comparé à l'homme primitif*. Storck.
106. Lacassagne, A. (1892). *Le crime et les criminels*. Georges Carré.
107. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer. https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4419-1005-9
108. Lemert, E. M. (1951). *Social pathology: A systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. McGraw-Hill. https://archive.org/details/socialpathology0000leme
109. Lenhossék, J. (1878). *A bűnügyi embertan alapjai*. Magyar Tudományos Akadémia.
110. Lévay, M. (1992). *A kábítószer-probléma kriminológiai megközelítése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
111. Lévay, M. (1992). *Kábítószerek és bűnözés: Elméleti kérdések és a hazai helyzet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
112. Lévay, M. (1999). *Alkohol és bűnözés*. Korona Kiadó.
113. Lévay, M. (2020). *Drogpolitika és büntetőjog*. Wolters Kluwer.
114. Levay, M. (2021). *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában*. ELTE Eötvös Kiadó. https://www.eltereader.hu/media/2021/01/Levay_WEB.pdf
115. Liszt, F. (2005). *A büntetőjog elmélete és gyakorlata*. Osiris. (Eredeti mű: 1893)
116. Liszt, F. v. (1905). *Das Verbrechen als sozialpathologische Erscheinung*. Guttentag.
117. Liszt, F. v. (1905). *Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze I*. Gustav Fischer.
118. Liszt, F. v. (1919). *Lehrbuch des deutschen Strafrechts* (26. Aufl.). de Gruyter.
119. Lombroso, C. (1887). *L'uomo delinquente*. Bocca.
120. Lombroso, C. (2006). *A bűnöző ember*. Osiris. (Eredeti mű: 1876)
121. Maguire, M. (2012). Criminal statistics and the construction of crime. In Maguire, M., Morgan, R., & Reiner, R. (Eds.), *The Oxford handbook of criminology* (5th ed., pp. 206–244). Oxford University Press.
122. Marx, K. (1975). *Capital: A critique of political economy* (Vol. 1, Ch. 26, "The so-called primitive accumulation"). Progress Publishers. (Eredeti: 1867)
123. Matza, D. (1964). *Delinquency and drift*. John Wiley & Sons. https://archive.org/details/delinquencydrift0000matz
124. Mátyás, Sz. (é. n.). *Bűnözésföldrajz*. MTA REAL. https://real.mtak.hu/90113/1/M%C3%A1ty%C3%A1s%20Szabolcs_B%C5%B1n%C3%B6z%C3%A9sf%C3%B6ldrajz.pdf
125. Maudsley, H. (1874). *Responsibility in mental disease* (1st ed.). D. Appleton.
126. Maxfield, M. G., Babbie, E. R., & Schuck, A. M. (2024). *Research methods for criminal justice and criminology* (9th ed.). Cengage.
127. Nagy, F. (2013). *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó.
128. Ostendorf, H. (1982). *Einführung in die Strafrechtswissenschaft*. de Gruyter.
129. Ostendorf, H. (1982). *Kriminalpolitik und Strafrecht*. Nomos.
130. Park, R. E., Burgess, E. W., & McKenzie, R. D. (1925). *The city*. University of Chicago Press. https://books.google.com/books/about/The_City.html?id=VjJGyhdMA_sC
131. Pavlov, I. P. (1960). *Conditioned reflexes: An investigation of the activity of the cerebral cortex* (G. V. Anrep, Trans.). Dover Publications.
132. Pende, N. (1928). *Endocrinologia: Patologia e clinica degli organi a secrezione interna* (2. kiad.). Società Editrice Libraria.

133. Pende, N. (1928). *Endocrinology: Morphology, physiology, diagnostics, and treatment*. Williams & Wilkins.
134. Pick, D. (1989). *Faces of degeneration: A European disorder, c. 1848–c. 1918*. Cambridge University Press.
135. Platt, A. M. (1974). *The child savers: The invention of delinquency* (Rev. ed.). University of Chicago Press.
136. Plomin, R. (2018). *Blueprint: How DNA makes us who we are*. MIT Press.
137. Quetelet, A. (1835). *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*. M. Hayez.
138. Quetelet, A. (1984). *Research on the propensity for crime at different ages*. Anderson Publishing. (Eredeti mű: 1831)
139. Reckless, W. C. (1961a). The crime problem (3rd ed.). Appleton-Century-Crofts.
140. Reckless, W. C. (1961b). A new theory of delinquency and crime. Federal Probation, 25, 42–46.
141. Rothbart, M. K. (2011). *Becoming who we are: Temperament and personality in development*. Guilford Press.
142. Rusche, G., & Kirchheimer, O. (1939). *Punishment and social structure*. Columbia University Press.
143. Rutter, M. (2006). *Genes and behavior: Nature–nurture interplay explained*. Blackwell.
144. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68–78.
145. Sapolsky, R. M. (2004). *Why zebras don't get ulcers* (3rd ed.). Henry Holt and Company.
146. Schäfer, I. (1957). *A kábítószerek és a nemzetközi büntetőjog feladatai*. Akadémiai Kiadó.
147. Schneider, H. J. (1975). *Kriminologie*. Walter de Gruyter.
148. Schneider, H. J. (1987). *Kriminologie*. Walter de Gruyter.
149. Sellin, T. (1938). *Culture conflict and crime*. Social Science Research Council.
150. Selye, H. (1976). *The stress of life* (Rev. ed.). McGraw-Hill.
151. Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press. https://archive.org/details/juveniledelinqu00shaw
152. Sheldon, W. H. (1940). *The varieties of human physique: An introduction to constitutional psychology*. Harper & Brothers.
153. Skinner, B. F. (1938). *The behavior of organisms: An experimental analysis*. Appleton-Century. https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.226480
154. Smart, C. (1976). *Women, crime and criminology: A feminist critique*. Routledge. https://www.routledge.com/Women-Crime-and-Criminology-A-Feminist-Critique/Smart/p/book/9780415025616
155. Somlai, P. (1997). *Szocializáció: A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina.
156. Sutherland, E. H. (1934). *Principles of criminology*. J. B. Lippincott.
157. Sutherland, E. H. (1939). *Principles of criminology* (3rd ed.). J. B. Lippincott. https://archive.org/details/principlesofcrim0000suth
158. Sutherland, E. H. (1947). *Principles of criminology* (4th ed.). J. B. Lippincott.
159. Szabó, D. (2003). *Kriminológia*. KJK–Kerszöv.
160. Szabó, I. (2003). *A kriminológia alapjai*. KJK.
161. Szabó, M. (2019). *Kriminológia elméletek és gyakorlat*. Dialóg Campus.

162. Szántó, Z. (2010). *Kriminológia*. Dialóg Campus.
163. Szondi, L. (1935). *Schicksalsanalyse: Wahl in Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod*. Benno Schwabe & Co.
164. Tannenbaum, F. (1938). *Crime and the community*. Columbia University Press.
165. Tarde, G. (1886). *La criminalité comparée.* F. Alcan.
166. Tarde, G. (1890a). *Les lois de l'imitation*. Félix Alcan.
167. Tarde, G. (1890b). *La philosophie pénale*. Masson.
168. Taylor, I., Walton, P., & Young, J. (1973). *The new criminology: For a social theory of deviance*. Routledge. https://www.routledge.com/The-New-Criminology-For-a-Social-Theory-of-Deviance/Taylor-Walton-Young/p/book/9780415619643
169. Thrasher, F. M. (1927). *The gang: A study of 1,313 gangs in Chicago*. University of Chicago Press. https://archive.org/details/gangstudyof131300thra
170. Turk, A. T. (1969). *Criminality and legal order*. Rand McNally. https://www.worldcat.org/title/criminality-and-legal-order/oclc/22771
171. Vámbéry, R. (1913). *Büntetőjog*. Franklin-Társulat.
172. Vermes, M. (1971). *A kriminológia alapkérdései*. Akadémiai Kiadó.
173. Vigh, J. (1992). *Kriminálpszichológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
174. Vigh, J. (1998). *Kriminológia*. Osiris. https://www.libri.hu/konyv/vigh-jozsef.kriminologia.html
175. Vigh, J. (1999). *A kriminológia története*. KJK.
176. Vigh, J. (1999). *Kriminológia I.* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.
177. Vigh, J. (2018). *Kriminológia és kriminalisztika*. Dialóg Campus.
178. Vold, G. B. (1958). *Theoretical criminology*. Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/theoretical-criminology-9780195121323
179. Waller, I. (2006). *Less law, more order: The truth about reducing crime*. Praeger. https://books.google.hu/books/about/Less_Law_More_Order.html?id=4v2wEAAAQBAJ
180. Walsh, A., & Beaver, K. M. (2009). *Biosocial criminology: New directions in theory and research*. Routledge. https://www.routledge.com/Biosocial-Criminology-New-Directions-in-Theory-and-Research/Walsh-Beaver/p/book/9780415876596
181. Weisburd, D., Groff, E. R., & Yang, S.-M. (2012). *The criminology of place: Street segments and our understanding of the crime problem*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929061.001.0001
182. Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The new synthesis*. Harvard University Press. https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674000896
183. Wilson, J. Q., & Herrnstein, R. J. (1985). *Crime and human nature: The definitive study of the causes of crime*. Simon & Schuster.
184. Wilson, W. J. (1996). *When work disappears: The world of the new urban poor*. Alfred A. Knopf. https://www.google.hu/books/edition/When_Work_Disappears/6T4nAQAAIAAJ
185. Wozniak, J. F. (2000). *Crime and justice in the twenty-first century: Toward a new paradigm*. Allyn & Bacon. https://www.worldcat.org/title/crime-and-justice-in-the-twenty-first-century-toward-a-new-paradigm/oclc/44118039
186. Yochelson, S., & Samenow, S. E. (1976). *The criminal personality* (Vol. 1). Jason Aronson.
187. Zehr, H. (2015). *The little book of restorative justice: Revised and updated*. Good Books.

188. Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House. https://www.penguinrandomhouse.com/books/111253/the-lucifer-effect-by-philip-zimbardo/

Folyóiratokban megjelent tanulmányok és szakcikkek

1. Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–87. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x
2. Bancroft, A. (2019). The darknet and smarter crime: Methods for investigating criminal entrepreneurs and the illicit drug economy. Springer *Nature*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26512-0
3. Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. Journal of Political Economy, 76(2), 169–217. https://doi.org/10.1086/259394
4. Becker, G. S. (1993). The economic way of looking at behavior. *Journal of Political Economy*, *101*(3), 385–409.
5. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1998). *A valóság társadalmi felépítése* (Tomka M., ford.). Jószöveg Műhely Kiadó. (Eredeti mű megjelent 1966)
6. Bergeron, A., Décary-Hétu, D., Giommoni, L., & Villeneuve-Dubuc, M.-P. (2022). The success rate of online illicit drug transactions during a global pandemic. International *Journal of Drug Policy*, 99, 103452. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2021.103452
7. Boakye, K. A. (2010). Studying tourists' suitability as crime targets. Annals of Tourism Research, 37(3), 727–743.
8. Bodnár, J. (2012). Winners and losers of post-socialist transformation: Social mobility in Hungary. *Eastern European Politics and Societies*, *26*(2), 229–255.
9. Brantingham, P. J., & Brantingham, P. L. (n.d.). The geometry of crime and crime pattern theory. CrimRxiv preprint.
10. Brent, R. L. (2004). Environmental causes of human congenital malformations: The pediatrician's role in dealing with these complex clinical problems caused by a multiplicity of environmental and genetic factors. *Pediatrics*, *113*(Supplement 3), 957–968. https://doi.org/10.1542/peds.113.S3.957
11. Brisman, A. (2004). Placing the neighborhood in community crime prevention: The case of Stockholm. *British Journal of Criminology*, *44*(4), 618–632. https://doi.org/10.1093/bjc/azh023
12. Brunt, P., & Shepherd, D. (2000). Tourist victimisation and the fear of crime on holiday. Tourism Management, 21(4), 417–424.
13. Burt, C. H. (2019). Self-control and crime: Beyond Gottfredson and Hirschi's general theory. *Psychological Science in the Public Interest*, 20(3), 119–142. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8095718/
14. Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2006). Gene–environment interactions in psychiatry. *American Journal of Psychiatry*, *163*(6), 951–960.
15. Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50(12), 975–990. https://doi.org/10.1001/archpsyc.1993.01820240059008
16. Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, *44*(4), 588–608.

17. Corda, A. (2020, november 27). The transformational function of the criminal law: In search of operational boundaries. *New Criminal Law Review*, 23(4), 584–635. https://online.ucpress.edu/nclr/article/23/4/584/114288/The-Transformational-Function-of-the-Criminal
18. DeLisi, M., & Vaughn, M. G. (2016). Foundation for a temperament-based theory of antisocial behavior and criminal justice system involvement. *Journal of Criminal Justice*, 44, 17–24. https://www.academia.edu/20983197/Foundation_for_a_temperament_based_theory_of_antisocial_behavior_and_criminal_justice_system_involvement
19. Domokos, A. (2013). The Emergence of Criminology in Hungarian Criminal Sciences–late 19th–early 20th century. *Acta Juridica Hungarica,* 54(4), 331–348 https://akjournals.com/view/journals/026/54/4/article-p331.xml
20. Engler, Á., & Pári, A. (2022). A család jövője – Az elsődleges szocializációs közeg társadalmi szerepváltozása. *Századvég*, *2022*(3), 23–48. https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/09/Szazadveg_2022_03_02_A-csalad-jovoje-%E2%80%93-az-elsodleges-szocializacios-kozeg-tarsadalmi-szerepvaltozasa.pdf
21. Farkas, J., Sófi, G., & Fekete, M. (2020). Psychological aspects of restorative justice. *Belügyi Szemle / Academic Journal of Internal Affairs*, *68*(2 Special Issue), 23–36. https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2020.2.2
22. Farrington, D. P. (2007). Origins of violent crime over the life span. In D. J. Flannery, A. T. Vazsonyi, & I. D. Waldman (Eds.), *The Cambridge handbook of violent behavior and aggression* (pp. 19–48). Cambridge University Press. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780511339875_A23677310/preview-9780511339875_A23677310.pdf
23. Ferenczi, S. (1928, február 14.). A pszichoanalízis és a bűnözés [Előadás a Zeneakadémián]. *Pesti Napló,* 79(43), 4.
24. Finger, S., & Eling, P. (2019). Franz Joseph Gall on God and religion: "Dieu et Cerveau, rien que Dieu et Cerveau". *Journal of the History of the Neurosciences, 30*(1), 81–97
25. Folkman, S. (2013). Stress: Appraisal and coping. In M. D. Gellman & J. R. Turner (Eds.), *Encyclopedia of Behavioral Medicine* (pp. 1913–1915). Springer. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-1-4419-1005-9_215
26. Gibson, M. (2011). Cesare Lombroso: An anthropologist between evolution and degeneration. *Journal of Medical Biography, 19*(3), 107–111. https://doi.org/10.1258/jmb.2011.011004
27. Glaser, D. (1956). Criminality theories and behavioral images. *American Journal of Sociology*, 61(5), 433–444. https://www.jstor.org/stable/2773693
28. Gönczöl, K. (2021). 'Let there be order!': Rising criminal populism in Hungary. *Archiwum Kryminologii*, 2021. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_7420_AK2021_063
29. Hegedűs, J., & Fekete, M. (2014*). Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelésének lehetőségei.* In E. Szegedi, J. Juhász, & K. Mihályi (Szerk.), Végzettséget mindenkinek! : Kutatási eredmények, esetleírások, helyi kezdeményezések a korai iskolaelhagyás témájában (pp. 51-56). Tempus Közalapítvány.
30. Higgins, G. E. (2009). Quantitative versus qualitative methods. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology, 1*(1), 23–37.

http://www.jtpcrim.org/January_Articles/Quantitative_Vs_Qualitative_Methods_George_Higgins.pdf
31. Hirschi, T., & Hindelang, M. J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review. *American Sociological Review*, *42*(4), 571–587.
32. Hook, E. B. (1973). Behavioral implications of the human XYY genotype. *Science, 179*(4069), 139–150.
33. Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. https://doi.org/10.2307/2084686
34. Kerezsi, K. (2001). Közösség és bűnmegelőzés: közösségi bűnmegelőzés. *Magyar Tudomány*, 48(8), 929–946. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16116/825_Alkalmazott_kriminologia.pdf
35. Kerezsi, K. (2010). A közösségi bűnmegelőzés elméleti és gyakorlati kérdései Magyarországon. *Magyar Rendészet*, 2010/4, 23–36. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/1317/1125/10291
36. Kerezsi, K. (2013). Viktimológia és bűnmegelőzés. *Kriminológiai Tanulmányok*, 50, 45–58. https://real-j.mtak.hu/26358/1/KT_50_2013.pdf
37. Kiss, T. (2001). Kriminológiai paradigmák. In *Alkalmazott kriminológia* (pp. 65–98). Nemzeti Közszolgálati Egyetem. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16116/825_Alkalmazott_kriminologia.pdf?sequence=1
38. Kiss, T. (2017). Deviancia. In *Alkalmazott kriminológia* (pp. 131–138). Nemzeti Közszolgálati Egyetem. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16116/825_Alkalmazott_kriminologia.pdf
39. Kiss, T., & Szigeti, Á. (2023). Ranking trust factors affecting risk perception in illicit drug purchase on the darknet: A large-scale survey study in Hungary. *béke*31(1), 61–76. https://doi.org/10.1007/s10610-023-09545-x
40. Korinek, L. (2008). A vagyon elleni bűnözés kriminológiájáról. *Jogtudományi Közlöny*, 63(2), 49–58. https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4566266
41. Korinek, L. (2011). A kriminológia és a pszichológia kapcsolatáról. *JK*, 7–8, 361–368.
42. Korinek, L. (2013). A magyar kriminológia fejlődése a rendszerváltás után. *Kriminológiai Tanulmányok*, 50, 17–30. https://real-j.mtak.hu/26358/1/KT_50_2013.pdf
43. Korinek, L. (2023). Vannak-e kriminogén foglalkozások? *Belügyi Szemle*, 2023/10, 1801–1814. https://real.mtak.hu/177019/1/8_KorinekLaszloBelugyiSzemle2023.evi10.szam1801-1814..pdf
44. Kovács, É. (2017). Urbanizáció, mobilitás és kriminalitás: A nagyvárosi bűnözés társadalmi-gazdasági összefüggései. *Magyar Rendészet*, 17(3), 57–72.
45. Kovács, K. (2019). A szegénység generációról generációra való átörökítésének mechanizmusai. *Magyar Tudomány*, 180(6), 711–723. https://real.mtak.hu/101066/1/711-723.pdf

46. Kovács, R. (2021). Az alkohol szerepe a magyarországi bűncselekményekben. *Magyar Rendészet*, 2021/2, 87–105. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/5289/4490/20308
47. Kőhalmi, L. (2014). A korrupcióról. *JURA, 2014*(1), 147–155
48. Krueger, F., Hoffman, M., Walter, H., & Grafman, J. (2019). On the psychology and economics of antisocial personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, *116*(27), 12781–12786. https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1820133116
49. Ladegaard, I. (2017). We're all in this together: How a law enforcement crackdown united an online community. *Crime, Media, Culture*, 14(1), 65–83. https://doi.org/10.1177/1741659016684370
50. Lakatos, Z. (2022). A kábítószer-fogyasztás és a bűnözés kapcsolata Magyarországon. *Magyar Rendészet*, 2022/3, 185–201. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/5807/4952/23250
51. Lammers, M., Menting, B., Ruiter, S., & Bernasco, W. (2014). Innovative data collection methods in criminological research: Editorial introduction. *Crime Science, 3*(6), 1–3. https://doi.org/10.1186/s40163-014-0006-1
52. Lévai, M. (2020). A társadalmi biztonság és a bűnmegelőzés új kihívásai. *Magyar Rendészet*, 2020/3, 159–173. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/5019/4258/19554
53. Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology, 27*(1), 363–385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363
54. Liu, J. (2014). Analyses on criminal personality and its typical category. *Frontiers of Legal Research*, 2(1), 75–82. http://www.cscanada.net/index.php/flr/article/view/10.3968/5716
55. Maguire, M. (2012). Criminal statistics and the construction of crime. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner (Eds.), *The Oxford handbook of criminology* (5th ed., pp. 206–244). Oxford University Press. https://books.google.com/books?id=gI2pZWuVu28C
56. Matsueda, R. L., & Grigoryeva, M. S. (2015). Social inequality, crime, and deviance. In *Handbook of Social Psychology*. https://faculty.washington.edu/matsueda/Papers/Inequality.pdf
57. McAra, L., & McVie, S. (2007). Youth crime and justice: Key messages from the Edinburgh Study of Youth Transitions and Crime. *Criminology & Criminal Justice, 7*(1), 6–19. https://doi.org/10.1177/1748895807072514
58. McEwen, B. S., & Gianaros, P. J. (2011). Stress- and allostasis-induced brain plasticity. *Annual Review of Medicine*, 62, 431–445. https://doi.org/10.1146/annurev-med-052209-100430
59. Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review, 3*(5), 672–682. .
60. Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. https://psycnet.apa.org/record/1994-12594-001
61. Morin, A. (2015). Phrenology and crime. In R. L. Cautin & S. O. Lilienfeld (Eds.), *The encyclopedia of clinical psychology*. Wiley-Blackwell. https://doi.org/10.1002/9781118625391.wbecp103
62. Murakami Wood, D., & Webster, C. M. (2009). The social control of organized crime: A comparison of Japanese and Italian contexts. *Crime, Law and Social Change, 52*(5), 543–570. https://doi.org/10.1007/s10611-009-9202-x

63. Nagin, D. S. (2013). Deterrence in the twenty-first century: A review of the evidence. Crime and Justice, 42(1), 199–263.
64. Nagy, E. (2019). A szülői nevelési stílusok és a deviáns magatartások kapcsolata. *Magyar Pedagógia*, 119(4), 231–254. https://www.magyarpedagogia.hu/index.php/magyarpedagogia/article/download/282/267/1176
65. Nagy, F. (2013). Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban. *Budapest: Akadémiai*.
66. Néma, J.-E. (2023). Olvasásszociológiai paradigmaváltás Erdélyben – A kulturális szegmentáció és a modern osztályfejlődés aspektusai Pierre Bourdieu homológiaelmélete mentén. *Valóság*, *66*(1), 82–90. https://epa.oszk.hu/02900/02924/00119/pdf/EPA02924_valosag_2023_01_082-090.pdf
67. Némedi D. (1993). A sűrűség, az integráció és a kommunikáció Durkheim szociológiájában. *Szociológiai Szemle*, 3(3–4), 81–99.
68. Némedi D. (2000*). Társadalomelmélet – elmélettörténet: Tanulmányok*. Új Mandátum.
69. Nielsen, J., & Wohlert, M. (1991). Chromosome abnormalities found among 34,910 newborn children: Results from a 13-year incidence study in Arhus, Denmark. *Human Genetics, 87*(1), 81–83.
70. O'Riordan, C., & O'Connell, M. (2014). Predicting adult involvement in crime: Personality measures are significant, socio-economic measures are not. *ScienceDirect*, 2014. https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.008
71. Pearson, F. S., & Weiner, N. A. (1985). Toward an integration of criminological theories. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 76(1), 116–150. https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol76/iss1/9/
72. Pléh, Cs. (1997). Gall, Franz Joseph. In B. Buda (Szerk.), *Pszichológiai lexikon* (pp. 288–290). Akadémiai Kiadó. Elérhető: https://mek.oszk.hu/05400/05478/05478.pdf
73. Pratt, T. C., & Cullen, F. T. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A meta-analysis. *Criminology, 38*(3), 931–964. https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2000.tb00911.x
74. Przepiorka, W., Norbutas, L., & Corten, R. (2017). Order without law: Reputation promotes cooperation in a cryptomarket for illegal drugs. European Sociological Review, 33(6), 752–764. https://doi.org/10.1093/esr/jcx072
75. Quetelet, A. (1831/1984). Research on the propensity for crime at different ages. Anderson Publishing.
76. Quetelet, A. (1835). Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale. M. Hayez.
77. Raine, A. (2008). From genes to brain to antisocial behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 323–328. https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2008.00599.x
78. Raine, A., Buchsbaum, M., & LaCasse, L. (1997). Brain abnormalities in murderers indicated by positron emission tomography. *Biological Psychiatry*, 42(6), 495–508. https://doi.org/10.1016/S0006-3223(96)00490-7
79. Ratcliffe, S. (1999). Long-term outcome in children of sex chromosome abnormalities. *Archives of Disease in Childhood, 80*(2), 192–195.

80. Reiss, A. J. (1951). Delinquency as the failure of personal and social controls. *American Sociological Review*, 16(2), 196–207. https://www.jstor.org/stable/2087650
81. Reiss, A. J., Jr. (1951). Delinquency as the failure of personal and social controls. American Sociological Review, 16(2), 196–207. https://doi.org/10.2307/2087693
82. Richard, N. (2022, augusztus 31). *Measurements and statistics in Cesare Lombroso's archives*. SciCoMove — Scientific Collections on the Move. https://doi.org/10.58079/twt2
83. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
84. Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science, 277*(5328), 918–924. https://doi.org/10.1126/science.277.5328.918
85. Sandberg, A. A., Koepf, G. F., & Ishihara, T. (1961). An XYY human male. *The Lancet, 278*(7200), 488–489.
86. Sárik, E. (2013). A vallás és a bűnmegelőzés. In *Kriminológiai Tanulmányok* (53. kötet). OKRI. https://www.okri.hu/images/stories/KT/kt53_honlapra.pdf
87. Seidl, E., Nilsson, T., Hofvander, B., Billstedt, E., & Wallinius, M. (2020). Personality and cognitive functions in violent offenders – Implications of character maturity? *Frontiers in Psychiatry*, 11, 48. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32047465/
88. Sivadó, M. (2022). A pandémia hatása a kábítószerrel kapcsolatos jelenségekre. *Drogkutató*, 2022/1, 96–107. https://drogkutato.hu/wp-content/uploads/2022/01/01-162_IDSZ-teljes_NET-96-107-1.pdf
89. Sleep, C. E. (2021). Personality traits and criminal behavior. *Journal of Forensic Psychology, 11*(3), 101–115.
90. Spéder, Z. (1997). Társadalmi mobilitás Magyarországon a rendszerváltás után. *Statisztikai Szemle*, 75(3), 169–187. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/1997/1997_03/1997_03_169.pdf
91. Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670. https://www.jstor.org/stable/2089195
92. Szabó Ákosné. (2001). A családi szocializáció szükségletei. *Educatio, 10*(2), 312–323. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/szabo_a_01_02.pdf
93. Szabó, A. (1985). Bűnmegelőzési stratégiák. *Belügyi Szemle*, 1985/6, 16. https://real.mtak.hu/12277/1/belugyi_szemle_1985_6.pdf
94. Szabo, D. (1976). Comparative criminology. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 66(3), 366 383. https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol66/iss3/5
95. Szabó, D. (1987). A bűnözés szociológiája. *Társadalomkutatás*, 1987/4. https://real-j.mtak.hu/552/
96. Szabó, D. (1995). Kriminológia tegnap és ma. *Magyar Tudomány*, 1995/1, 3–4. https://real-j.mtak.hu/152/

97. Szalai, J. (2018). Szegénység és társadalmi mobilitás Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 28(3), 5–28. https://real.mtak.hu/85774/1/1_Szalai_2018_Szociologiai_Semle.pdf
98. Szigeti, Á., Frank, R., & Kiss, T. (2023). Trust factors in the social figuration of online drug trafficking: A qualitative content analysis on a darknet market. Journal of Contemporary Criminal Justice, 39(2), 167–184. https://doi.org/10.1177/10439862231159996
99. Tannenbaum, D. J. (1977). Personality and criminality: A summary and implications of the literature. *Journal of Criminal Justice*, 5(3), 225–235. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0047235277900158
100. Tharshini, N. K. (2021). The link between individual personality traits and criminality. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 75(8), 239–245. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8391956/
101. Thielmann, I. (2023). (Re)Considering personality in criminological research. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 113(1), 1–28. https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/726781
102. Tihanyi, M.; Sivadó, M.; Fekete, M.; Takács-Miklósi, M. (2024): Van-e kapcsolat a vallásos meggyőződés és a megbánás között? Kutatás hosszúidős fogvatartottak körében. *Belügyi Szemle*, 72(3), 461–490. Elérhető: https://real.mtak.hu/191571/
103. Tóth, O. (2015). Szegénység és bűnözés a családi háttér tükrében. *Magyar Rendészet*, 2015/3, 43–56. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/2952/2547/17129
104. Tóth, T. (2010). Viktimológia: Az áldozatok szerepe a bűnügyi eljárásban. *Kriminológiai Tanulmányok*, 47, 123–135. https://real-j.mtak.hu/26375/1/KT_47_2010.pdf
105. Van den Broeck, A., Ferris, D. L., Chang, C.-H., & Rosen, C. C. (2016). A review of self-determination theory's basic psychological needs at work. *Journal of Management*, 42(5), 1195–1229. https://doi.org/10.1177/0149206316632058
106. Vári, V. (2014). Bűnüldözési statisztika a hatékonyság tükrében. *Magyar Rendészet*, 2014/5, 131–137. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/3889/3147
107. Vári, V. (2022). Új pszichoaktív anyagokkal (ÚPA) kapcsolatos bűnözés Miskolc szegregátumaiban. *Magyar Rendészet*, 2022/1, 173–193. https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/5754/4918/23091
108. Veszélyes iskola. (2008). *Educatio*, 2008/3. https://real-j.mtak.hu/16971/3/educatio_2008_3.pdf
109. Wagner, R. (2018). Motivational conflicts in criminal decision making. *Criminal Psychology Review*, *5*(1), 33–49.
110. Weisburd, D., Groff, E. R., & Yang, S.-M. (2012). The criminology of place: Street segments and our understanding of the crime problem. *Oxford University Press*. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929061.001.0001
111. Windt, Sz. (2020). Az emberkereskedelem és a kényszermunka jellemzői egy empirikus vizsgálat alapján. *Kriminológiai Tanulmányok*, 57, 85–102. https://okri.hu/images/stories/KT/KT57_2020/KT57_web_sec.pdf
112. Wright, B. R. E., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (2001). The effects of social ties on crime vary by criminal propensity: A life-course model of

interdependence. *Criminology*, 39(2), 321–348. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:145503793
113. Xenakis, S. (2021). International criminology and international connectivity: Reflections at a pivotal juncture. *International Criminology*, *1*(1), 3–15. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7971389/
114. Zimbardo, P. G. (1973). On the ethics of intervention in human psychological research: With special reference to the Stanford prison experiment. *Cognition*, *2*(2), 243–256. https://doi.org/10.1016/0010-0277(72)90014-5

Kutatások, elemzések, jelentések, internetes források

1. Alaptörvény. (2011). Magyarország Alaptörvénye. https://net.jogtar.hu/jogszabály?docid=A1100425.ATV
2. Bijleveld, C. (2023). European criminology needs European data: The case for a pan European crime and victimization survey. RJ4ALL.
3. Borbíró, A., & Kerezsi, K. (Szerk.). (2009). A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I–II. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium.
4. Bory, N. (2012). A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása nemzetközi és hazai összehasonlításban [PhD értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem]. REAL PhD.
5. Causes of Crime. (2014). The root causes of crime. *Canadian Centre for Crime Prevention*. https://preventingcrime.ca/wp-content/uploads/2014/08/Causes_of_Crime.pdf
6. Christián, L. (Szerk.). (2017). Rendészettudományi kutatások: Az NKE Rendészetelméleti Kutatóműhely tanulmánykötete. Dialóg Campus.
7. Clarke, R. V., & Eck, J. E. (2018). The theory and practice of situational crime prevention. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.327
8. Council of Europe. (1950). European Convention on Human Rights. https://www.echr.coe.int
9. Crime Control and Due Process Model. (2019, március 1). Introduction to the U.S. Criminal Justice System. https://psu.pb.unizin.org/criminaljusticemclean/chapter/1-8-due-process-and-crime-control-model/
10. CrimPsy. (2025). Sigmund Freud: Freud's theory of criminology. https://www.crimpsy.com/sigmund-freud-freuds-theory-of-criminology/
11. Encyclopædia Britannica. (2025, July 1). Criminology.
12. Encyclopedia.com. (2025, június 17). Crime causation: Biological theories. https://www.encyclopedia.com/law/legal-and-political-magazines/crime-causation-biological-theories
13. ESC elnöki felhívás. (é. n.). European criminology needs a European victimisation survey.
14. Fehér, L. (2011). Szabó Andrásra (1928–2011) emlékezve. Jogtudományi Intézet.
15. Felson, M., & Clarke, R. V. (1998). Opportunity makes the thief: Practical theory for crime prevention. Home Office.
16. Ferencz, Z. (2004). A bűncselekmény szitáció és a kriminológiai kutatások komplex megközelítése. [Másodlagos hivatkozás]
17. Gender alapú erőszak országprofil (HU): EIGE. (é. n.). Country profile – Hungary.

18. Integrated Theories of Crime. (2023, március 4). Criminology theories – IresearchNet. https://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology-theories/integrated-theories-of-crime/
19. Jedlóczki, I. (2019). Sztochasztikus sugárhatások emberben. Wigner Fizikai Kutatóközpont.
20. Kaleidoscope. (2007, március 1.). Ferenczi Sándor és a pszichoanalízis a kriminálpszichológiában. http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=112
21. Korinek, L. (2010). A kriminológia és a pszichológia kapcsolata. https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4508513
22. Központi Statisztikai Hivatal. (2007). Magyarország 2007 (Statisztikai évkönyv). KSH.
23. Kriminológiai Tanulmányok 57. (2020). Kriminológiai Tanulmányok (57). Országos Kriminológiai Intézet.
24. KSH (Központi Statisztikai Hivatal). (1998). Statisztikai elemzések munkanélküliségről. *Statisztikai Szemle*, 76(7–8), 571–582. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_07-08/1998_07-08_571.pdf
25. KSH (Központi Statisztikai Hivatal). (2007). Társadalmi szükségletek – szociális védelmi rendszerek. *Statisztikai Szemle*, 2007/2, 101. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2007/2007_02/2007_02_101.pdf
26. KSH (Központi Statisztikai Hivatal). (2023). Bűnözési statisztika. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/ismertbun.pdf
27. Lévay, M., Kerezsi, K., & Korinek, L. (Szerk.). (2019). Gönczöl Katalin tudományos munkásságáról. Magyar Kriminológiai Társaság.
28. Magyar Tudomány. (2018). A nemzetközi és a hazai bűnözésföldrajzi kutatások.
29. McLeod, S. (2024). Pavlov's dogs experiment & Pavlovian conditioning. *Simply Psychology*. https://www.simplypsychology.org/pavlov.html
30. National Research Council. (2014). The growth of incarceration in the United States: Exploring causes and consequences. The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/18613
31. Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE). (n.d.). Alkalmazott kriminológia. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16116/825_Alkalmazott_kriminalogia.pdf
32. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. (2024, március 19.). Széchenyi díjat kapott Korinek László akadémikus.
33. NIVE. (2010). A személyiség pszichológiai alapjai. In *Szakképzési dokumentumok*. https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/2_1851_007_101231.pdf
34. NKE Rendészetelméleti Kutatóműhely. (2014). Az NKE Rendészetelméleti Kutatóműhelyről. Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
35. Number Analytics. (2025). Big data in victimology. https://www.numberanalytics.com/blog/big-data-in-victimology
36. Number Analytics. (2025). Theories of crime and deviance. https://www.numberanalytics.com/blog/theories-crime-deviance-biological-perspectives
37. Number Analytics. (2025). Theory development in criminology research. https://numberanalytics.com

38. Number Analytics. (2025, május 25). The role of causality in criminological research. https://www.numberanalytics.com/blog/role-of-causality-in-criminological-research
39. PMC (National Center for Biotechnology Information). (2024). Epigenetic analyses in forensic medicine: future and challenges. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11003920/
40. Prejudice Motivated Crime. (2025, május 13). Victoria Police. https://www.police.vic.gov.au/prejudice-motivated-crime
41. Public Safety Canada. (n.d.). Risk and protective factors. https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/cntrng-crm/crm-prvntn/fndng-prgrms/rsk-fctrs-en.aspx
42. Science Bench Book for Judges. (2020). Evidence-based sentencing. https://www.judges.org/wp-content/uploads/2020/03/Chapter10-SBB.pdf
43. Scottish Centre for Crime and Justice Research (SCCJR). (2016). Theories and causes of crime. https://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2016/02/SCCJR-Causes-of-Crime.pdf
44. Sherman, L. W., Farrington, D. P., Welsh, B. C., & MacKenzie, D. L. (1997). Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. National Institute of Justice.
45. Sivadó, M. (2023). Kriminológiai Tanszék, NKE. https://rtk.uni-nke.hu/oktatasi-egysegek/kriminologiai-tanszek/oktatoink
46. Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2019, október 3). Causation in the law. https://plato.stanford.edu/entries/causation-law/
47. Stereotypes, Crime, and Policing. (2024). *Annual Review of Criminology*, 7, 383–401. https://docenti.unimc.it/monica.raiteri/teaching/2024/29985/files/materiali-integrativi-delle-lezioni/stereotipizzazione-criminalita-e-policing
48. Sulinet Tudásbázis. (n.d.). A társadalmi normák jellemzői. https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/rendeszet/tarsadalomismeret-eletmod/a-tarsadalmi-normak-jellemzoi-ismervei/a-tarsadalmi-normak-jellemzoi
49. Sulinet. (2016). A társadalmi mobilitás fogalma és az arra ható tényezők. https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/rendeszet/tarsadalomismeret-eletmod/mobilitas-migracio-es-demografiai-helyzet-a-mai-magyar-tarsadalomban/a-tarsadalmi-mobilitas-fogalma-es-az-arra-hato-tenyezok
50. Tettprogram. (2023). A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés. https://tettprogram.hu/sites/default/files/uploads/bm/tamop_tk_1_alt+gyfk.pdf
51. Tóth, T. (2010). A viktimológia alapjai és ismeretei (2. kiad.). Dialóg Campus.
52. Turvey, B. E. (2017). Deductive and inductive methods of crime scene investigation. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.2920823
53. United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-